

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

فصلنامه علمی امام رضا علیه السلام و علوم روز

سال اول، شماره سوم، بهار ۱۴۰۳

● صاحب امتیاز: دانشگاه بین المللی امام رضا علیه السلام

● مدیر مسئول: دکتر نعمت الله فیروزی

● سردبیر: دکتر جواد ایروانی

● اعضای تحریریه:

دکتر حسن بشیر (استاد دانشگاه امام صادق علیه السلام)

دکتر علی اصغر پورعزت (استاد دانشگاه تهران)

دکتر عادل پیغامی (دانشیار دانشگاه امام صادق علیه السلام)

دکتر محمود خدادوست (دانشیار دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی)

دکتر محمد علی خلیل زاده (دانشیار دانشگاه بین المللی امام رضا علیه السلام)

دکتر جمیله علم الهدی (دانشیار دانشگاه شهید بهشتی)

دکتر سید رضا مودب (استاد دانشگاه قم)

دکتر حسن نقی زاده (استاد دانشگاه فردوسی)

● دبیر اجرایی: اسماء خیری یزدی

● ویراستار: دکتر حمیدرضا نویدی مهر

● ویراستار انگلیسی: دکتر اکرم حسینی

● صفحه آرا: حامد همایونی، زهرا خانی زارع

● کارشناس نشریه: مهلا رحمتی

نحوه ارتباط با فصلنامه علمی امام رضا علیه السلام و علوم روز

پایگاه اینترنتی مجله: www.ijs.imamreza.ac.ir

ارتباط تلفنی: ۰۵۱۳۸۰۴۱ داخلی ۳۱۲۰

پست الکترونیکی مجله: science@imamreza.ac.ir

نشانی: مشهد مقدس، خیابان دانشگاه ۱۵، دانشگاه بین المللی امام رضا علیه السلام

«آرای نویسندگان مقالات لزوما دیدگاه مجله نیست»

«نقل مطالب مجله با ذکر مأخذ بلامانع است»

فهرست مطالب

- ۶ واکاوی مؤلفه‌های رفتاردرمانی دینی در سیره و سبک زندگی امام رضا علیه السلام
حسین خاکپور، مریم توکل نیا
- ۳۸ تحلیل مضمونی مؤلفه های اقتصادی در شبکه روایات امام رضا علیه السلام
ثریا قطبی، فاطمه باغانی
- نظام تعاملی محیط زیست پایدار و اقتصاد خانواده مبتنی بر اندیشه و سیره رضوی
زهرا طالب زاده، فاطمه رضایی پیرزمان، حمیدرضا سوداگر
- ۶۳ جایگاه خرما در سبده غذایی از نگاه امام رضا (ع) و مقایسه آن با یافته های علمی روز
علی جلائیان اکبرنیا، محمدمهیار میرزاده
- ۸۱ بررسی میدانی بهبود سلامت جسمی و روحی در پرتو عمل به آموزه‌های طبی امام
رضا علیه السلام مطالعه موردی: روستاهای منتخب استان زنجان
جواد معصومی
- ۱۰۵ بررسی نظریه سیستم ارزشی گوردن آلپورت از منظر امام علی بن موسی الرضا علیه السلام
تبیین شاخص ارزش گذاری به انسان از منظر ایشان
علی طحانی
- ۱۲۶

فصلنامه علمی «امام رضا (ع) و علوم روز»

بی شک یکی از مهم ترین راهبردهای دینی و نیز رسالت متولیان آن نسبت به تبیین جایگاه دین و کارآمدی آن، شناخت و درک صحیح از مسائل و چالش های جامعه و یافتن پاسخ هایی عالمانه و منطقی مبتنی بر آموزه های مکتب وحی است. در این میان، نقش بی بدیل حضرت علی بن موسی الرضا علیه السلام یادگار رسول رحمت (صلی الله علیه و آله و سلم) در این سرزمین، نسبت به ترویج گفتمان های علمی و معرفتی و جایگاه بی نظیر ایشان در تعالی فرهنگ و تمدن ایرانی- اسلامی بر کسی پوشیده نبوده و نیست.

به یقین نهادینه شدن ولایت مداری حقیقی نسبت به ذوات مقدسه اهل بیت علیهم السلام، بدون تعمق در علوم و معارف والای الهی و آسمانی ایشان و نیز ارائه آن در قالب های علمی و فرهنگی جذاب به مخاطبان تشنه کام جامعه میسر نخواهد شد لذا ریشه بسیاری از چالش های موجود را باید در عدم تبیین و انتشار عالمانه و دلنشین این معارف الهی تلقی نمود که امام رضا علیه السلام در فرمایش «إِنَّ النَّاسَ لَوْ عِلْمُوا مَحَاسِنَ كَلَامِنَا لَا تَبَعُونَا» به زیبایی نسبت به ضرورت فهم دقیق و بازآفرینی و ارائه متناسب با فهم زمان تاکید فرموده اند. (میزان الحکمه، ج ۸، ح ۱۳۷۹۷).

از سوی دیگر امام علی بن موسی الرضا علیه السلام در فرمایشی گهربار نسبت به ابعاد، آثار و ویژگی های علم و دانش و ضرورت تحصیل و پژوهش آن چنین می فرمایند:

«الْعِلْمُ إِمَامُ الْعَمَلِ وَالْعَمَلُ تَابِعُهُ، يَلْهَمُ بِهِ السُّعْدَاءُ»

علم، جلودار عمل و عمل، پیرو علم است. نیک بختان، از آن برخوردار و نگون بختان، از آن بی بهره هستند...» (مسند امام رضا علیه السلام، ج ۱، ص ۷)

با نگاهی به موضوعات و مسائل روز جامعه، باور داریم تولید، محدود و منحصر در تولید کالا و ارائه خدمات نیست. نگاه عمیق و راهبردی رهبر انقلاب اسلامی (حفظه الله تعالی) نگاهی کلان و در عین حال عالمانه و مجاهدانه و با رویکرد ضرورت نقش آفرینی همه مجموعه ها و عناصر به ویژه نخبگان و پژوهشگران خلاق و نوآور است. در این زمینه چه پیوندی زیباتر از تولید دانش کاربردی و استخراج راهبردهای علمی و اجرایی مبتنی بر تعالیم اهل بیت عصمت و طهارت علیهم السلام برای گذر از چالش ها و مسائل روز جامعه دینی. بر همین اساس به عنوان یک اصل توحیدی تلاش داریم تشنگی علمی و اجرایی خود را در ساحل اقیانوس بی پایان علوم و معارف عالم آل محمد حضرت علی بن موسی الرضا (صلوات الله علیهم اجمعین) سیراب نماییم.

محورهای اصلی فصلنامه

۱. امام رضا علیه السلام، ارتباطات و تبلیغات
 ۲. امام رضا علیه السلام، اقتصاد، اشتغال و تولید
 ۳. امام رضا علیه السلام و علوم حقوقی
 ۴. امام رضا علیه السلام، علوم تربیتی و روان شناسی
 ۵. امام رضا علیه السلام، علوم پزشکی و سلامت
 ۶. امام رضا علیه السلام، علوم سیاسی و تاریخ
 ۷. امام رضا علیه السلام و علوم مدیریت
 ۸. امام رضا علیه السلام، هنر و معماری
- و...
- محور ویژه: تجربه نگاری و الگوسازی اقدامات و برنامه های شاخص و تاثیرگذار اعتبار مقدسه و اماکن متبرکه مذهبی
- (با محوریت اقدامات مدیریتی، اقتصادی، حقوقی، هنر و معماری، تبلیغی، تربیتی، بهداشت و سلامت، بهره وری موقوفات، محرومیت زدایی و...)

راهنمای تدوین مقالات

- مقالات باید علمی، پژوهشی، مستند و دارای نوآوری باشند.
- مقالات ارسالی نباید اینترنتی باشد یا قبلاً در نشریه دیگری چاپ شده و یا برای نشریه دیگری ارسال شده باشد.
- مقاله ارسالی حداقل ۶۰۰۰ کلمه و از ۹۰۰۰ کلمه بیشتر نباشد.
- تیترهای اصلی با شماره‌های ۱، ۲، ۳، زیرمجموعه آنها با ۱-۱، ۱-۲، ۲-۱، ... و ۱-۲، ۲-۲، و... مشخص شود.
- چکیده مقاله که آیینة تمام‌نما و فشرده بحث است، حداکثر در ده سطر ضمیمه باشد و واژگان کلیدی مقاله (سه تا هفت واژه) به دنبال هر چکیده بیاید.
- ارجاعات در متن مقاله بین پرانتز به صورت (نام خانوادگی مؤلف، سال انتشار: شماره صفحه یا شماره جلد/صفحه) نوشته شود.
- اگر ارجاع بعدی بلافاصله به همان مأخذ باشد از (همان یا همان: شماره جلد/صفحه) و اگر به مأخذ دیگری از همان نویسنده باشد (همو، سال انتشار: صفحه) استفاده شود.

- منابع لاتین، به صورت لاتین و از سمت چپ در بین پرانتز (صفحه/جلد: سال انتشار، نام خانوادگی) و در ارجاع بعدی اگر بلافاصله باشد (Ibid.) نوشته شود و همچنین شکل لاتینی نامهای خاص، واژه‌های تخصصی و ترکیبات خارجی در پاورقی درج شود.
- نقل قول‌های مستقیم به صورت جدا از متن با تورفتگی (یک و نیم سانتی‌متر) از راست درج شود.
- یادداشت‌های توضیحی (توضیحاتی که به نظر مؤلف ضروری به نظر می‌رسد) در پاورقی درج شود.
- ارجاع در یادداشت‌ها به همان ترتیب متن و مشخصات تفصیلی مأخذ در فهرست پایان مقاله بیاید.
- منابع مورد استفاده در متن، در پایان مقاله و بر اساس ترتیب الفبایی نام خانوادگی یا نام مشهور نویسنده (نویسندگان) به شرح زیر آورده شود:
- کتاب: نام خانوادگی، نام (نویسنده/ نویسندگان)، نام کتاب، نام مترجم، محقق یا مصحح، نوبت چاپ، محل نشر، نام ناشر، تاریخ انتشار ش. ق. یا م. (به ترتیب برای سال‌های شمسی، قمری یا میلادی)
- مقاله: نام خانوادگی، نام (نویسنده/ نویسندگان)، «عنوان مقاله داخل گیومه»، نام نشریه، دوره/ سال، شماره جلد، تاریخ انتشار
- پایگاه‌های اینترنتی: نام خانوادگی، نام نویسنده، «عنوان موضوع داخل گیومه»، نام و آدرس پایگاه اینترنتی.
- نام کامل نویسنده، رتبه دانشگاهی یا عنوان علمی و نام مؤسسه متبوع وی به دو زبان فارسی و انگلیسی قید شود و همراه با نشانی پستی، شماره تلفن و نشانی الکترونیکی ارسال گردد.
- مجله در ویرایش مقالات آزاد است.
- رعایت دستور خط فارسی مصوب فرهنگستان زبان و ادب فارسی الزامی است.
- ارسال و دریافت مقالات صرفاً از طریق سامانه مجله امام رضا علیه السلام و علوم روز به نشانی <https://ijs.imamreza.ac.ir> انجام می‌گیرد.
- ارتباط با مدیریت مجله از طریق نشانی دفتر مجله (مشهد مقدس، دانشگاه بین‌المللی امام رضا علیه السلام) یا تلفن ۰۵۱۳۸۰۴۱ داخلی ۳۱۲۰ امکان‌پذیر است.

واکاوی مؤلفه‌های رفتار درمانی دینی در سیره و سبک زندگی امام رضا علیه السلام

حسین خاکپور^۱

مریم توکل نیا^۲

چکیده

رفتار، واکنشی است که انسان نسبت به یک کنش بیرونی نشان می دهد و به دو صورت آشکار و پنهان نمود یافته و شخصیت فرد را تشکیل می دهد، اما گاهی رفتار بر اثر عواملی دچار اختلالاتی می شود که باید برای اصلاح و تغییر این رفتارهای ناسازگار با توجه به سیره معصومین علیهم السلام که به عنوان یک معیار جهت سنجش رفتارها در جامعه اسلامی محسوب می شود، تدابیری اندیشیده شود. هدف از این مقاله بررسی سیره و راهکارهای امام رضا علیه السلام برای معالجه رفتارهای نامطلوب در جامعه و تغییر این برخوردها در جهت اهداف دین و سعادت انسان است لذا با روش توصیفی - تحلیلی به بررسی این مهم پرداخته است که رهاورد آن تشریح تأثیر رفتارهای عبادی، اخلاقی، اجتماعی، سیاسی و عاطفی امام رضا علیه السلام در معالجه و درمان رفتارهای ناهنجار بوده است. واکنش امام در برابر خطاها گاه به صورت گفتاری (تذکر - موعظه) و گاه با رفتار و حالات خود (غیر مستقیم) می باشد.

کلیدواژه ها: رفتار درمانی، ناهنجاری، سیره عبادی، سیره اخلاقی و اجتماعی، امام رضا علیه السلام.

۱. دانشیار گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه سیستان و بلوچستان، ایران.
۲. کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث، دانشکده علوم قرآنی، زاهدان، ایران.

۱- بیان مسئله

رفتار درمانی یکی از راه‌های کمک به بشر است. انسان‌ها همیشه در کنش متقابل با محیط اند و با توجه به رفتارهای مشهود دیگران، ناهنجاری‌های رفتاری را از طریق الگوگیری و اتخاذ سرمشق، به رفتارهای به‌هنجار تبدیل کرده و درمان میکنند. تاثیرگذاری رفتار در صورتی است که واضح و خالی از هرگونه تعارض باشد زیرا اگر رفتار الگو، گاه مثبت و گاه منفی باشد، نمی‌تواند هدایت‌گر و مثمر ثمر باشد لذا چنین عملکردی را جز در سیره معصومین علیهم السلام نمیتوان یافت.

رفتارهای دینی بسیار گسترده‌اند که در دو دسته رفتارهای عبادی و رفتارهای اخلاقی قرار می‌گیرند؛ رفتارهای عبادی در ارتباط فرد با خداوند متعال تعریف می‌شود و در مقابل رفتارهای اخلاقی در ارتباط با دیگران معنا می‌یابد. رفتارهای اخلاقی اگر به انگیزه الهی انجام شوند، عبادت محسوب می‌شود. البته همین رفتارهای عبادی به یک اعتبار اخلاقی‌اند؛ زیرا از کمال و فضیلت در فرد نشأت می‌گیرند؛ لذا شخص دیندار، هم باید ارتباطی استوار با خداوند داشته باشد و هم رابطه‌ای مناسب و شایسته با مردم (سالاری فر و همکاران، ۱۳۹۰، ص ۱۷۹). بنابراین تفکیک رفتارهای عبادی از اخلاقی در جوامع دین محور، امری مشکل و بی‌فایده است که باید به آن توجه کرد.

سه حوزه رفتارگرایی، انسان‌گرایی و روانکاوی سه محور بزرگ علم روان‌شناسی هستند لکن تمرکز این مقاله در حوزه رفتارگرایی و آشکار کردن رویکرد امام رضا علیه السلام در رابطه با اصلاح رفتار دیگران بوده است. سؤالاتی در این زمینه مطرح است از جمله اینکه امام رضا علیه السلام با چه روشی رفتارهای ناپسند را تغییر داده و اصلاح نموده‌اند؟ و امروزه چگونه می‌توان با توجه به سیره امام رضا علیه السلام به درمان رفتارهای نامطلوب پرداخت؟

۲- پیشینه بحث

در این زمینه تا جایی که نگارنده بررسی کرده به صورت هماهنگ و همه‌جانبه کار مستقلی صورت نگرفته است اما در آثار متعددی به صورت پراکنده به رفتارهای حضرت اشاره شده است از جمله:

- صالحی، (۱۳۸۴) کتاب سیره امام رضا علیه السلام، که بیشترین تمرکز روی سیره

عبادی و اجتماعی و علمی امام رضا علیه السلام بوده است.

- طاهری وحدتی، (۱۳۸۷) حکمت عملی در سیره امام رضا علیه السلام، که در این مقاله به حکمت امام رضا علیه السلام و طرح مسئله توحید با توجه به مناظرات حضرت و حکمت عملی امام علیه السلام در حوزه رفتاری، مناسبات اجتماعی و اخلاقی و ولایتعهدی پرداخته شده است؛ اما آنچه مد نظر ما در این مقاله است، بررسی شیوه های رفتار درمانی در سیره امام رضا علیه السلام و همچنین استخراج و معرفی راهکارهای آن حضرت علیه السلام در این خصوص به جویندگان رفتارهای مطلوب است.

- ابراهیمی دهشیری، (۱۳۹۰) در مقاله اصول تغییر و اصلاح رفتار معصومان علیهم السلام، صرفاً چهار اصل را به صورت ناقص مطرح و بررسی کرده است.

- نورایی و سلیمانی، (۱۳۹۲) در مقاله کرامت انسان در سیره امام رضا علیه السلام، جایگاه کرامت انسان را در سیره حضرت بررسی کرده و مهم ترین ویژگی های نظریه کرامت انسان در سیره امام علیه السلام را اعم از؛ برخورداری از صبغه توحیدی، سازگاری با دیگر آموزه های اخلاقی، اعتدال و میانه روی، برخورداری از ضمانت اجرایی درونی و جامع نگری می داند. هرچند در این مقاله اصل کرامت به طور مفصل طرح شده است، اما تنها به یک اصل رفتاری حضرت اشاره شده است.

- پور امینی، (۱۳۹۲) در کتاب سبک زندگی (منشور زندگی) در نظر امام رضا علیه السلام به سبک زندگی در زمینه عبادات، رفتار با دیگران و رفتارهای فردی مثل شیوه پوشیدن لباس و احترام به دیگران و... بایدها و نبایدهای مورد توجه امام علیه السلام پرداخته است. در واقع این اثر فهرستی از عناوین اخلاقی و رفتاری حضرت علیه السلام با خدا، با خود و با خلق را مطرح کرده و با شواهدی از احادیث امام رضا علیه السلام به تبیین آن موضوعات پرداخته است.

۳- مفهوم شناسی رفتار درمانی

اصطلاح رفتار درمانی مرکب است از دو کلمه رفتار به معنای روش، سیر، سلوک (دهخدا ۱۳۷۹، ص ۱۶۶۳) و درمان به معنای، علاج، معالجه و چاره (همان، ص ۱۵۱۳). از این رو میتوان رفتار درمانی را کاربرد اصول تجربی یادگیری برای تغییر رفتار ناسازگار تعریف کرد. از این رو رفتار درمان گران دقیقاً با این مساله مواجه اند که انسان چگونه فرا گرفته

است یا فرا می‌گیرد. چه عواملی یادگیری او را تقویت کرده و تداوم می‌بخشند و چگونه می‌توان فرایند یادگیری او را تغییر داد تا رفتارهای بهتری را جایگزین رفتارهای نامطلوب خویش کند (شفیع آبادی، ۱۳۷۵، ص ۲۷۹). در واقع رفتار درمانی به عنوان شیوه‌ای برای از بین بردن مسائل روانی بر این فرض اساسی استوار است که مسائل مزبور، یا نموداری از رفتارهای ناسازگارانه هستند و یا از عدم موفقیت فرد در فراگرفتن رفتارهای سازگارانه سرچشمه می‌گیرند (راس، ۱۳۷۶، ص ۱۰۶).

۴- مؤلفه های رفتار درمانی در سیره رضوی

به طور کلی ابعاد مختلف سیره امام رضا علیه السلام به حوزه رفتارهای اخلاقی، اجتماعی و سیاسی تقسیم می‌شود که شرح مختصر زوایای آن به شرح ذیل است:

۴-۱. رفتارهای اخلاقی

خلق و خو یک حالت هیجانی پایدار است که از تفاوت های فردی با ثبات در واکنش پذیری و خودگردانی که همان ابتدای زندگی آغاز می‌شود، به وجود می‌آید (برگ، ۱۳۸۸، ج ۱، ص ۳۳۳؛ اتیکسون، ۱۳۸۵، ص ۴۱۱). اخلاق نتیجهٔ تعلیم و تربیتی است که در اعمال و رفتار انسان نمود پیدا میکند، ثمرهٔ این یادگیری رفتار الهی است که امامان علیهم السلام با نشست و برخاست با مردم و در تعاملات اجتماعی به نیکوترین صورت این شیوه برخورد را نمایان فرموده‌اند.

۴-۱-۱. خوش خلقی

خوش خلقی صفتی است که به واسطهٔ آن انسان به خداوند و مردم نزدیک می‌شود و در نظر آنان عزیز شده و مایه جلب محبت بیش از پیش خالق و مخلوق می‌گردد. پدیدار شدن این خلق نیکو در عمل منجر به خوش رفتاری می‌گردد که حضرت رسول صلی الله و علیه و آله نیز به آن توجه داشته و فرمودند: «أَعْقِلُ النَّاسَ أَشَدَّهُمْ مُدَارَةً لِلنَّاسِ، خردمندترین مردم آنکه با مردم خوش رفتار است و مدارا می‌کند» (سالاری، ۱۳۹۲، ص ۲۶۹؛ مجلسی، ۱۳۶۴، ج ۱۶، ص ۳۶). بنابراین اخلاق و رفتار خوش، سنگ بنای دوستی ها و یک نیروی فوق العاده جهت تغییر رفتار و جذب دیگران است. پیامبر اکرم

صلى الله و عليه و آله در این راستا می‌فرماید: «إِنَّكُمْ لَنْ تَسْعُوا النَّاسَ بِأَمْوَالِكُمْ، فَالْقَوْمُ بِبَطْلَاقَةِ الْوَجْهِ وَحُسْنِ الْبِشْرِ، شما هرگز نمی‌توانید همهٔ مردم را از اموال خود بهره مند سازید، پس با آنان با گشاده رویی و خوشرویی تمام برخورد کنید» (عطاردی، ۱۴۰۴، ج ۱، ص ۲۹۲). این است که آدمی از طریق رفتار خود می‌تواند موجب درمان ناهنجاری های رفتاری شده و به عنوان یک نمونه نیکو باعث تحول کردار جامعه گردد.

۲-۱-۴. مهربانی با مردم

یکی دیگر از راه های رفتار درمانی رافت و مهربانی نسبت به متعلم است، یعنی این که انسان در جامعه، با سایر انسان ها رفتاری مسالمت آمیز و در خور مقام انسانیت داشته باشد و این مسئله در سیرهٔ رضوی سرآمد مولفه‌های رفتاری است؛ در فرمایشی از ایشان نقل شده که «نسبت به همدیگر مهربان و دلسوز باشید با همدیگر معاشرت و دوستی نمایید، زیرا این کار موجب نزدیکی به من است (عماد، ۱۳۵۹، ص ۱۶۶). آن حضرت عنصر مهربانی و عطف را به عنوان راهی برای نزدیکی به خودش معرفی کرده و این نشان دهندهٔ اهمیت مهربانی کردن در سیرهٔ آن حضرت است.

امام رضا علیه السلام در مقام مناظره، باز همان امام مهربان و مهرورز میباشند، با کمال احترام به یکایک شبهات مخالفان پاسخ میدهند و از هیچ رویارویی علمی روی بر نمی‌تابند و به این گونه، معنای امام بودن را در فرهنگ اسلامی در عرصهٔ دید جهانیان میگذارند (شریف القرشی، ج ۲، ص ۱۹۱). این رفتار امام علیه السلام در مقابل مناظره کننده‌ها بیانگر تحمل دیگر مذاهب توسط ایشان و روحیهٔ انتقادپذیری است. لذا پیام آن برای فراگیران این است که در هر مقام و موقعیتی باید مهربانی پیشه کرد، چون یکی از مؤثرترین عامل‌ها در درمان رفتارهای مخرب می‌باشد. نکتهٔ دیگر این که مهربانی و خوشرویی حضرت علیه السلام از یک سو باعث ارتباط و پیوند مردم با ایشان می‌شده به گونه‌ای که بی هیچ مانع و سختی با ایشان ارتباط برقرار کرده و مشکلات رفتاری خود را با امام علیه السلام در میان می‌گذاشتند و از دیگر سو این فرصت برای امام علیه السلام به عنوان یک رفتار درمانگر ایجاد می‌کرد که به آن‌ها نزدیک شده و در جهت اصلاح رفتارهای نامناسب آن‌ها اقدام کنند.

۲-۴. رفتارهای عبادی

پیامبران و اولیای الهی برای ترویج توحید شناختی و عملی به میان مردم فرستاده می شوند که محور اصلی زندگی آنها عشق به خدا و عبادت اوست (ر.ک: رسولی محلاتی، ۱۳۶۵، ص ۴۲۶-۴۲۵). امام رضا علیه السلام مرجع علمی و اعتقادی مردم محسوب می شدند که با زیست بی واسطه با مردم و نیز موضوعاتی از قبیل شرکت در مناظره‌ها با اهل کتاب و نحله‌های فکری، موجب افزایش بینش دینی و عبادی مردم میشدند (منتظر القائم، ۱۳۸۴، ص ۲۱۶). حال به ذکر مثال‌هایی جهت معرفی رفتارهای عبادی حضرت و تاثیر این رفتارها در اصلاح رفتار دیگران پرداخته می‌شود.

۱-۲-۴. انجام فرائض و تغییر رفتار

فرض و فریضه به معنای اندازه معین و لازم است (مصطفوی، ۱۴۱۶، ج ۹، ص ۵۹). در اصطلاح نیز هر چیزی است که خداوند به آن امر فرموده، به طوری که در به جا آوردنش ثواب و در ترکش وعده عذاب داده شده باشد (دستغیب، ۱۳۷۰، ص ۱۸۹). یکی از این فرائض مهم نماز است که انجام صحیح آن می‌تواند موجب درمان رفتارهای سوء و نیز زدودن غم شود؛ البته نماز، در صورتی می‌تواند موجب تغییر رفتار شود که به روح و حقیقت آن توجه شود. راوی می‌گوید:

«خَرَجَ الرَّضَا عَلَيْهِ السَّلَامُ يَسْتَقْبِلُ بَعْضَ الطَّالِبِينَ وَ جَاءَ وَقْتُ الصَّلَاةِ، فَمَالَ إِلَى قَصْرِ هَنَّاكَ فَنَزَلَ تَحْتَ صَخْرَةٍ فَقَالَ: أَذُنٌ، فَقُلْتُ: نَنْتَظِرُ يَلْحَقُ بِنَا أَصْحَابُنَا، فَقَالَ: غَفَرَ اللَّهُ لَكَ، لَا تُؤَخِّرَنَّ صَلَاةً عَنْ أَوَّلِ وَقْتِهَا إِلَى آخِرِ وَقْتِهَا مِنْ غَيْرِ عِلَّةٍ، عَلَيْكَ أَبَدًا بِأَوَّلِ الْوَقْتِ، فَأَذَّنْتُ وَ صَلَّيْنَا. حضرت رضا علیه السلام به پیشواز جمعی از طالبیان بیرون رفتند که وقت نماز رسید؛ حضرت راه خود را به طرف کوشکی که در آن نزدیکی بود کج کرده و زیر صخره ای فرود آمده و فرمودند: اذان بگو. عرض کردم: منتظر میمانیم تا دوستانمان هم به ما ملحق شوند. حضرت فرمودند: خدا تو را بیامرزد، هرگز نمازت را، بی دلیل از اول وقت به تأخیر مینداز. همیشه رعایت اول وقت را بکن؛ پس، من اذان گفتم و نماز خواندیم» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۴۹، ص ۴۹).

در گزارش دیگری از سیره ایشان نقل شده که روزی عمران صابی در حال مناظره با حضرت علیه السلام بودند که وقت نماز و اذان فرا رسید. در این موقع امام علیه السلام رو

به مأمون نموده و فرمود: «الْصَّلَاةُ، هِنْكَامُ نَمَازٍ اسْتِ». عمران عرض کرد: آقا بحث را قطع نفرمائید. پرتوی از انوار هدایت بر قلبم تابیده، احساس میکنم دلم خیلی نرم گردیده. حضرت فرمود: نُصَلِّي وَ نَعُوذُ، نماز میخوانیم باز برمیگردیم. حضرت رضا علیه السلام در داخل مجلس نماز خواند و مردم در خارج پشت سر محمد بن جعفر نماز خواندند» (صدوق، ۱۳۸۷، ج ۱، ص ۱۵۴، مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱۰، ص ۲۹۹، قمی، ۱۳۸۱، ج ۳، ص ۷۰۱). طبیعی است که خود این عمل، باعث توجه دادن مخاطبان به اهمیت نماز و ذکر خداست که نتیجه آن درمان افسردگی است؛ زیرا فرد نابهنجار، با یاد و شناخت خدا، به نیروی خداوندی متکی شده و در جهت تصحیح و تغییر افکار و بینش خود اقدام می‌کند.

یکی دیگر از این فرائض روزه است و در صورتی موجب اصلاح رفتار می‌شود که شخص روزه‌دار با تمام اعضا و جوارحش از محرّمات خودداری کند. از سوی دیگر، امام رضا علیه السلام یکی از علل روزه را رشد احساس دیگرخواهی عنوان کرده و می‌فرماید: علت روزه، شناخت حسی و ملموس گرسنگی و تشنگی است تا میزان دشواری فقر زندگی فقرا را خوب بفهمد. (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۲، ص ۱۹) از آنجا که انسان متکی به روابط مثبت با اجتماع است تا از این طریق به سعادت حقیقی برسد، لکن این مهم جز در پرتو احساس همدردی و تحقق روح همکاری جهت رفع مشکلات دیگران که طبق تعبیر امام علیه السلام از ثمرات روزه است، محقق نمی‌شود.

۲-۲-۴. رفتار توّام با خوف و رجا

خوف، عاملی بازدارنده و کنترل کننده و امید، نیروی محرک انسان است. انسان بدون امید هیچ حرکت و تلاشی در زندگی نخواهد داشت. ابن فارس و ابن منظور، خوف را به «فزع» معنا کرده اند (ابن فارس، بیتا، ج ۲: ۲۳۰؛ ابن منظور، ۱۴۱۰، ج ۹: ص ۹۹؛ خاکپور و دیگران، ۱۳۹۲، ص ۸۲). ترس از آفریدگار و امید به لطفش در رفتار امام علیه السلام این طور نمایان است که رجاء بن ابی ضحاک، مأمور شد تا حضرت را از مدینه به مرو همراهی کند. او در پایان سفر چنین گفت: به خدا سوگند، کسی را نیافتم که بیش از آن گرمی به یاد خدا و در خوف از خدا به سر برد (صدوق، ۱۳۸۷، ج ۲، ص ۱۸۰). ترس از خداوند انسان را محکم و استوار می‌سازد و او را از آسیب و ناراستی نگه می‌دارد؛ چرا که

در این حالت انسان تنها خداوند را شایسته ترس و از طرفی چون از خوف سایرین مبرا می‌شود، امیدوار و سرافراز زندگی خواهد کرد. در فرمایش دیگر امام رضا علیه السلام در برشمردن آداب نماز به حالت «خوف و رجاء» اشاره کرده که می‌فرمایند:

«إِذَا أَرَدْتَ أَنْ تَقُومَ إِلَى الصَّلَاةِ فَلَا تَقُومُ إِلَيْهَا مُتَّكَاسِلًا...» در آن حال که بین بیم و امید ایستاده‌ای و پیوسته با طمأنینه و نگران هستی، همانند بنده گریخته و گنهکار که در محضر مولایش ایستاده، در پیشگاه خدای عالمیان بایست (سبحانی، ۱۳۸۲، ص ۱۰۱).

بنابراین نسبتی مستقیم میان خوف و رجاء وجود دارد و هر چه ترس از خالق بیشتر باشد امید به زندگی بیشتر خواهد بود، زیرا خود نگهداری و ترس از خداوند به سرافرازی و بی‌پروایی از ذات الهی به سرافکندگی، به خودخواهی و گمراهی می‌کشاند که نتیجه آن ناامیدی و از دست دادن آرامش است.

۳-۲-۴. رفتار توأم با حیا و عفاف

حیا حالت انکسار و خودنگهداری است که به دلیل ترس از آنچه عیب شمرده شده و نکوهش می‌شود، حاصل می‌گردد (طریحی، ۱۴۰۸ق، ج ۱، ص ۴۸۲). که از بهترین ملاک‌های تشخیص ایمان است زیرا با رفتن حیا نه کرامتی می‌ماند نه ایمانی. لذا در صورت عدم رفتار توأم با حیا و عفاف انسان به هر عملی دست زده و توجهی به هنجار یا غیرهنجار بودن آن ندارد (ر.ک: دلشاد تهرانی، ۱۳۸۵، ص ۴۷۶). دانشمندان حیا را از صفات مخصوص بشر می‌دانند. دکتر فلاسن می‌گوید: خجالت کشیدن، علامت سلامتی است و در میان کلیه افراد بشر، حتی آنهایی که برهنه زندگی می‌کنند نیز رایج است. (فلسفی، ۱۳۸۹، ج ۲، ص ۳۱۷) لذا حیا و عفاف در نهاد همه انسان‌ها به ودیعه نهاده شده است که نشانه سلامت روان انسان محسوب می‌شود.

در زندگی امام رضا علیه السلام نیز توجه به این اصل به خوبی نمایان است. حسن بن جهم می‌گوید: امام رضا علیه السلام را بسیار آراسته دیدم، پرسیدم آیا خضاب کرده‌اید؟ فرمودند: آری، آیا نمی‌دانی این کار سود فراوانی دارد، زیرا زن دوست دارد در تو همان زینت را ببیند که تو دوست داری در او ببینی، چه بسا زنانی که از جاده عفت خارج شدند و فاسد گشتند، و این نبود مگر به علت کم توجهی شوهرانشان به نظافت و آرایش خود (حرعاملی، ۱۴۰۹، ج ۱۴، ص ۱۸۳). امام علیه السلام یکی از راه‌های حفظ عفت خانواده

و جلوگیری از فسادهای رفتاری را راضی نگه داشتن زن در خانواده دانسته اند، این در حالی است که امروزه یکی از علل بی ایمانی و بی پروایی در جامعه کم توجهی شوهران به نظافت و آرایش معقول برای همسر است.

۴-۲-۴. رفتار صبورانه

صبر در لغت معادل خویشتن داری، شکیبایی و مقاومت نمودن نفس در مقابل هوی و هوس در همه انواع آن است (نوری، ۱۳۸۷، ص ۱۴۲). در سیره حضرت علیه السلام «صبر» به طرق مختلف نمایان است از جمله این موضوع مهم که امام موسی بن جعفر علیه السلام، ایشان را وصی خود قرار دادند اما برادر امام رضا علیه السلام در اعتراض به وصیت پدر که با شدیدترین تهمت‌ها همراه بود، خواستار گشودن وصیتنامه شد که در نهایت نامه توسط عباس گشوده شد و همه دانستند تنها امام علیه السلام وصی پدر می باشد. بعد از این ماجرا امام علیه السلام رو به عباس فرمود:

من می دانم آنچه شما را به این امور واداشته، بدهی‌ها و وام‌هایی است که بر عهده دارید، ای سعید! برو و بدهی‌های آنان را برای من معین کن. به خدا قسم تا زنده‌ام یاری خود را از شما باز نمی گیرم، شما هر چه می خواهید بگویید. عباس در جواب امام می گوید: آنچه به ما می دهی، بخشی از اموال ماست، و آنچه نزد توست، بیشتر از این است، امام رضا علیه السلام فرمود: هر چه می خواهید بگویید، آبرو، آبروی شماست، اگر نیکویی کنید در نزد خدا محفوظ است و اگر بدی کنید، خداوند آمرزنده و مهربان است (فضل الله، ۱۳۷۷، ص ۶۲). در حقیقت شکیبایی حضرت و صلابت ایشان در این ماجرا نحوه بردباری در برابر ناملایمات را آموزش داده و باعث تقویت روحیه بردباری شده است؛ چراکه خودداری حضرت علیه السلام از پرخاشگری، اثرات منفی نگرانی را از ایشان و اطرافیان‌ش زدوده و با حالت آرامش و استقامت در برابر تهمت‌های برادرش ظاهر می شوند. صبر شرط اساسی به ثمر نشستن کارهای بزرگ است زیرا شخص کم حوصله، همه کارها را ناقص گذاشته و مقاومتی از خود نشان نمی دهد؛ لذا تفاوت اساسی بین افراد پیروز در هر عرصه ای با افراد شکست خورده، در کیفیت استقامت در برابر عوامل نامساعد است.

۵-۲-۴. رفتار محاسبه ای

پیشوایان دین ما همگان را بر ارزیابی خود راهنمایی می‌کردند و تاکید داشتند که خویشان را محک بزنید، پیش از آنکه شما را ارزیابی و محاسبه کنند. تدبیر در این سخن امام، راز و آثار ارزیابی و حسابگری خویشان را تبیین می‌کند:

«مَنْ حَاسَبَ نَفْسَهُ رِيحًا، وَمَنْ غَفَلَ عَنْهَا خَسِرَ، وَمَنْ اعْتَبَرَ أَبْصَرَ؛ هر کس با خود حسابش را رسیدگی کند، سود می‌برد و هر کس از حساب خود غفلت کند، زیان می‌بیند و هر کس نفس خویشان را از عواقب کارها بترساند در آسایش خواهد بود و هر کس از کارها عبرت بگیرد، در کارها بینا میشود، و هر کس بینا باشد...» (عطاردی، ۱۴۰۴، ج ۱، ص ۳۰۲) بی شک در پرتو ارزیابی خویشان، دست یافتن به زوایای پنهان شخصیت، انسان به خود احساس اطمینان بیشتری می‌کند؛ زیرا اگر ضعفی وجود داشته باشد، به آن توجه خواهد کرد و در از بین بردن آن می‌کوشد (پور امینی، ۱۳۹۲، ص ۶۳). رفتار امام علیه السلام در مورد تهذیب نفس این گونه نقل شده که ایشان نماز شب را حتی در سفر رها نمی‌کرد و چون ثلث آخر شب فرا میرسید، از بستر برمیخاست، در حالی که ذکر بر لب داشت، مسواک می‌کرد، وضو میگرفت، به نماز می‌ایستاد و هر شب، علاوه بر نافله شب، نماز جعفر طیار را نیز میخواند. تا هنگام نماز صبح و پس از انجام فریضة صبح، به تعقیبات ادامه داده، با طلوع خورشید، سجده شکر به جا می‌آورد و این مراحل عبادی را به انجام می‌رسانید (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۴۹، ص ۹۳).

۶-۲-۴. رفتار زاهدانه

زهد در اخلاق اسلامی به معنای صرف نظر کردن از برخی لذات مادی برای رسیدن به اهداف والاتر است و یکی از اعمال عبادی محسوب میشود (سالاری فر، ۱۳۹۰، ص ۲۲۱؛ خوشنویس، ۱۳۵۹، ص ۹۰). امام رضا علیه السلام که جامع تمام فضائل بودند، درباره زهد می‌فرمایند: «زاهد آن است که حلال دنیا را از ترس حساب و کتاب و حرام دنیا را از ترس عقاب ترک می‌کند» (شیخ صدوق، ۱۳۸۷، ج ۱، ص ۶۲۸). بنابراین زاهد برای رسیدن به اهداف والاتر به ظواهر دنیا دل نمی‌بندد و حلال و حرام خدا را رعایت می‌کند. چنان که محمد بن عباد درباره رفتار زاهدانه آن حضرت می‌گوید:

«پوشش حضرت رضا علیه السلام در طول تابستان همواره یک بوریا بود. ایشان در طول

زمستان با همه عظمت و وقاری که داشتند پوششی ساده داشتند و به دور از هرگونه علامت‌گذاری و یا این که رنگ مخصوصی داشته باشد همیشه لباس زبر به تن می‌کردند مگر آن که می‌خواستند پیش مردم و به دیدن آنها بروند که در آن وقت بهترین لباس را می‌پوشیدند» (اربلی، ۱۳۸۱، ج ۳، ص ۱۷۵). این سخن بیانگر آن است که حضرت نه آن سلوک زاهدانه راهبان را داشتند و نه به کلی توجه به ظواهر بلکه روشی میانه را در زهد پی گرفتند. علت اینکه ایشان در صحنه زندگی شخصی خود سلوک زاهدانه دارند اما در برخورد با مردم طور دیگری رفتار می‌کردند، گرفتار بودن مردم در چنگال ظواهر است. دلیل دیگری که ایشان لباس زیبا و پاکیزه می‌پوشیدند، تا مردم با دیدن ایشان درس نظم و پاکیزگی را در کنار ساده زیستی بیاموزند و از طرفی نشان دهند که مؤمن در حد شأنش می‌تواند از امکانات این دنیا استفاده کند. همچنین نقل شده: در محیط خانه امام رضا علیه السلام آثاری از زندگی اشرافی وجود نداشت از زیور و زینت استفاده نمی‌کردند، مگر این که خود را به عود هندی خام بخور می‌دادند (رک: فضل الله، ۱۳۷۷، ص ۵۸-۵۹).

آنچه روح انسان را آرامش می‌دهد و او را در برابر حوادث شکننده آماده می‌سازد، همان حالات عبادی است که انجام می‌دهد، اوج این اثر بخشی عبادات در سیره امام رضا علیه السلام با وجود مصائب فراوان عصر ایشان بوده که امام علیه السلام با برخورداری از این سلوک عابدانه بر آن رنج‌ها فائق می‌آمدند.

۳-۴. رفتارهای اجتماعی و سیاسی

برای امام رضا علیه السلام هیچگاه تصدی مستقیم مسئولیت‌های حکومتی فراهم نشده تا بتوان روش عملی ایشان را در حکمرانی و اداره امور سیاسی استخراج کرد، جز این که می‌توان از خلال راهبردها و تعاملات مختلف ایشان به برداشت متناسب دست یافت (فضل الله، ۱۳۷۷، ص ۶۹). آنچه می‌تواند امروز ما را در چالش‌های فرهنگی و سیاسی کمک کند، سیره عملی امام رضا علیه السلام است که تضمین کننده سلامت جامعه و اعضای آن است لذا به برخی آموزه‌های رفتاری ایشان در این زمینه پرداخته می‌شود.

۱-۳-۴. رفتار عادلانه اجتماعی

یکی از اساسی‌ترین اهداف حکومت از دیدگاه امام رضا علیه السلام، اقامه عدالت به شکل اجتماعی است، چرا که حکومت جز با عدالت هویت حقیقی نمی‌یابد و فاقد حیات انسانی و زندگی معنوی است لذا این مقوله در اندیشه‌های امام رضا علیه السلام به قدری اهمیت داشت که در این رابطه می‌فرمایند: یک ساعت به عدالت رفتار کردن در عمل از هفتاد سال عبادت که در روزها و شب‌های آن احیا باشد، بهتر است (کلینی، ۱۳۸۲، ج ۳، ص ۱۵۷). از توصیه‌های حضرت علیه السلام به مأمون حفظ عدالت و دفاع از حقوق مردم است. روزی مامون با شادمانی از فتح روستاهای کابل نزد امام رفت. امام علیه السلام ضمن توبیخ او چنین می‌فرمایند:

درباره امت محمد صلی الله علیه و آله و سلم و حکومتی که برایشان داری از خدا بترس، چون تو کارهای مسلمانان را تباه ساختی و کار را به کسانی سپردی که به غیر حکم خدای بزرگ داوری میکنند... با نبودن تو بر مهاجران و انصار ستم می‌رود و سوگند و پیمان هیچ مومنی را نگاه نمی‌دارند، و روزگار بر مظلومان به سختی می‌گذرد (صدوق، ۱۳۸۷، ج ۲، ص ۱۶۰؛ مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۴۹، ص ۱۶۵).

روزی مردی از صوفیه را نزد مامون آوردند که دزدی کرده بود، که در پیشانی او نشان سجده دید، مامون به او گفت: با این وضع ظاهری چگونه دزدی کردی، مرد گفت: چون تو حق مرا از خمس و فیء از من بازگرفتی، از روی اضطرار به این کار دست زدم... مامون خواست مرد را مجازات کند. اما مرد گفت: شایسته است، ابتدا خودت را اصلاح کنی، مامون سخت برآشفته و خواست دست دزد را قطع کند و به امام رضا علیه السلام گفت: چه سخنان بیهوده ای بر زبان می‌رانند، امام علیه السلام فرمودند:

می‌گویند چون حق وی از خمس و فیء دزدیده شده است. این مرد دلایلی آورده است، تو نیز جواب او را با دلیل و برهان بده، در آن هنگام مامون دستور داد صوفی آزاد شود (شیخ صدوق، ۱۳۷۸، ج ۲، ص ۲۳۷). رفتار ناعادلانه اثرات نامطلوبی بر افراد می‌گذارد که از جمله آن‌ها احساس حقارت و تن دادن به هرکاری است و از طرف دیگر حس نارضایتی و رفتار مقابله‌ای را بر می‌انگیزد، چنانکه در این داستان مشاهده می‌شود شخصی که حشش پایمال شده با آن که عابد است تن به دزدی داده و در صدد مقابله با مأمون برآمده است.

۲-۳-۴. رفتار محترمانه

در برخوردها، رفتارهای اجتماعی و روابط مثبتی که انسان‌ها با هم برقرار می‌کنند، فرایند رفتاری مبتنی بر تکریم و احترام به افراد کسب می‌شود بنابراین اگر انسان را موجودی صاحب کرامت بدانیم و به او احترام بگذاریم او نیز سعی میکند این کرامت را در خود تقویت کند و در نهایت به صورت ملکه‌ای در رفتارش نمودار سازد (رک: تدوین و تنظیم موسسه فرهنگی قدر ولایت، ۱۳۸۹، ص ۴۳). شاخصه احترام و مهربانی بیش از همه صفات در رفتار امام رضا علیه السلام آشکار است. در این خصوص از حضرت نقل شده که فرمودند: سوگند به قرابتی که با پیامبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم دارم، اگر کسی گمان کند که من از این بهتر هستم (اشاره به غلام سیاه) درست نیست، مگر اینکه من عمل شایسته‌ای انجام داده باشم تا اینکه بهتر از او باشم (فضل الله، ۱۳۷۷، ص ۵۳).

در حدیثی دیگر از امام رضا علیه السلام در این رابطه نقل شده که راوی می‌گوید: در محضر امام علیه السلام بودم... ناگاه مردی وارد شد، سلام کرد و اظهار داشت در برگشت از سفر حج موجودی‌اش را گم کرده است... امام علیه السلام به اندرون رفت و پس از چند لحظه در را بست و گفت: آن مرد خراسانی کجاست؟ گفت: من اینجا هستم. امام علیه السلام دویست دینار به او داد و فرمود: برو که همدیگر را نبینیم. کسی می‌پرسد بخشش‌ها فراوان بود پس چرا روی از او برگرفتید؟ امام علیه السلام می‌فرمایند: هرگز دوست نداشتیم رنجش درخواست (پول) را در چهره‌اش ببینم (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۹۴، ص ۱۰۱). این رفتار حضرت علیه السلام که نوعی اندیشه انسان دوستانه و احترام به حقوق انسان را ارائه می‌کند، در حقیقت ارائه یک منشور اخلاقی و توجه به حقوق بشر است که علاوه بر این که مشکل مالی او را برطرف میکند از خوار و ذلیل شدن آن شخص جلوگیری میکند.

۲-۳-۴. رفتار بخشایشگرانه

عفو به معنای بخشیدن خطای خطاکار و تنبیه نکردن او، خوی بخشش در پرورش روح و ایمان آدمی موثر است و به دنبال آن انسان خلق و خوی الهی پیدا میکند (اسکندرلو، ۱۳۸۶، ص ۱۳۹). در حقیقت برونداد این خلق و خو، رفتار مطلوبی است که در سیره امام رضا علیه السلام به خوبی نمایان است؛ مثلاً امام رضا علیه السلام در معرفی مومن

می‌فرماید:

«لَا يَكُونُ الْمُؤْمِنُ مُؤْمِنًا إِلَّا أَنْ يَكُونَ فِيهِ ثَلَاثُ خِصَالٍ: سُنَّةٌ مِنَ اللَّهِ وَ سُنَّةٌ مِنْ نَبِيِّهِ وَ سُنَّةٌ مِنْ وَلِيِّهِ، أَمَّا السُّنَّةُ مِنَ اللَّهِ فَكِتْمَانُ السِّرِّ، أَمَّا السُّنَّةُ مِنْ نَبِيِّهِ مُدَارَاهُ النَّاسِ، أَمَّا السُّنَّةُ مِنْ وَلِيِّهِ فَالصَّبْرُ عَلَى النَّائِبَةِ؛

مومن واقعی باید دارای سه خصلت باشد که یکی از این خصلت‌ها، مدارا و سازش با مردم است، زیرا خدای تعالی پیامبرش را به مدارا کردن با مردم دستور داده و می‌فرماید: راه گذشت و مدارا را پیش بگیرد...»

نمونه بارز بخشش در سیره رضوی داستان برخورد حضرت با جلودی است که امام علیه السلام او را مورد عفو خود قرار می‌دهند. هدف حضرت از صرف نظر کردن از گناه دیگران این بود که امام رضا علیه السلام می‌خواستند مردم را به عفو و گذشت از بدی دیگران تشویق کنند تا اینکه مشخصه رفتاری در زندگی اجتماعی آن‌ها شود لذا در سخنانشان همیشه مردم را به عفو و گذشت دعوت کرده و می‌فرمودند:

«از گناه دیگران صرف نظر کن و آن‌ها را ببخش، بخششی زیبا که حتی توأم با سرزنش نباشد» (حویزی، ۱۴۱۵، ج ۳، ص ۲۸). امام با ظرافت خاصی عفو را گوشزد کرده و حتی سرزنش افراد را جایز نشمردند، در واقع چشم پوشی از بیادبی و گستاخی و تملک نفس، شخص بخشوده شده را شرمنده کرده باعث می‌شود او در صدد اصلاح رفتار خود برآید. بر این اساس باید گفت که گذشتن از خطای دیگران نوعی آرامش و دوری از اضطراب را به عفو کننده عطا کرده و صمیمیت و سرافرازی را برای او به ارمغان می‌آورد لذا موجب نوعی رفتار مسالمت آمیز با دیگران شده که اصلاح رفتار اجتماعی را نیز در پی دارد.

۴-۳-۴. رفتار متواضعانه

تواضع عبارت است از شکستن نفس که نگذارد آدمی خود را بالاتر از دیگری ببیند و لازمه آن کردار و گفتاری است که دلالت بر تعظیم دیگران و اکرام ایشان میکند (نراقی، ۱۳۳۲، ص ۳۰۰). ابن الرضای ثانی امام هادی علیه السلام در تعریف تواضع چنین می‌فرماید: «التَّوَّاضِعُ أَنْ تُعْطِيَ النَّاسَ مَا تُحِبُّ أَنْ تُعْطَاهُ؛ تواضع و فروتنی آن است که با مردم همان کنی که دوست داری با تو کنند» (کلینی، ۱۳۸۲، ج ۲، ص ۱۲۴). و این رفتار از خلال کردار و گفتار امام هشتم علیه السلام نمایان است که به مواردی از آن در سیره

حضرت میپردازیم:

در روایتی به نقل از یاسر در مورد تواضع حضرت آمده است: زمانی که حضرت رضا علیه السلام وارد حمام شدند یکی از افراد به ایشان گفت: مرا کیسه بکش، حضرت شروع کرد به کیسه کشیدن او، وقتی امام را به او معرفی کردند ناراحت شده و عذرخواهی کرد، ولی امام همچنان او را کیسه می کشید و او را دلداری می داد که طوری نشده است (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۴۹، ص ۹۹، شهر آشوب، (بی تا) ج ۴، ص ۳۶۲). امام علیه السلام با این رفتار و طرز برخورد سازنده خویش در حقیقت به آموختن این رفتار و پرهیز از کبر پرداخته که بعد از ایشان نیز سرمشقی برای دیگران قرار گیرد.

امام رضا علیه السلام به نقل از پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم می فرمایند:
«خَمْسٌ لَا أَدْعُهُنَّ حَتَّى الْمَمَاتِ الْأَكْلُ عَلَى الْحَضِيضِ مَعَ الْعَبِيدِ وَ رُكُوبِي الْحِمَارَ مُؤَكَّفًا وَ حَلَبَ الْعَنْزِ بِيَدِي وَ لُبْسُ الصُّوفِ وَ التَّسْلِيمُ عَلَى الصَّبِيَّانِ لِتَكُونَ سُنَّةً مِنْ بَعْدِي؛ پنج چیز را تا آخر عمر رها نمی کنم؛ ۱- غذا خوردن با بردگان بر روی زمین. ۲- سوار شدن بر الاغ بی پالان. ۳- دوشیدن شیر از پستان بز با دست خودم ۴- لباس پشمین ۵- سلام کردن بر کودکان، تا بعد از من سنت باشد» (شیخ صدوق، ج ۱، ص ۱۳۰). با بررسی رفتار امام رضا علیه السلام به خوبی معلوم می گردد که ایشان نیز این امور را تجربه کرده نه تنها برای این که به سنت پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم عمل کرده باشد بلکه برای این که عمل کردن به رفتارهای از این دست انسان را از مغرور شدن و تکبر نسبت به امور دنیایی میرهاند.

لذا باید گفت: ادب برگرفته از سیره حضرت اقتضا میکند که هر کس را از خود برتر ببینیم، چرا که ایشان برای بزرگ و کوچک، غنی و فقیر، ارباب و غلام احترام گذاشته و خود را از هیچ کس برتر نمی دید.

۵-۳-۴. وفای به عهد و رابطه آن با رفتار

یکی از اصول مهم زندگی، وفای به عهد و پیمان ها می باشد که در همه ابعاد زندگی فردی و اجتماعی انسان کاربرد دارد و از جمله اموری که در تغییر رفتار امروز جوامع نیز ضرورت دارد، برای مثال والدینی که به وعده و وعیدهایشان نسبت به فرزندان کوتاهی میکنند این رفتار آنها آثاری به همراه خواهد داشت که از جمله آنها بی اعتمادی و بی

برنامگی در زندگی فرزندان است (دهم‌رده قلعه نو، ۱۳۹۲، ص ۲۳۳). امام رضا علیه السلام به اهمیت وفای به عهد اشاره کرده و فقدان آن در رفتار افراد را موجب خشم خداوند می‌داند:

«مأمون موضوع مهم زمامداری مسلمانان را به من انتقال داد. پس هرکس پیمانی را که خداوند خواسته است محکم باشد، بگسلد و رشته‌ای را که خدا دوست داشته استوار بماند پاره کند یا به لحاظ مخالف با ولایت عهدی، امام را مورد سرزنش قرار دهد و با این عمل خود اسلام را هتک کند، من صبر و شکیبایی اختیار می‌کنم، من نمی‌دانم سرانجام با من و شما چگونه رفتار میشود. حکم و فرمان از آن اوست و او البته به حق حکم می‌کند و بهترین جدا کننده حق و باطل است» (شیخ صدوق، ۱۳۸۷، ج ۲، ص ۱۴۶، معینی، ۱۳۷۶، ص ۱۳۵). امام رضا علیه السلام در این روایت اولاً به بستن عهد و پیمان‌های الهی اشاره کرده و در ثانی گسستن عهد پیمانی را که در جهت اهداف و دستورات غیر الهی منعقد نشده را برابر با از بین بردن حرمت اسلام می‌داند.

۶-۳-۴. لزوم پرهیز از کذب و بهبود رفتار

اصل کذب و دروغ، در گفتار است. تفاوتی از این جهت وجود ندارد که دروغ نسبت به وعده‌ای باشد که انجام نمی‌شود و یا امر انجام شدنی باشد (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق، ص ۴۷۸). دروغ ایمان را زایل می‌کند و با زایل شدن ایمان، همه چیز مباح می‌شود و هیچ پرده‌ای نمی‌ماند که دریده نشود (قدر ولایت، ۱۳۸۹، ص ۱۴۶). لذا دروغ و کذب اگر چه در ابتدای امر فرایندی گفتاری است اما عواقب ناگواری در رفتار شخص کاذب به جای می‌گذارد، از جمله این آسیب‌ها؛ بی‌آبرویی، بی‌اعتمادی و رسوایی است به همین دلیل است که در اکثر فرهنگ‌ها مردود می‌باشد (ر.ک: قائمی، ۱۳۷۴، صص ۱۹۸ - ۲۰۰). چنان‌که در فرهنگ رضوی همواره مردم از دروغ‌گویی و فریب برحذر داشته می‌شدند.

بدیهی است قتل امام هشتم پس از چنان موقعیت ممتاز به آسانی میسر نبود؛ قرائن نشان می‌دهد که مأمون پیش از اقدام قطعی خود برای به شهادت رساندن امام به شایعه پراکنی و نقل سخنان دروغ دست زده است، از جمله این دروغ پردازی‌ها این بود که شایع شد امام رضا علیه السلام همه مردم را بردگان خود می‌داند جز با دست‌اندرکاری

عمال مأمون ممکن نبود. هنگامی که ابصلت این خبر را برای امام آورد حضرت فرمودند: «بار الها، ای پدیدآورنده آسمان‌ها و زمین تو شاهدی که نه من و نه هیچ یک از پدرانم هرگز چنین سخنی نگفته‌ایم و این یکی از همان ستم‌هایی است که از سوی اینان به ما می‌شود» (شیخ صدوق، ۱۳۸۷، ج ۲، ص ۱۷۴). این فرمایش امام ناظر به صداقت آن حضرت و اجداد بزرگوار ایشان است که مأمون سعی در تخریب این ویژگی امام داشتند

۷-۳-۴. صلۀ رحم و رفتار با دیگران

صلۀ رحم یک رفتار اجتماعی است، از این‌رو هنگامی که افراد تنها هستند معاشرت با دیگران را جست‌وجو می‌کنند و این رفتار حاکی از این است که ارتباط با دیگران و صمیمی شدن با آن‌ها یک نیاز بنیادی روان شناختی است، لذا ارتباط گرم و صمیمی با دیگران احساس آرامش و شادابی را همراه با شکوفایی استعدادها به ارمغان می‌آورد (غباری بناب، ۱۳۸۶، ص ۸۳). از طرفی صلۀ رحم باعث تعادل روانی می‌شود البته نحوه بروز و ظهور این نیازها در طول دوره تحول از نوزادی تا پیری و چگونگی فعالیت افراد در هر دوره ای از رشد برای تأمین این نیازها متفاوت است. تمام افراد در همه دوره های زندگی این نوع احتیاجات را برای خود ضروری تلقی می‌کنند و برای تأمین این نیاز، حداکثر تلاش و کوشش را به خرج می‌دهند. به همین دلیل ابراهام مزلو نیز این‌گونه نیازها را در ردیف نیازهای عالی و اساسی قلمداد کرده که حتما باید در حیات انسان تأمین شوند (احمدی، ۱۳۸۰، ص ۳۳).

امام رضا علیه السلام می‌فرمایند: «خداوند عزوجل به تقوا امر کرده و آن را مشروط و مقترن به صلۀ رحم فرموده است» (شیخ صدوق، ۱۴۰۳، ج ۱، ص ۱۵۶، اربلی، ۱۳۸۱، ج ۲، ص ۲۹۳، شیخ حرعاملی، ۱۴۰۹-ق، ج ۹، ص ۲۵)؛ بنابراین کسی که صلۀ رحم نکند، تقوای الهی ندارد و پرهیزکار نیست. موسی بن سیار می‌گوید: «در خدمت حضرت رضا علیه السلام بودم که صدای شیونی شنیدیم. آن‌جا رفتیم دیدیم کسی فوت کرده است، امام از مرکب پیاده شدند و نزدیک جنازه تشریف بردند و به من فرمودند: «ای موسی بن سیار! هرکس پیکر دوستی از دوستان ما را تشییع کند، از گناهانش پاک می‌شود مانند روزی که از مادر متولد شده است. وقتی تشییع کنندگان جنازه را نزدیک قبر بر زمین گذاشتند امام به جانبش رفته، دستی بر سینه اش گذاشته و فرمودند: ای

فلان بن فلان بهشت بر تو بشارت باد، بعد از این ساعت، دیگر ترسی نداری...» (قمی، ۱۴۱۲ هـ-ق، ص ۸۶۷-۸۶۸). احساس نزدیکی با مردم یکی دیگر از روش‌های اصلاح و تغییر رفتار است که از این طریق سیره شخص عامل برای مشاهده گر به صورت رفتار تلقی می شود چنانکه در این روایت امام با حضور خود باعث همدردی و تسکین خاطر نزدیکان شخص فوت شده شدند.

امام در این مورد میفرمایند: «هر یک از شما که بیمار شدید، برادران مومن خود را اعلام کنید تا شما را عیادت کنند که هر مومنی را اقلای یک دعای مستجاب هست شاید که آن نصیب شما شود» (مجلسی، ۱۴۱۴ هـ-ق، ج ۲، ص ۱۵۲). حضور در کنار فرد بیمار باعث کاهش اضطراب و همچنانکه امام اشاره دارد تاثیر معنوی نیز بر او گذاشته و بهبودی خاطری را برای او فراهم می آورد و از آن جا که یکی اثرات دعا جلوگیری از ناامیدی می باشد نوعی آرامش و اطمینان قلبی برای بیمار ایجاد می کند. بی توجهی به دیگران احساس تنهایی و گوشه گیری را برای فرد به دنبال دارد و از طرف دیگر انجام آن باعث محبوبیت در بین خویشاوندان و کسب همراهی دیگران در هنگام مواجهه با گرفتاری ها را برای او به ارمغان می آورد.

۸-۳-۴. جود و بخشش و تأثیر آن در رفتار

جود را بخشش بدون غرض و مختص خدا دانسته اند. در عین حال جود و سخا به معنای بخشش به قصد ثواب اخروی و احتراز از رذیله بخل را در مورد انسان به کار برده اند (نراقی، ج ۲، ص ۱۲۲). برخی از مفسران آیه «بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ» (مائده: ۶۴) را حاکی از نهایت جود و واسع در «وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ» (آل عمران: ۷۳، مائده: ۵۴) را به معنای جود تفسیر کرده‌اند.

حضرت رضا علیه السلام در جهت رفع مشکلات و محرومیت زدایی تلاش‌های ارزنده‌ای کردند که در تاریخ و منابع مختلف درج شده است از جمله در سیره آن حضرت نقل شده است که در روز عرفه تمام اموال خود را بخشید و به اهل نیاز تقسیم کرد، فضل بن یسار گفت این غرامت و اسراف است، امام فرمودند نه بلکه غنمیت است، آن چه در آن کرامت و پاداش است، غرامت مشمار (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱، ص ۱۰۰، حسینی عاملی، ۱۳۶۱، ج ۲، ص ۱۶). شخص فقیری که نمیتواند زندگی خود و خانواده‌اش را تامین

کند دچار اضطراب می شود یا مزیقه زندگی اخلاق را فاسد می کند، گرفتار فساد می شود، لذا امام برای جلوگیری از پریشانی های زندگی مردم، به کمک به نیازمندان توجه ویژه داشتند. مانع شدن از افتادن مردم در گرداب گناه که از فقر ناشی میشود همواره دغدغه ایشان بوده پس میتوان گفت این رفتار حضرت مصداق رفتار درمانی در سیره ایشان محسوب می شود.

یعقوب بن اسحاق نوبختی گفته است: مردی از جلوی امام علیه السلام عبور، و به ایشان عرض کرد، به اندازه جوانمردی خود، به من بده امام فرمود: این را نتوانم. عرض کرد: به اندازه جوانمردی من. امام فرمود: حالا بلی. سپس فرمود ای غلام دویست دینار به او بده (شهر آشوب، بی تا) ج ۲، ص ۳۶۰). این بیانات حضرت بیانگر این است امام به اندازه درخواست اولیئه سائل ثروتی در دست نداشت که اگر این مقدار مال در اختیار حضرت بود چه بسا آن را به او می بخشید.

باید متذکر شد در سیره امام رضا علیه السلام سخاوت و بخشش منحصر در امور مادی و معنوی بوده است. اما چون بخشش در بعد مالی بیشتر هویدا است لذا در این جا به همین مقدار بسنده می شود، از طرفی کرم وجود حضرت به مردم برای عوض و غرض خاصی نبوده بلکه این مسئله به عنوان رفتار ذاتی آن حضرت محسوب می شده و میتوان گفت هدف حضرت از این جود و بخشش جز نهادینه کردن این رفتار در نهاد مردم چیز دیگری نبوده است.

۹-۳-۴. نکوهش آداب و رسوم غلط

هرگز اتفاق نیفتاد که در سخن گفتن به کسی جفا کند، کلام کسی را قطع نمیکرد و فرصت میداد تا آخرین سخن خود را بگوید، اگر کسی حاجتی نزد او می آورد، در صورت امکان ابدأ او را مأیوس نمیکرد، ندیدم در حضور کسی پایش را دراز کند و تکیه بزند، سراغ ندارم به کسی از غلامانش ناسزا بگوید، ندیدم آب دهان را به زمین بیندازد و با صدا و قهقهه بخندد، بلکه تنها تبسم می کرد (شیخ صدوق، ۱۳۸۷، ج ۱، ص ۱۸۴). اینها نمونه عملی از رفتار آن حضرت است که به کارگیری آنها در زندگی انسان را به بالاترین درجه اخلاق و رفتارهای بهنجار رسانده و از آداب و رسوم غلط می رهند.

در بیانی دیگر امام رضا علیه السلام برای اصلاح رفتار نامطلوب اسراف که امروزه به

صورت عادت‌ی اجتناب ناپذیر در زندگی مردم نمودار شده از آن حضرت نقل شده که، روزی غلامان میوه ای می خوردند، آن‌ها میوه را به تمامی نمی خورده و باقی آن را دور می انداختند. امام به آنها فرمود: سبحان الله، اگر شما از آن بی نیازید، هستند کسانی که به آن نیاز دارند، به آنان بخورانید (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۶، ص ۲۹۷). این عبارات بیانگر آن است که امام اسراف و ناسپاسی را ناپسند دانسته و معتقدند اگر به چیزی نیاز نداریم بهتر است برای دوری از اسراف و همچنین فقر زدایی آن را به شخص نیاز مند عطا کنیم. روزی مهمانی بزرگی بر پا شد و از امام رضا علیه السلام در این مهمانی دعوت کردند طبق آداب رسوم آن عصر، چنین بود که پیش از آمدن مهمان بزرگ همگان به مجلس می آمدند تا مهمان عزیز انتظار نکشد. از این رو همه بزرگان و عالمان و اشراف بر بلندای مجلس بر تخت مینشستند، و این از رسوم آن روزگار بود و مردمان عادی در کناره‌های آن مینشستند، آنگاه که امام رضا علیه السلام وارد مجلس شد راه بگوشودند تا امام به جای بزرگان برود، لیکن امام به آن جایگاه توجهی نکرد و به همراه کارگران و خادمان در کنار شاهنشین نشست. از آن روز به بعد دیگر چنین شد که شاهنشینان از ارزش و اعتبار افتادند و همگان در مجالس در کنار هم می نشستند و از امام علیه السلام این روش و سیره را آموختند (حاکم نیشابوری، ۱۳۷۵، ص ۱۲۰). میبینیم روش آموزنده آن حضرت در درمان رفتار تجملگرایی را که حضرت تنها با یک اقدام کوچک موجب تغییر آداب و رسوم غلط شده و شیوه رفتاری اسلامی را در رابطه با کرامت داشتن همه انسان‌ها نشان می دهد.

هر یک از امامان علیهم السلام الگوهایی هستند که عمل به سیره و توصیه‌های آنان در همه مناسبات گوناگون، تضمین کننده سلامت جامعه است، حال اگر رفتار چنین انسان‌های کاملی مبنای عمل هر شخص قرار گیرد، تصحیح کننده معاشرت‌های انسانی و ارتباطات اجتماعی و سیاسی آنها می شود.

۴-۴. رفتارهای عاطفی

عواطف، گرایش‌ها و احساساتی هستند که انسان را از توجه به منفعت شخصی به سمت نفع غیر معطوف می کنند، بنابراین می توان برنامه‌هایی برای ایجاد تعادل و هماهنگی در بروز عواطف در نظر گرفته شوند.

۱-۴-۴. رفتار با خانواده

خانواده، جامعه کوچکی است که از تک تک آن جامعه بزرگ به وجود می آید (خاتمی، ۱۸۳۱م، ص ۵۱۵). رفتار زن و شوهر نسبت به یکدیگر و فرزندان باید محصول ادب، عطف، تعاون و علاقه باشد و سعی شان بر این باشد که کردارشان مصداق عمل صالح باشد، سخن و کلامشان نیز باید آمیخته به محبت همراه با شعور باشد (انصاریان، ۱۳۸۰، ص ۲۵۸). امام در این خصوص میفرماید: «اگر نسبت به کسی محبت دارید آن را آشکار کنید زیرا اظهار دوستی نیمی از خردمندی به شمار می آید» (امین عاملی، ۱۴۲۱، ج ۴، ص ۱۹). اظهار محبت یک اصل در علم روان شناسی است و بدون آشکار کردن افکار و احساسات، طرف مقابل از خواسته های عاطفی طرف دیگر بیخبر است و این بیخبری منشا بسیاری از کشمکش ها را در بستر خانواده به وجود می آورد، بنابراین محبت به خانواده عامل بنیادین پایداری و رضایت است که اگر میان آن دو، عواطف مثبت وجود داشته باشد پایداری رابطه را تضمین میکند.

از آن جا که مرد به عنوان مدیر خانواده مسئول رفاه اهل خانه است، بر او لازم است اداره زندگی و ارضای خواهش های مادی و عاطفی خانواده را بر عهده بگیرد، امام رضا علیه السلام بارها به این موضوع پرداخته و می فرماید: «ینبغی للرجل ان یوسع عیاله، ثلثا یتمنوا موته؛ سزاوار است مرد غنی و متمکن زندگی خانواده خود را توسعه دهد و آنان را از رفاه و آسایش کافی برخوردار سازد تا آنان به علت سختگیری او و محرومیت خودشان تمنای مرگ وی را نکنند» (کتابچی، ۱۳۸۷، ص ۱۵۴). فراهم نمودن راحتی خانواده مورد تأکید امام در این سخن است.

۲-۴-۴. رهبری القایی

یکی راهکارهای درمان رفتارهای عاطفی، رهبری القایی است و به معنای هدایت و ایجاد انگیزه همراه با بینش قانع کننده در افراد خانواده می باشد (رک: هادی زاده، ۱۳۸۷، صص ۱۰۷-۱۳۲). از آن جایی که انسان ذاتاً علاقه مند است مورد محبت و توجه قرار بگیرد، محبت حالتی روحی نهفته در انسان است که نسبت به محبوب ایجاد می شود و موجب پیوستگی او به محبوبش میشود و نقش به سزای در تغییر رفتارها ایجاد می کند (کامرانی، ۱۳۹۰، ص ۴۹). امام رضا علیه السلام نیز از این روش برای بهبود رفتارهای

نابهنجار استفاده کرده‌اند؛ گاهی والدین در مقابل اصرار زیاد کودکان بر خواست‌های غیر معقول یا غیر ممکن، رفتاری تند و نامناسب ابراز می‌کنند، ولی امام در چنین شرایطی رفتار محبت‌آمیز را ترجیح می‌دهند.

امیه بن علی نقل میکند که «امام رضا علیه السلام در آخرین حج خود که من و امام جواد علیه السلام با حضرت بودیم، به طرف مقام ابراهیم رفت و در آن جا نماز گزارد، امام جواد علیه السلام به سمت حجر رفت... موفق به او گفت جانم فدایت برخیز او فرمود بر نمی‌خیزم تا وقتی خدا بخواهد و غم در چهره اش نمایان شد، موفق خدمت امام آمد و گفت جواد علیه السلام در حجر نشسته بر نمی‌خیزد، امام رضا علیه السلام به طرف امام جواد علیه السلام رفت و فرمود برخیز ای حبیب من، امام جواد علیه السلام گفت چگونه برخیزم در حالی که شما با کعبه چنان وداع می‌کنید که گویا هرگز بر نمی‌گردید، امام {برای بار سوم} فرمود ای حبیب من برخیز، امام جواد علیه السلام برخاست (اربلی، ۱۳۸۱، ج ۳، ص ۲۱۶).

از این عبارات بر می‌آید که امام رضا علیه السلام در مقابل اصرار امام جواد علیه السلام هرگز به او تندی نکرد بلکه با جملات محبت‌آمیز (قم یا حبیبی) و با حوصله فرزند خردسالش راقانع کرد. در واقع این روش نوعی تأدیب غیرمستقیم فرزندان است و بدون اینکه با اقتدار و امر و نهی مستقیم همراه باشد حضرت رهبری خود را نسبت به زیر مجموعه القا کرده و آن‌ها را به سمت رفتارهای مطلوب هدایت می‌کنند.

از کاتب حضرت رضا علیه السلام نقل شده؛ که آن حضرت، هیچگاه نام فرزندش «محمد» را نمی‌برد مگر با کنیه، به طور مثال می‌فرمودند: «ابوجعفر، برایم نامه نوشته است.» این گونه احترام گذاشتن، معمولاً در خانواده‌های آن زمان مرسوم نبود اما امام با کمال احترام از فرزندشان یاد می‌کردند. این تکریم وقتی برایم بیشتر جذاب شد که دانستم فرزند ایشان، هنوز کودک هستند (شیخ صدوق، ۱۳۸۷، ج ۲، ص ۲۶۶). امام رضا علیه السلام در برخورد با فرزند گرمی اش روش آزادمنشی و سهل‌گیری معقولی که بر پایه احترام و ارزش‌گذاری به مقام ایشان است القاء میکند که اینگونه رفتار فرزندان را مسلط بر خود و افرادی خود مختار بار می‌آورد که می‌توانند کنترل زندگی را به دست گرفته و رضایت از زندگی را برای خود و اطرافیان فراهم کنند.

۳-۴-۴. همگرایی و انس با اطرافیان و تغییر رفتار

یکی از راه های جذب افراد به سوی گرایشات خود، محبت و انس با آن افراد است. ارتباط و علاقه ای که در این راستا به دست می آید موجب تغییر رفتار افراد شده و نوعی رفتار درمانی را به ارمغان می آورد که این معیار تغییر رفتار به خوبی در سیره حضرت رضا علیه السلام نمایان است.

خادم امام رضا علیه السلام گزارش می کند که هر گاه امام تنها میشد و فارغ از مسائل روزمره، اعضای خانواده، اطرافیان و حتی کارگران را گرد خود جمع میکرد، با آنها انس میگرفت، بر سر یک سفره آنان را مینشانند (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۴۶، ص ۱۶۴). روزی که امام مسموم شدند پس از انجام دادن نماز ظهر به فردی که نزدیک ایشان بود فرمودند: مردم غذا خوردند؟ آن فرد جواب داد: آقای من در چنین شرایطی کسی می تواند غذا بخورد؟ در این لحظه که امام علیه السلام متوجه میشوند کسی غذا نخورده، می نشیند و دستور آوردن سفره ای را می دهند همه را سر سفره دعوت کرده و آنها را مورد لطف قرار می دهند (شیخ صدوق، ۱۳۸۷، ج ۲، ص ۲۴۱).

این ها نمونه هایی از بهره گیری حضرت از رفتار عاطفی است که با تبعیت از حضرت میتوان آنها را در زندگی نهادینه و باعث رشد همه جانبه رفتار خانواده شد.

۴-۴-۴. رعایت مساوات بین فرزندان

برتری دادن بعضی از فرزندان در برخی موارد جایز است ولی هرگاه موجب کینه توزی و دشمنی گردد، باید ترک شود. از امام رضا علیه السلام پرسیده شد، مردی برخی از فرزندان را بر برخی دیگر ترجیح میدهد (این چه حکمی دارد؟) حضرت فرمود: آری امام صادق علیه السلام نیز این طور رفتار میکرد. به محمد علاقه بیشتری نشان میداد... مردی که دختر خود را از پسرش بیشتر دوست دارد، همان حکم را دارد، حضرت فرمود: پسر و دختر در این حکم، با هم مساوی اند (عطاردی، ۱۴۰۴، ج ۲، ص ۲۷۷). نکته اساسی که در این روایت مدنظر است رعایت عدل و تساوی در اعمال محبت فرزندان و شایستگی های آنها را دیدن است، طبیعی است وقتی یکی از کودکان بیشتر مورد توجه قرار گیرد موجب برانگیختن حس حسادت و بی لیاقتی در سایرین می شود از این رو خود را پست و نالایق تلقی کرده و دچار شکست روحی میشود که عواقب رفتاری بعدی

تلاش برای اثبات خود به هر طریقی) را به دنبال دارد؛ البته گاهی برخی از فرزندان شایستگی های ذاتی دارند که باید به آن توجه شود؛ تا اعتماد به نفس و ایجاد انگیزه را برای او در پی داشته باشد، چنان که امام نیز به آن اشاره دارد.

خانواده برای فرزندان یک ظرف محسوب میشود، محتوای این ظرف نوع برخورد اعضای آن با یکدیگر است، لذا اگر آرزویی برای فرزندانمان داریم باید به طرز رفتار خودمان توجه کنیم زیرا فرزندان ما بر اساس آن چه که ما می‌خواهیم تربیت نمی‌شوند؛ بلکه بر طبق عملکرد رفتاری ما تربیت می‌شوند. بنابراین باید به سه عنصری که امام رضا علیه السلام در بهبود رفتار فرزندان به آن عمل کرده‌اند یعنی رهبری عاطفی، احترام، رعایت مساوات توجه شود و این امور بیشتر در عملکرد والدین نمودار می‌شوند تا روش‌های گفتاری و آموزشی آن‌ها.

۴-۴-۵. رفتار با یاران

بسیاری از نظریه پردازان شخصیت، از «حرمت خود» به عنوان نیاز اساسی انسان و چیزی که ما پیوسته برای دستیابی به آن تلاش میکنیم یاد کرده‌اند (سالاری فر، ۱۳۹۰، ص ۱۱۴). از این رو لازمه حفظ حرمت، حراست و نگهبانی از حرمت بقیه و احترام گذاشتن به آن‌هاست. این یک نوع رفتار مقابله‌ای محسوب می‌شود، به این دلیل که همه افراد نیازمند به ارزش گذاری و گرفتن تأیید افراد دیگر هستند.

شخصی در مورد رفتار عاطفی امام با یارانش می‌گوید: نزد حضرت رضا علیه السلام بودم و بسیار تشنه بودم، نخواستم از حضرت آب بطلبم خود آن حضرت آبی طلبید و از آن چشید و به من داد و فرمود: ای محمد، بنوش که آب خنکی است من هم نوشیدم (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۴۹، ص ۳۱). در حقیقت امام برای تصرف در دل‌ها و ارضای نیاز به احترام که موجب اعتماد به نفس، قدرت و احساس پر ثمر بودن در جهان است نه از آن جهت که خود نیازمند به این ویژگی‌هاست بلکه برای آموزش این امور به دیگران به رفتار «ارزش‌دهنده» توجه می‌کردند.

گزارش دیگری از سیره حضرت به این گونه است که «شب‌ی مهمانی به خانه حضرت رضا علیه السلام آمد، حضرت با او به گفت‌وگو نشست به بود که چراغ خراب شد. آن مرد، دست دراز کرد آن را درست کند، حضرت جلوگیری کرد و خودش اقدام به اصلاح چراغ کرد،

سپس فرمود ما قومی هستیم که از مهمان خود کار نمی‌کشیم» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۴۹، ص ۱۰۲). لذا محبت و احترام از ساده‌ترین و اما مهم‌ترین امور برای رفتار تربیتی است.

۶-۴-۴. رفتار با دیگران

در اندیشه رضوی، کرامت انسان‌ها و این که همه انسان‌ها با هم برابرند و سفید و سیاه، کارگر و کارفرما، دارا و نادار، همه انسانند و برتری در میان آنان وجود ندارد. همچنین از بررسی سیره امام علیه السلام مشخص می‌شود حتی برتری در اعمال و تقوا و پرهیزگاری، موجب برتری‌های ظاهری در این دنیا نمی‌شود؛ بلکه این‌ها اموری است که به آخرت مربوط است. دیگر اینکه همه، فرزندان یک پدر و یک مادرند، پس با هم برادرند (حکیمی، ۱۳۸۸، ص ۶۰). از جمله رفتارهای عاطفی که حضرت با مردم داشتند؛ از عبدالله بن صلت نقل شده که امام رضا علیه السلام روزی همگان را بر سفره خواند و غلامان او از سیاه و غیر سیاه آمدند و بر سر سفره نشستند. به او گفتیم: فدایت شوم! آیا بهتر نیست که برای اینان سفره‌ای جداگانه گسترده شود؟ گفت: «إِنَّ الرَّبَّ - تبارک و تعالی - واحد، و الأمّ واحِدَةٌ، و الأبّ واحدٌ، و الجزاء بالأعمال؛ خدای همه یکی است و مادر و پدر، یکی (پس تفاوتی نیست) و پاداش هر کس بسته به کردار اوست» (کلینی، ۱۳۸۲، ج ۴، ص ۲۳؛ مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۴۹، ص ۱۰۱؛ حکیمی، ۱۳۷۹، ص ۲۴۹). امام هیچ تفاوتی میان خود و بردگان و غلامان خویش جز به کردار نمی‌بیند و اینگونه رفتار، برای این است که امت، درس انسانیت و فضیلت آموزد و با این رفتار خود نوعی تغییر نگرش نسبت به انسان و تکریم شخصیت را گوشزد کرده‌اند.

از توصیه‌های امام رضا علیه السلام به غلامان و کارگران خود این بود که به هنگام غذا خوردن، اگر من بالای سر شما بودم، قبل از تمام کردن طعام، هرگز از جای خود بلند نشوید. بارها اتفاق می‌افتاد که امام بعضی از بردگان خود را صدا می‌زد، می‌گفتند مشغول غذا خوردن هستند، می‌فرمود بگذارید طعامشان را بخورند (کلینی، ۱۳۶۲، ج ۶، ص ۲۹۸، مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۴۹، ص ۱۶۴). توجه امام به شأن انسانی از طریق احترام و شخصیت دادن به آن‌ها، خود راهکاری کاربردی جهت درمان رفتارهایی بوده که ناشی از احساس محرومیت و حقارت است. اینها اموری است که در علم روانشناسی تحت عنوان خلوص، نشان دادن صداقت، همبستگی و نشان دادن احساسات و هیجانات مشترک از آن‌ها یاد

شده که با رعایت آن‌ها می‌توان به مدیریت عواطف و احساسات در جهت اهداف دین و رستگاری گام برداشت.

۷-۴-۴. رفتار با دشمنان

امام رضا علیه السلام در برخورد با دشمنان نیز از حرمت و عطوفت نسبت به آن‌ها چیزی کم نمی‌گذاشتند و همیشه روشی عاطفی همراه با منطق را در سیره خود در برابر آن‌ها مدنظر قرار میدادند؛ برای نمونه رفتار آن گرامی در برابر «جلودی» در میان گفتگوی او با مأمون چنین است که جلودی از درباریان سفاک مأمون بود و روزی به شدت به حضرت و خانواده گرامیش اهانت کرد اما امام با بزرگواری او را بخشید این در حالی بود که مأمون قصد داشت او را بکشد (رک؛ ابن بابویه، ۱۳۷۸، ج ۲: ۱۶۱). علت این رفتار امام در مقابل جلودی ترویج روح بخشش در مقابل خشم و عداوت است؛ لذا امام با حفظ عدالت و صرفاً به دلیل کرامت انسانی او چنین رفتاری را در برابر جلودی داشتند.

محمد بن یزید نقل میکند: در خدمت امام رضا علیه السلام بودم، مردی از خوارج در حالی که خنجری زهرآگین در دست داشت وارد شد و گفت: (از امام خواهم پرسید) چرا وارد بر طاغوت شده است؟ اگر دلیلی داشت که هیچ و گرنه مردم را از دست او راحت خواهم کرد. اجازه ورود طلبید، امام اذن داد و فرمود: به سؤال به این شرط پاسخ می‌دهم که اگر پاسخم را پسندیدی و قانع شدی آنچه را که در آستین داری دور اندازی...! آن مرد که حیرت زده ماند، خنجر را شکست. آنگاه پرسید: چرا به حکومت این طاغوت داخل شدی، در حالی که اینان در نظر تو کافرند و تو پسر پیامبری! امام فرمودند: آیا به نظر تو اینان کافرترند، یا عزیز مصر و اهل کشور او؟ مگر نه این است که اینان خود را موحد می‌دانند؛ ولی حاکم مصر، نه یکتا پرست بودند و نه خدانشناس؟ یوسف پیامبر بود که به عزیز مصر گفت: مرا مسئول خزائن مملکت قرار بده... و با فرعون نشست و برخاست می‌کرد، در حالی که من یکی از اولاد پیامبرم و مأمون هم مرا به این کار اجبار کرده است. چرا بر من خشم می‌گیری؟ آن مرد گفت: بر تو اشکالی نیست، گواهی می‌دهم که تو فرزند پیامبری و تو صادق هستی (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۴۹، ص ۵۵). از این روایت چنین بر می‌آید که ابتدا امام که می‌توانست به شخص که قصد جان حضرت را داشت اجازه ورود ندهد یا رفتاری مقابله‌ای مثل او را داشته باشد اما ایشان با کمال احترام به

او اجازه ورود و طرح دیدگاه‌هایش را می‌دهد و در مرحله بعد با منطق و استدلال همراه با نرم‌خویی او را قانع کرده طوری که شخصی که برای کشتن آن حضرت آمده بود پیرو حضرت می‌شود، این گزارش نمونه بارزی از رفتار درمانی حضرت با برخورد عاطفی آن حضرت است.

نتیجه‌گیری

یکی از عناصر مهم شخصیت انسان رفتار است که نمود آشکار آن در افکار و اندیشه‌های فرد ظهور می‌کند. بر همین اساس است که در صورت دچار شدن به عیوب و امراض، تمامی ابعاد وجود آدمی را تحت الشعاع قرار می‌دهد. بنابراین باید در ارتباط با عملکردهای رفتاری توجه کافی را مبذول داشت و برای درمان بیماری‌های آن با تأسی از سبک زندگی رضوی تلاش گسترده‌ای کرد.

از مطالعات و بررسی‌های انجام گرفته می‌توان نتیجه گرفت که روش‌های مورد نظر امام علیه السلام در تغییر رفتار بیشتر غیرمستقیم و عملی بوده و بر پایه اصل کرامت انسانی، احترام به ساحت او و مهربانی نسبت به همه اقشار جامعه بنا شده است همچنین می‌توان گفت امام علیه السلام به همه ابعاد وجودی انسان توجه نموده و در همه زمینه‌ها اعم از رفتارهای اخلاقی، عبادی، اجتماعی و عاطفی راهکارهایی ارائه کرده‌اند که گاه به صورت گفتاری و گاه به صورت عملی به تغییر آن‌ها اقدام کرده‌اند. در این نوشتار بیشتر به تأثیر سیره آن حضرت در اصلاح رفتار دیگران از طریق یادگیری مشاهده‌ای پرداخته شده است.

قرآن کریم.

۱. ابن بابویه، (شیخ صدوق)، *عیون اخبار الرضا علیه السلام*، ج ۱ و ۲، تهران، دارالکتب اسلامیة، ۱۳۸۷.
۲. _____، *عیون أخبار الرضا علیه السلام*، قم، انتشارات جهان، ۱۳۷۸ ق.
۳. ابن بابویه، (شیخ صدوق)، *الخصال* ج ۱، قم، جامعه مدرسین، ۱۴۰۳-ق.
۴. ابن شعبه، حرانی، *تحف العقول*، قم، جامعه مدرسین، ۱۴۰۴.
۵. ابن فارس، احمد، (بی تا)، *معجم مقاییس اللغة*، مصر، شرکه مکتبه مصطفی البابی و اولاده.
۶. ابن منظور، المصری الانصاری، محمد بن مکرم، *لسان العرب*، ج اول، بیروت، دارالصادر، ۱۴۱۰ ق.
۷. اتیکسون، ریتال آل و همکاران، *زمینه روانشناسی هیلگارد*، مترجم، براهنی، محمدتقی، تهران، رشد، ۱۳۸۵.
۸. احمدی، محمدرضا، نقش صله رحم در بهداشت روانی، نشریه معرفت، ش ۴۸: (صص ۲۹-۳۷)، ۱۳۸۰.
۹. اربلی، علی ابن عیسی، *کشف الغمه*، ج ۳ و ۲، ناشر: مکتبه بنی هاشم - تبریز، ۱۳۸۱.
۱۰. اسکندریلو، محمد جواد، *نگاهی قرآنی به پاکسازی روح*، تهران، کانون اندیشه جوان، ۱۳۸۶.
۱۱. امین عاملی، سید محسن، *اعیان الشیعه*، ترجمه: حجتی کرمانی، علی، ج ۴، بیروت، دارالتعارف للمطبوعات، ۱۴۲۱-ق.
۱۲. انصاریان، حسین، *نظام خانواده در اسلام*، قم، انتشارات ام ابیها، ۱۳۸۰.
۱۳. باقر، شریف قرشی، *پژوهشی دقیق در زندگی علی بن موسی الرضا علیه السلام*، مترجم: صالحی، سید محمد، تهران، ناشر: دارالکتب اسلامیة، ۱۳۸۲.
۱۴. برگ، لورا، *روانشناسی رشد ج ۱*، مترجم: محمدی، تهران، ارسباران، ۱۳۸۸.
۱۵. پورامینی، محمد باقر، سبک زندگی، *منشور زندگی در نظر امام رضا علیه السلام*،

- مشهد، انتشارات قدس رضوی، ۱۳۹۲.
۱۶. تدوین و تنظیم مؤسسه فرهنگی قدر ولایت، *سیره اجتماعی پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله و سلم*، تهران، ناشر: موسسه قدر ولایت، ۱۳۸۹.
۱۷. تمیمی آمدی، عبد الواحد، *نورالحکم و دررالکلم*، ج ۱، بیروت، موسسه علمی للمطبوعات، ۱۴۰۷-هـ. ق.
۱۸. حاکم نیشابوری، ابو عبدالله، *تاریخ نیشابور*، مترجم: محمد بن حسین، خلیفه نیشابوری، تصحیح: شفیعی، محمدرضا، تهران، آگه، ۱۳۷۵.
۱۹. حکیمی، امیرمهدی، *سیره امام رضا*، تهران، ناشر: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۸۸.
۲۰. حکیمی، محمد، *معیارهای اقتصادی در تعالیم رضوی*، مشهد، ناشر: بنیاد پژوهشهای اسلامی، ۱۳۷۹.
۲۱. حمیری، عبدالله بن جعفر، *قرب الاسناد*، قم، انتشارات: آل البيت عليهم السلام، ۱۴۱۳هـ.
۲۲. حویزی، علی بن جمعه، *نورالثقلین*، ج ۲، قم، انتشارات: مطبعة العلمية، ۱۴۰۴هـ.
۲۳. خاتمی، احمد، *فرهنگنامه موضوعی نهج البلاغه*، تهران، سروش، ۱۸۳۱.
۲۴. خوش نویس عماد، احمد، *فضایل علمی و اخلاقی امام هشتم علیه السلام*، تهران، مؤسسه مطبوعاتی عطائی، ۱۳۵۹.
۲۵. دستغیب، عبد الحسین، *گناهان کبیره*، تهران، ناس، ۱۳۷۰.
۲۶. دهخدا، علی اکبر، *لغتنامه دهخدا*، تهران، موسسه لغتنامه دهخدا، ۱۳۷۹.
۲۷. دهمرده قلعه نو، حبیب الله، میرعمادی، رحمت الله، *جایگاه زن در خانواده و اجتماع از دیدگاه امام رضا*، ۱۳۹۲.
۲۸. راس، آلن، *اختلالات روانی کودکان*، امیرهوشنگ مهریار و فریده یوسفی، چاپ دوم، تهران، رشد، ۱۳۷۶.
۲۹. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، *المفردات فی غریب القرآن*، بیروت، دارالعلم، ۱۴۱۲-هـ. ق.
۳۰. _____، *مفردات*، تهران، نشر سبحان، ۱۳۸۸.
۳۱. رسولی محلاتی، سیدهاشم، *مجموعه آثار نخستین کنگره جهانی حضرت رضا*، مشهد، ناشر کنگره امام رضا علیه السلام، ۱۳۶۵.

۳۲. الزبیدی، محمد بن محمد الحسینی، *تاج العروس من جواهر القاموس*، تحقیق: علی شیری، چ اول، بیروت، دارالفکر، ۱۴۱۴ق.
۳۳. سالاری فر، محمدرضا، شجاعی، محمدصادق، موسوی اصل، سید مهدی، دولتخواه، محمد، *بهداشت روانی با نگرش به منابع اسلامی*، قم، ناشر: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۰.
۳۴. سالاری، سهیلا، *روشهای تربیتی پیامبر*، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۹۲.
۳۵. سبحانی، جعفر، *فقه الرضا علیه السلام فی الشریعه الاسلامیه الغراء*، قم، موسسه تعلیماتی و تحقیقاتی امام صادق علیه السلام، ۱۳۹۲.
۳۶. شفیغ آبادی، عبدالله، ناصری، غلامرضا، *نظریه‌های مشاوره و روان‌درمانی*، چاپ پنجم، تهران، مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۷۵.
۳۷. شهرآشوب، ابوجعفر محمد بن علی، *مناقب آل ابی طالب*، ج ۲ و ۴، قم، انتشارات مصطفوی، بی تا.
۳۸. شیخ حر عاملی، محمد بن حسن، *وسایل الشیعه*، ج ۱۴ و ۱۵، تهران، انتشارات: اسلامی، ۱۴۰۹.
۳۹. _____، *وسایل الشیعه*، مترجم علی افراسیابی، قم، نشر نهان‌دی، ۱۳۸۰.
۴۰. شیخ صدوق، *من لایحضره الفقه*، ج ۴، تصحیح: علی اکبر غفاری، چ ۲، قم، انتشارات: جامعه مدرسین، ۱۴۰۴هـ-ق.
۴۱. طبرسی، فضل بن حسن، *مجمع البیان فی تفسیر قرآن*، چاپ دوم، بیروت، دارالحیات، ۱۴۰۳.
۴۲. طریحی، فخر الدین، *مجمع البحرین*، تحقیق: السید احمد الحسینی، چ دوم، تهران، مکتبه نشر الثقافه الاسلامیه، ۱۴۰۸ق.
۴۳. عطاردی، عزیزالله، *مسند الامام الرضا علیه السلام*، ج ۱، مشهد، آستان قدس رضوی، ۱۴۰۴.
۴۴. فضل الله، محمد جواد، *تحلیلی از زندگانی امام رضا علیه السلام*، مترجم: عارف، محمدصادق، مشهد، بنیاد پژوهشهای اسلامی آستان قدس رضوی، ۱۳۷۷.
۴۵. فلسفی، محمدتقی، *کودک از نظر وراثت و تربیت*، تهران: هیئت نشر معارف اسلامی، ۱۳۸۹.

۴۶. فیض کاشانی، محسن، *المحجة البيضاء فی تهذیب الاحیاء ج ۲*، قم، انتشارات جامعه مدرسین، بی تا.
۴۷. قائمی، علی، *تربیت و بازسازی کودکان*، تهران: امیری، چ ۹، ۱۳۷۴.
۴۸. قمی، شیخ عباس، *منتهی الامال*، انتشارات: فراوری، ۱۳۸۱.
۴۹. کتابچی، محسن، *آیین زندگی از دیدگاه امام رضا علیه السلام*، مشهد، ناشر: نشر الف، ۱۳۸۷.
۵۰. کلینی، محمد بن یعقوب، *کافی*، تصحیح علیاکبر غفاری، تهران، دارالکتب اسلامیة، ۱۳۶۵.
۵۱. _____، *الکافی*، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۴۰۷-ق.
۵۲. کلینی، محمد بن یعقوب، *اصول کافی*، ترجمه صادق حسنزاده، ج ۱، ناشر قائم آل محمد، ۱۳۸۲.
۵۳. کلینی، محمد بن یعقوب، *فروع کافی*، چاپ دوم، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۶۲.
۵۴. مجلسی، محمد تقی، *لواعص صاحبقرانی*، ج ۲، قم، اسماعیلیان، ۱۴۱۴-ق.
۵۵. مجلسی، محمدباقر، *بحار الانوار*، ج ۴۶، بیروت، مؤسسه الوفا، ۱۴۰۳.ق.
۵۶. محمدتقی فلسفی، *کودک از نظر وراثت و تربیت ج ۲*، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۸۹.
۵۷. مصطفوی، حسن، *التحقیق فی کلمات القرآن الکریم*، ج ۹، تهران، وزارت ارشاد، ۱۴۱۶-ق.
۵۸. معلوف، لویس، *المنجد الابدی*، مترجم: سیاح، احمد، انتشارات: فرحان، ۱۳۸۶.
۵۹. معینی، محمد جواد، ترابی، احمد، *امام علی بن موسی منادی توحید و امامت*، مشهد، بنیاد پژوهشهای اسلامی آستان قدس رضوی، ۱۳۷۶.
۶۰. مقرر، سید عبدالرزاق، *نگاهی گذرا بر زندگی امام رضا علیه السلام*، مترجم: دهقان، مرتضی، انتشارات میقات، ۱۳۷۰.
۶۱. منتضرالقائم، اصغر، *تاریخ امامت*، قم، معرفت، ۱۳۸۴.
۶۲. نراقی محمد مهدی، *جامع السعادات*، ج ۲، انتشارات: مؤسسه علمی مطبوعات، ۱۹۶۳.م.
۶۳. نراقی، احمد، *معراج السعاده*، تهران، انتشارات: کتاب فروشی اسلامی، ۱۳۳۲.

۶۴. نراقی، مهدی بن ابی ذر، *الفقه المنسوب الی الامام الرضا علیه السلام*، قم، موسسه آل البيت عليهم السلام، ۱۴۰۶هـ-ق.

۶۵. نوری، نجیب الله، *بررسی پایه های روانشناختی و نشاتگان صبر در قرآن*، ش ۴، (ص ۱۴۳-۱۶۸)، ۱۳۸۷.

۶۶. هادیزاده مقدم، اکرم، فرجیان، مرجان، *بررسی تاثیر هوش عاطفی بر رفتار شهروندی سازمانی کارکنان بالحاظ کردن نقش تعهد عاطفی*، مجله: پیام معرفت، ش ۲۸، (صص ۱۰۷-۱۳۲)، ۱۳۸۷.

تحلیل مضمونی مؤلفه‌های اقتصادی در شبکه روایات امام رضا علیه السلام

ثریا قطبی^۱

فاطمه باغانی^۲

چکیده

اقتصاد به عنوان یکی از ابعاد زندگی اجتماعی، نقش مهمی در جامعه و تمامی جوانب زندگی انسان ایفا می‌کند. مؤلفه‌های اقتصادی در برگیرنده عناصری است که در تحلیل و توصیف ساختار و عملکرد اقتصادی نقش مهمی دارد و رفتار و تعاملات انسانی را در مورد تولید، توزیع و مصرف منابع مورد توجه قرار می‌دهد. هدف از پژوهش حاضر تحلیل مؤلفه‌های اقتصادی در روایات امام رضا علیه السلام و میزان توجه به آن است. پژوهش حاضر با روش توصیفی-تحلیلی از نوع تحلیل محتوا انجام شده است. یافته‌های تحقیق نشان داد که تعهدات مالی، مصرف، اصول اقتصادی، کار، کسب درآمد و تجارت از مهمترین مؤلفه‌های اقتصادی در روایات امام رضا علیه السلام است. تعهدات مالی با ۹۸ مضمون روایت و ۴۹ درصد فراوانی و کسب درآمد با ۴ مورد و ۲ درصد فراوانی، به ترتیب بیشترین و کمترین میزان فراوانی را به خود اختصاص داده است. شناخت مؤلفه‌های اقتصادی در روایات امام رضا علیه السلام می‌تواند به درک بهتری از روندها و چالش‌های اقتصادی کمک کند و بستری را برای اتخاذ تصمیمات بهینه و بهبود عملکرد اقتصادی بر اساس آموزه‌های رضوی فراهم کند.

کلیدواژه‌ها: روایات شیعه، امام رضا علیه السلام، عناصر اقتصادی، کسب و کار، درآمد، مصرف.

۱. دکترای تخصصی الهیات و دانشیار گروه علوم قرآن و حدیث، دانشگاه شاهد، تهران، ایران.
۲. دانش آموخته کارشناسی ارشد رشته علوم قرآن و حدیث، دانشگاه شاهد، تهران، ایران.

۱- بیان مسئله

اسلام به مسأله‌ی اقتصاد، به عنوان یکی از مهم‌ترین مسائل زندگی بشری توجه خاصی دارد. از منظر اسلام نظام اقتصادی مجموعه قواعد کلی ارائه شده برای تنظیم حیات اقتصادی و در راستای تأمین عدالت اجتماعی برای نیل به سعادت بشر و رسیدن به جامعه‌ی فاضله است که تمامی پیامبران و ائمه‌ی الهی علیهم السلام برای آن تلاش کرده‌اند. در اقتصاد اسلامی، شیوه تقسیم و توزیع درآمدها و ثروت در جامعه، فعالیت‌های مرتبط با تجارت، بازار و تبادل کالا و خدمات، فعالیت‌های انسان در تولید کالا و خدمات و منابع درآمدی بر اساس آموزه‌های اسلامی تنظیم می‌شود. اسلام، مال و ثروت را مایه‌ی استواری جامعه و به مثابه ستون فقرات جامعه‌ی انسانی می‌داند (جوادی آملی، ۱۳۹۱: ۵۷۱)

اقتصاد بعد مهمی از زندگی انسان را تشکیل می‌دهد. بر اساس آموزه‌های اسلامی، عدالت اقتصادی، زکات، فطریه و خمس اثر قابل توجهی بر ساختار اقتصادی جوامع اسلامی دارد. در اسلام «برکت اقتصادی» نعمتی از جانب خداوند متعال تلقی می‌شود که برای دستیابی به آن، پایبندی به اصولی مانند تقوا، رعایت حقوق و تعهدات اقتصادی ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است. هر چند نباید از نقش «زکات»، «صدقه» و «خمس» در کاهش فقر و تقویت بنیه اقتصادی جامعه غفلت کرد لکن توزیع عادلانه ثروت و مبارزه با فقر در تحقق «عدالت اقتصادی» و تلقی «کار» به عنوان نوعی از عبادت در اقتصاد اسلامی جایگاه ویژه‌ای دارد. از آنجا که بازخوانی روایات معصومان علیهم السلام به منظور شناسایی و تحلیل مؤلفه‌های اقتصادی موجب درک عمیق‌تر آن می‌شود، پژوهش حاضر بر آن است تا به این سؤال پاسخ دهد که تحلیل مؤلفه‌های اقتصادی در روایات امام رضا علیه السلام به چه صورتی است؟ با توجه به اهمیت اقتصاد در زندگی انسان و ضرورت آگاهی از اصول و آموزه‌های اقتصاد اسلامی، نتایج این پژوهش می‌تواند به توسعه نظریه‌ها و مدل‌های اقتصادی مبتنی بر آموزه‌های اسلامی کمک کند

۲- پیشینه تحقیق

مرور پژوهش‌های مرتبط با مؤلفه‌های اقتصادی در روایات معصومان علیهم السلام نشان می‌دهد هر چند پژوهش‌هایی درباره اقتصاد اسلامی انجام شده از جمله آنکه محمدی جامکانی (۱۳۹۵) در پژوهشی با عنوان «استخراج الگوی بهینه تعاملات اقتصادی در اقتصاد مقاومتی مبتنی بر قرآن و روایات»؛ قربانی (۱۳۹۵) در مطالعه‌ای با عنوان «مؤلفه‌های تشکیل دهنده اقتصاد مقاومتی از منظر آیات و روایات»؛ رضایی آدریانی (۱۳۹۶) در مقاله‌ای با عنوان «روایات اقتصادی حکومت امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف»؛ غفورزاده آرانی و دیگران (۱۳۹۹) در پژوهشی با عنوان «بررسی اصول و سنت‌های اقتصادی در قرآن و روایات»؛ جلوداری و دیگران (۱۳۹۸) در مطالعه‌ای با عنوان «اقتصاد درون‌زا از منظر آیات و روایات اسلامی و تأثیرات آن بر کشور»؛ حسینی زبیدی و عبادی (۱۴۰۲) در مقالهای با عنوان «مؤلفه‌های اقتصاد مقاومتی در منظومه احادیث امام رضا علیه السلام» و بنایی (۱۴۰۰) در پژوهشی با عنوان «کارکردهای مقاومت در حوزه اقتصاد از منظر قرآن و روایات» اقتصاد را از منظر قرآن و حدیث مورد بررسی قرار داده اند اما تاکنون پژوهش مستقلی راجع به تحلیل مؤلفه‌های اقتصادی در روایات امام رضا علیه السلام با روش تحلیل محتوا انجام نشده است

۳- روش پژوهش

در این پژوهش برای تجزیه و تحلیل یافته‌های حاصل، از جدول تحلیل محتوا و از آمار توصیفی و تحلیل‌های کیفی استفاده شده است. تحلیل محتوا، فرآیند تبدیل کیفیت‌ها به کمیت‌ها و سپس تبدیل همین کمیت به کیفیت است. این روش، بیشتر در روند پژوهی، پژوهش‌های تلفیقی، بررسی تصویر واقعیت‌ها و نیز بررسی میزان انطباق برنامه‌ها با ویژگی‌ها و ویژگی‌های ساختاری و محتوایی بکار برده می‌شود. روش تحلیل محتوا بر این فرض بنا شده است که با تحلیل پیام‌های

زبانی می توان به کشف معانی، اولویت ها، نگرش ها، شیوه های درک و سازمان یافتگی جهان دست یافت. این روش که در رشته های گوناگون علوم اجتماعی همچون ارتباطات، جامعه شناسی، علوم سیاسی و روان شناسی، کاربرد دارد، پژوهشگران نسبت به آن (به منزله روشی انعطاف پذیر برای تحلیل داده ها)، توجهی ویژه ندارند. روش تحلیل محتوا، بین دو قطب عینی و ذهنی قرار می گیرد. به بیان دیگر، رویکرد تلفیقی تحلیل محتوا، امروزه می تواند کاربردی تر از کمی گرایی یا کیفی گرایی صرف در تحلیل محتوا باشد (قائدی، ۵۹۳۱: ۷۵). در مرحله آماده سازی و سازماندهی این پژوهش، روایات امام رضا علیه السلام در دو جلد مسند الإمام الرضا علیه السلام (به زبان عربی) از عزیز الله عطاردی مورد بررسی قرار گرفت و روایات تکراری آن حذف شد و در راستای هدف تحقیق، مجموعه پیام های آن جمع آوری شد و بر اساس شباهت ها و تمایز های آن، طبقه بندی صورت گرفت و در جدول های مرتبط به تفکیک منعکس شد

۴- تعاریف مفهومی:

الف) مؤلفه های اقتصادی: مؤلفه اقتصادی به رفتارهایی از فرد اشاره دارد که مستقیم یا غیر مستقیم، به امور اقتصادی و مادی زندگی مربوط میشود و شغل، املاک، کیفیت دخل و خرج و اولوبیتی که فرد برای آن ها در میان مؤلفه های دیگر قائل است را شامل می شود (کاویانی، ۱۳۹۱: ۲۲)

ب) تعهدات مالی: تعهدات مالی به الزامات اقتصادی گفته می شود که شخص یا سازمان نسبت به پرداخت مالی یا تسویه وجوه نقدی یا ارزشی به دیگران متعهد است. این الزام اعم از الزامات قهری و قانونی یا الزامات ارادی و قراردادی است. الزام آور بودن تعهد به این معناست که متعهد ناگزیر از اجرای تعهد است و در حقیقت انجام موضوع تعهد بر او

واجب است (احمدی، ۲۴: ۱۳۸۸)

ج) مصرف: مصرف یکی از اجزای اصلی فعالیت‌های اقتصادی و به معنای استفاده از خدمات، کالاها و منابع برای تأمین نیازهای انسانی است و شامل سطح مصرف، نمونه‌های مصرفی، الگوی مصرف و رفتار مصرفی است. برخی از مصارف اقتصادی شامل مصارف شخصی و مصارف اجتماعی است (کاوینی، ۱۳۹۱: ۲۷۷)

د) اصول اقتصادی: اصول اقتصادی مجموعه‌ای از قواعد و رویکردهاست که به بررسی و توصیف رفتارها و تعاملات اقتصادی بین افراد و نهادها می‌پردازد. اصل عدم تصرف در اموال یکدیگر، اصل جواز تصرف در اموال یکدیگر بر اساس رضایت دو طرف و اصل مالکیت که زیر بنای دو اصل یاد شده است برخی از اصول اقتصادی است (همان: ۲۷۳)

۵- مؤلفه های اقتصادی در روایات رضوی

مؤلفه های اقتصادی در روایات رضوی شامل تعهدات مالی، مصرف، اصول اقتصادی، کار، کسب درآمد و تجارت به شرح ذیل است

۵-۱. تعهدات مالی

تعهدات مالی به الزامات اقتصادی گفته میشود که شخص یا سازمان نسبت به پرداخت مالی یا تسویه وجوه نقدی یا ارزشی به دیگران متعهد است. در تعهد، دو عنصر دین و مسئولیت نقش آفرین است. (احمدی، ۲۴: ۱۳۸۸) در ادامه مؤلفه های اقتصادی مرتبط با تعهدات مالی شامل بدهی های مالی و ارث در روایات رضوی خواهد آمد.

۵-۱-۱. بدهی های مالی

بدهی های مالی یکی از مؤلفه های مطرح در حوزه اقتصادی است. بدهی مالی یک تعهد مالی است که انسان باورمند به آموزه های اسلامی متعهد به انجام آن است. سخن امام رضا علیه السلام «إِنَّ صَاحِبَ النِّعْمَةِ عَلَى خَطَرٍ إِنَّهُ يَجِبُ عَلَيْهِ حُقُوقُ اللَّهِ فِيهَا» (عطاردی، ۱۴۰۶: ۲۰۴/۲)

حاکمی از وجوب پرداخت حق الهی در نعمت های خداوند است که انسان صاحب نعمت ملزم به پرداخت آن است. فرموده امام رضا علیه السلام «نخستین فرد وارد شونده در جهنم ثروتمندی است که حقوق متعلق به مال را ندهد» (همان: ۲۸۱/۱) نشان دهنده اهمیت مسئولیت پذیری انسان در ادای حقوق مالی و پرداخت به موقع بدهی ها و انجام تعهدات مالی به عنوان یک وظیفه شرعی است.

پرداخت زکات یکی از رکن های اصلی اسلام و تعهدی اجتماعی و مالی نسبت به فقرا و نیازمندان است که در روایات رضوی مورد توجه قرار گرفته است. بر اساس فرموده امام رضا علیه السلام: «رسیدگی به معاش فقرا و حفظ اموال ثروتمندان از علل تشریح زکات است» (همان: ۲۰۵/۲). زکات برای برطرف کردن نیازهای اساسی فقرا و نیازمندان در جامعه تشریح شده و باعث کاهش تفاوت میان طبقه ثروتمندان و فقرا می شود. همچنین تشریح زکات به منظور حفظ اموال ثروتمندان است زیرا با اجرای تعهدات مالی زکات، ثروتمندان موظف هستند بخشی از ثروت خود را به صورت منظم و مقرر به فقرا و نیازمندان اهدا کنند. این اقدام نه تنها به کاهش فقر و بی نیازی کمک می کند، بلکه از محرومیت و ناامنی اقتصادی در جامعه جلوگیری می کند و اموال ثروتمندان در قالب اقتصاد مجدداً جریان پیدا می کند و حفظ می شود. به همین دلیل امام رضا علیه السلام نتیجه پرداخت زکات را باقی نماندن فقیر (همان: ۲۰۴/۲) و در خیر همیشگی بودن (همان: ۳۰۶/۱) ذکر می فرمایند

بر اساس روایات رضوی، زکات یکی از تعهدات مالی مهمی است که میزان در آن مهم است. به تعبیر دیگر پرداخت زکات وقتی واجب می شود که اموال خاص شامل نقدین (طلا و نقره)، انعام ثلاثه (گاو، گوسفند و شتر) و غلات اربعه (گندم، جو، کشمش و خرما) به حد نصاب برسد (همان: ۲۰۵/۲، ۲۰۹/۲، ۴۹۶/۲) و لذا نمیتوان پرداخت آن را از وقت مقرر به تاخیر انداخت (همان: ۲۰۴/۲). در روایات امام رضا علیه السلام به مستحق زکات (همان: ۲۰۹/۲، ۲۱۰/۲، ۴۹۶/۲)؛ مقدار زکات (همان: ۲۱۲/۲ و ۴۹۶/۲)؛ آنچه

که به آن زکات تعلق می گیرد (همان: ۴۹۶/۲) و نتایج عدم پرداخت زکات (همان: ۳۰۶/۱ و ۲۰۸/۲) اشاره شده است

فطریه یکی دیگر از تعهدات مالی است که انسان باورمند به آموزه های اسلامی متعهد به پرداخت آن است. میزان فطریه، یک صاع است که معادل مبلغ حدود سه کیلوگرم قوت غالب مورد استفاده افراد است که می تواند گندم یا برنج یا ذرت یا کشمش یا خرما و مانند این ها باشد. در روایات امام رضا علیه السلام تصریح شده که پرداخت فطریه بر کوچک، بزرگ، آزاد، بنده، مرد و زن واجب است (همان: ۴۹۶/۲) و مقدار آن مشخص است (همان: ۱۹۸/۲ و ۲۰۰/۲) اما دادن فطریه بر یتیم و مملوکی که مولایش مرده لازم نیست (همان: ۱۹۸/۲)

از دیگر تعهدات مالی خمس یا پرداخت یک پنجم مازاد درآمد سالانه و برخی موارد دیگر مانند معدن و گنج با شروط خاص است. خمس از فروع دین است و آیه ۴۱ سوره مبارکه انفال و بیش از ۱۱۰ حدیث در کتابهای روایی از آن سخن گفته اند. در روایات امام رضا علیه السلام تاکید شده که خمس مخصوص خداوند، پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و امامان معصوم علیهم السلام است (همان: ۲۱۱/۲). بر اساس این روایت می توان گفت خمس حق مخصوصی است که به معصومان تعلق دارد (همان: ۲۱۲/۲)

در روایات امام رضا علیه السلام تصریح شده که به هدایا و هبه ها خمس تعلق نمی گیرد (همان: ۲۱۰/۲). در روایات رضوی علاوه بر آنچه گفته شد به موارد مصرف خمس از جمله ساخت مسجد، ازدواج و عقد نکاح، کمک به موالیان، خرید کالاهای ضروری و بخشش به افراد اشاره شده است (همان: ۲۱۰/۲). همچنین به فواید دادن خمس تصریح شده از جمله آنکه بیان شده شخص پرداخت کننده خمس مشمول دعای امام علیه السلام می شود، رزق او گشایش می یابد، گناهانش از بین می رود، برای روزهای سخت زندگی آماده می شود و به عهد الهی با جان و دل وفا می کند (همان: ۲۱۰/۲)

۲-۱-۵. ارث

یکی دیگر از تعهدات مالی که در روایات رضوی وجود دارد الزامات اقتصادی مربوط به ارث است. در مسند الإمام الرضا علیه السلام روایات مربوط به احکام ارث از جمله میراث خویشان درجه اول (همان: ۴۹۶/۲) مقدار ارث زن (همان: ۴۲۴/۲)، ارث مادر و برادر (همان: ۴۲۵/۲) و وارث مادر (همان: ۴۲۲/۲) ذکر شده است. همچنین در مسند الإمام الرضا علیه السلام، روایاتی درباره میراث دختر برادر، پسر خواهر، نکاح به میراث، نکاح بدون میراث (همان: ۴۲۵/۲) و میراث خنثی (همان: ۴۲۳/۲) بیان شده است

افزون بر آن امام رضا علیه السلام، به حکمت اقسام ارث و علت تفاوت میزان ارث میان پسر و دختر توجه کرده و یکی از علل وجود تفاوت میزان ارث میان دختران و پسران را، شوهر کردن دختران و خرجی گرفتن آنان از شوهرانشان ذکر می فرمایند (همان: ۴۲۱/۲) همچنین امام رضا علیه السلام علت نصف بودن ارث زن را آن می داند که زن پس از ازدواج از شوهر نفقه میگیرد و تأمین مخارج و وسائل زندگی وی بر عهده شوهر اوست (همان: ۴۲۴/۲)

به طور کلی از میان ۱۹۹ مضمون روایت مربوط به مؤلفه های اقتصادی از متن کتاب مسند الإمام الرضا علیه السلام، ۹۸ مضمون روایت که ۴۹ درصد کل مؤلفه ها میباشد به تعهدات مالی اختصاص داشت که در قالب دو طبقه پرداخت بدهی های مالی و ارث استخراج گردید که در جدول شماره ۱ منعکس شده است

جدول شماره ۱: توزیع فراوانی محور تعهدات مالی در روایات امام رضا علیه السلام			
فرایوانی	فرایوانی	کد	طبقه
۷۶	۱	ضرورت پرداخت حقوق واجب	پرداخت بدهی های مالی
	۱	وظایف پس از پرداخت حقوق واجب	
	۳۹	زکات	
	۱	نتایج عدم پرداخت بدهی های مالی	
	۱۳	فطریه	
	۱۶	خمس	
	۵	دین	
۲۲	۱۰	احکام ارث	ارث
	۱۲	حکمت احکام ارث	
۹۸		مجموع	

۲-۵. مصرف

مصرف یکی از اجزای اصلی فعالیت‌های اقتصادی و به معنای استفاده از خدمات، کالاها و منابع برای تأمین نیازهای انسانی است. مصرف در علم اقتصاد به عنوان یکی از عوامل اساسی تعیین کننده تقاضا و توسعه اقتصادی مورد بررسی قرار می‌گیرد. فرآیند مصرف، با فعالیت‌های تولید و توزیع رابطه مستقیم دارد. مؤلفه های اقتصادی مرتبط با مصرف شامل مصارف خیریه و مصرف نامتعادل و تبذیر منابع در روایات رضوی در ادامه بیان می‌شود.

۱-۲-۵. مصارف خیریه

در اقتصاد اسلامی، مصرف به تنهایی به عنوان تأمین نیازهای فردی نیست، بلکه مفهوم گسترده‌تری دارد که شامل صدقه و انفاق نیز می‌شود. برخی واژه «صدقه» را برای صدقه مستحب و واژه «زکات» را برای صدقه

واجب ذکر کرده اند (راغب اصفهانی، بی تا: ۲/۲۷۸). صدقه به معنای صرف کردن ثروت و منابع در راستای کمک به دیگران است. صدقه به عنوان یک عامل مهم در توزیع منابع و کاهش نابرابری اقتصادی مورد توجه قرار می‌گیرد. سخن امام رضا علیه السلام «خَيْرُ مَالِ الْمَرْءِ وَ ذَخَائِرُهُ الصَّدَقَةُ» (عطاردی، ۱۴۰۶: ۲/۲۰۸) نشان می‌دهد صدقه به عنوان یکی از اندوخته‌های برتر انسان دارای نتایج و اثراتی مثبت است. در روایات امام رضا علیه السلام به برخی از نتایج صدقه شامل نجات فرزندان از مرگ به دلیل صدقه دادن مادر (همان: ۲/۴۶۸)، مستجاب شدن دعاها صدقه دهنده در هر صبح (همان: ۲/۲۰۸)، دفع بلا (همان: ۲/۲۰۷) و نزول روزی (همان: ۲/۳۹) اشاره شده است

انفاق به تخصیص منابع و ثروت به جهت کمک به نیازمندان از روی اختیار اشاره دارد. انفاق، واژه‌ای قرآنی به معنای صرف کردن مال در مصارف نیکوکارانه است. انفاق در اسلام به عنوان یکی از پایه‌های اصلی عمل صالح و یکی از ویژگی‌های مؤمنان مورد تأکید قرار گرفته است. انفاق منجر به توزیع منصفانه‌تر ثروت و منابع در جامعه می‌شود و می‌تواند به کاهش نابرابری‌های اقتصادی و اجتماعی کمک کند. همچنین به عنوان یکی از عوامل مصرفی می‌تواند به رونق اقتصادی و افزایش تولید و اشتغال در جامعه کمک کند. با انفاق بخشی از اموال، می‌توان به آموزش، بهداشت، زیرساخت‌ها و نیازهای اساسی جامعه کمک کرد. در دوره‌های رکود اقتصادی، افزایش انفاق می‌تواند با ایجاد اثر مثبت در حوزه‌های اقتصادی به بهبود شرایط کسب و کارها کمک کند. از دیگر اثرات انفاق تخفیف بار مالی خانوارها و افزایش رفاه اجتماعی است. آنچه در انفاق مهم است چگونگی کمک به افراد نیازمند است که از منظر امام رضا علیه السلام آدابی دارد و از جمله آداب این است که فرد انفاق کننده باید چهره خود را بیوشاند تا ذلت محتاج را در هنگام تقاضا نبیند (همان: ۲/۲۰۶). در روایات امام رضا علیه السلام تصریح شده انفاق بنده موجب انفاق خدا می‌شود (همان: ۲/۲۰۶) و این سخن نشان می‌دهد که

با انفاق و کمک به نیازمندان، خداوند نیز به بنده خود کمک و کرامت اعطا می‌کند.

۲-۲-۵. مصارف نامتعادل و تبذیر منابع

مصارف نامتعادل و تبذیر منابع ناظر به وضعیتی است که در آن منابع و منافع اقتصادی به صورت نامتعادل و با اسراف مصرف شود. اسراف هرگونه تجاوز از حدّ اعتدال و گرایش به افراط یا تفریط را در برمی‌گیرد (طبرسی، ۱۴۰۸: ۱۷۶/۴). از این رو برخی با تقسیم این معنای عام، «اسراف» را در خصوص زیاده‌روی و «سرف» را تنها در مفهوم «کوتاهی» به کار برده‌اند (طبری، ۱۴۱۲: ۳۳۷/۴). البته این واژه در همه موارد، شامل کوتاهی از حدّ اعتدال نمی‌شود و بیشتر در معنای زیاده روی استفاده می‌شود، به این جهت بسیاری آن را مرادفِ افراط، و متضادّ تقصیر و «تقتیر» دانسته‌اند که به معنای تضییق و بخل است (طبرسی، ۱۴۰۸: ۸۵۴/۲)

اسراف در همه اقسام آن، با سنت‌های الهی در جهان مخالف است، زیرا با برهم زدن حالت اعتدال، موجب بروز فساد در زمینه‌های گوناگون حیات می‌شود (عبده، ۱۴۱۴: ۳۸۴/۸). در روایات رضوی بر لزوم مصرف مسئولانه تأکید شده تا جایی که افعالی مانند دور انداختن هسته خرما و شکستن مسکوکات (عطاردی، ۱۴۰۶: ۳۱۴/۲) فساد قلمداد شده و غضب خداوند در ضایع کردن مال برشمرده شده‌است (همان: ۲۸۵/۱). از سخن امام رضا علیه السلام در «سُبْحَانَ اللَّهِ، إِنَّ كُتُبَكُمْ اسْتَغْنَيْتُمْ فَإِنَّ أَنْسَاءَ لَمْ يَسْتَغْنُوا، أَطْعَمُوهُ مَنْ يَخْتِاجُ إِلَيْهِ» (همان: ۳۴۸/۲) خطاب به فردی که نیم خورده میوه اش را بیرون پرتاپ کرده به خوبی می‌توان مبارزه آن حضرت را با مصرف نامتعادل منابع و تبذیر افرادی مشاهده کرد که به طور ناعادلانه به منابع و ثروت دسترسی داشتند و بخش دیگری از جامعه با کمبود و نیازمندی‌های اساسی روبرو بودند

از میان ۱۹۹ مضمون روایت مربوط به مؤلفه های اقتصادی از متن کتاب

مسند الإمام الرضا عليه السلام، ۲۳ مضمون روایت که ۱۲ درصد کل مؤلفه ها میباشد به مصرف اختصاص داشت که در قالب دو طبقه مصارف خیریه و مصارف نامتعادل استخراج گردید. مؤلفه های اقتصادی مرتبط با محور مصرف در روایات امام رضا علیه السلام به تفکیک در جدول شماره (۲) منعکس شده است.

جدول شماره ۲: توزیع فراوانی محور مصرف در روایات امام رضا علیه السلام			
طبقه	کد	فراوانی	فراوانی
مصارف خیریه	صدقه	۶	۱۶
	انفاق	۴	
	بهترین مال برای حفظ آبرو	۱	
	در نظر گرفتن ویژگی های زمانی	۳	
	رسیدگی به معاش مردم	۲	
اسراف	ضایع کردن اموال	۱	۷
	اسراف	۶	
مجموع		۲۳	

۳-۵. اصول اقتصادی

اصول اقتصادی مجموعه‌ای از قواعد و رویکردهاست که به بررسی و توصیف رفتارها و تعاملات اقتصادی بین افراد و نهادها می پردازد. اصول اقتصادی در اسلام مبتنی بر پایه های اعتقادی و موازین اخلاقی آموزه های دین مبین اسلام است و علاوه بر بعد مادی انسان، جنبه های روحی و معنوی آدمی را مورد توجه قرار داده است (خلیلیان اشکذری، ۱۳۹۰، ۳۷). در ادامه مؤلفه های اقتصادی مرتبط با اصول اقتصادی شامل عدالت اجتماعی و روزی حلال در روایات رضوی خواهد آمد.

۱-۳-۵. عدالت اجتماعی

بر اساس اصل عدالت اجتماعی باید منابع و فرصت‌های اقتصادی به طور عادلانه و بدون تبعیض بین افراد توزیع شود. در روایات رضوی با تأکید بر عدم تازیانة زدن به بنده، بدترین مردم کسی معرفی شده که بنده خود را تازیانه زند (همان: ۲۸۶/۱). بر اساس این روایت و با در نظر گرفتن اصل عدالت اجتماعی میتوان اظهار داشت که هیچ فردی نباید خود را به عنوان مالک حقیقی دیگران در نظر بگیرد. همچنین این اصل به منزله تأکید بر عدم تفاوت در ارزش انسان بودن میان تمام افراد بشری است.

علاوه بر آن حق اجیر که در روایات امام رضا علیه السلام به آن اشاره شده به عدالت در روابط کسب و کار اجتماعی اشاره دارد. اجازه دادن به افراد برای کار کردن و دریافت حقوق حقیقی و عادلانه برای کار خود، جزء اصول حقوقی و اجتماعی اقتصاد اسلامی است تا جایی که به فرموده امام رضا علیه السلام یکی از گناهانی را که خداوند نمی آمرزد غصب حق اجیر است (همان: ۲۸۹/۱). امام رضا علیه السلام با در نظر گرفتن حق کودکان و حمایت از آنها، بردگی کودکان را به دلیل فقر خانواده‌ها، حتی اگر آنها از اهل ذمه باشند، مجاز نمی داند (همان: ۳۰۴/۲). بر اساس اصل عدالت اجتماعی حق کارگر محترم است و شامل مسائلی مانند تأمین معیشت کارگران به اندازه کاری که انجام می‌دهند، عدم مقاطعه کاری، قرارداد منصفانه با کارگران، تعیین حقوق مناسب برای آنها و پرداخت به موقع است (همان: ۳۰۱/۲). این اصل بر تضمین حقوق کارگران و ارتقای شرایط کار آنها تأکید دارد. در روایت امام رضا علیه السلام در نظر گرفتن حق یتیم و ضمانت برای مال او در تجارت تأکید شده است (همان: ۴۱۲/۲)

۲-۳-۵. روزی پاک

در روایات امام رضا علیه السلام به دعا کردن برای روزی گسترده طیب

اشاره شده (همان: ۲۹۸/۲) که نشان از اهمیت منابع مشروع برای تأمین نیازهای اقتصادی افراد است و آشکار می کند که روزی و منابع اقتصادی باید از طریق مشروع و قانونی به دست آورده شوند. در روایات رضوی مشمولان روزی حلال، پیامبران و برگزیدگان خداوند هستند (همان: ۲۹۸/۲). این اصل نشان می دهد که روزی حلال به عنوان بخشی از برکت از طرف خداوند به فرستادگان خود عطا می شود

از میان ۱۹۹ مضمون روایت مربوط به مؤلفه های اقتصادی از متن کتاب مسند الإمام الرضا علیه السلام، ۱۵ مضمون روایت که ۷ درصد کل مؤلفه ها می باشد به اصول اقتصادی اختصاص داشت که در قالب دو طبقه عدالت اجتماعی و روزی پاک استخراج گردید. مؤلفه های اقتصادی مرتبط با محور اصول اقتصادی در روایات امام رضا علیه السلام به تفکیک در جدول شماره (۳) منعکس شده است

جدول شماره ۳: توزیع فراوانی محور اصول اقتصادی در روایات امام رضا علیه السلام			
طبقة	كد	فراوانی	فراوانی
عدالت اجتماعی	عدم تازیانه به بنده	۱	۱۱
	حق اجیر	۱	
	حق کودکان به بردگی گرفته شده	۱	
	حق کارگر	۶	
	حق یتیم	۱	
	عدم تجمیع املاک در یک جا	۱	
روزی پاک	دعا کردن برای روزی حلال / درخواست از خدا برای روزی واسع	۲	۴
	روزی حلال مخصوص انبیا	۲	
مجموع		۱۵	

۳-۳-۵. کار

کار از منظر علم اقتصاد عنصر اساسی در فرآیند تولید و توزیع ثروت و وسیله ای برای تولید و خلق ارزش در جامعه است. در مسند الإمام الرضا علیه السلام آمده است که علی بن اسباط با انگیزه سفر تجاری به مصر، از امام رضا علیه السلام سؤال می‌کند که بهتر است از کدام راه (خشکی یا دریا) به مصر مسافرت کند؟ در پاسخ، امام رضا علیه السلام از قول رسول خدا علیه السلام می‌فرماید: «مَا أَجْمَلَ فِي الْأَطْلَبِ مَنْ رَكِبَ الْبَحْرَ؛ چه زیباست در طلب روزی انسان به دریا سفر کند» (همان: ۳۱۳/۲). این جمله بیانگر زیبایی سفر به دریا برای کار و جستجوی رزق و روزی است. همچنین، امام رضا علیه السلام بیرون رفتن صبح زود را برای طلب روزی و آموختن این اصل از کلاغ را به عنوان یکی از امور مورد توجه در زندگی ذکر کرده است (همان: ۲۹۹/۲). همچنین بر اساس روایات رضوی باید به روزهای انجام هرکاری توجه داشت (همان: ۴۸۲/۲).

از میان ۱۹۹ مضمون روایت مربوط به مؤلفه های اقتصادی از متن کتاب مسند الإمام الرضا علیه السلام، ۶ مضمون روایت که ۳ درصد کل مؤلفه ها میباشد به محور کار اختصاص داشت که در قالب سه طبقه تشویق به کار، تدبیر زمان در کار و تشویق به تولید استخراج گردید. مؤلفه های اقتصادی مرتبط با محور کار در روایات امام رضا علیه السلام به تفکیک در جدول شماره (۴) منعکس شده است.

جدول شماره ۴: توزیع فراوانی محور کار در روایات امام رضا علیه السلام			
فرایوانی	فرایوانی	کد	طبقه
۳	۲	روزی جستن	تشویق به کار
	۱	طلب روزی در دریا	
۲	۲	اختصاص روز خاص برای کار	تدبیر زمان در کار
۱	۱	کشاورزی و درختکاری	تشویق به تولید
۶		مجموع	

۴-۳-۵. کسب درآمد

کسب درآمد، در اقتصاد یکی از مفاهیم بنیادی است. در واقع، بدون کسب درآمد، امکان بسیاری از فعالیت‌های اقتصادی و اجتماعی وجود ندارد و توسعه یک جامعه پایدار و پویا به شدت وابسته به وجود منابع مالی است. کسب درآمد برای افراد به معنای تأمین نیازهای اساسی مانند خوراک، مسکن، پوشاک و بهداشت است. این نیازها برای زندگی و بقا ضروری هستند و بدون دستیابی به مالی کافی، امکان تأمین آنها وجود ندارد. همچنین کسب درآمد از طریق اشتغال، افراد را به کار و فعالیت اقتصادی می‌کشاند و فرصت‌های شغلی را ایجاد و از بیکاری جلوگیری کرده و در کاهش فقر، افزایش رفاه اجتماعی و بهبود شرایط زندگی تأثیر قابل توجهی دارد. در روایات رضوی جواز واگذار کردن علفزارهای مزرعه به شرط مالکیت واگذار کننده (همان: ۳۰۲/۲)؛ جواز اخذ هدایای آتشکده برای صاحبان زمین‌های کشاورزی (همان: ۳۱۴/۲)؛ جواز معامله آرد الک کرده همچون سایر بیع‌های حلال در صورت دارا بودن تقوای الهی (همان: ۳۱۳/۲) و باقی ماندن مورد اجاره در دست مستاجر تا آخر قرارداد (همان: ۲۹۹/۲) برخی مؤلفه‌های مرتبط با کسب درآمد موجود است از میان ۱۹۹ مضمون روایت مربوط به مؤلفه‌های اقتصادی از متن کتاب مسند الإمام الرضا علیه السلام، ۴ مضمون روایت که ۲ درصد کل مؤلفه‌ها می‌باشد، به محور کسب درآمد اختصاص داشت که در قالب ۴ طبقه درآمد حاصل از زمین‌های کشاورزی، درآمد از واگذاری علفزارهای مزرعه به شرط مالکیت واگذار کننده، درآمد حاصل از فروش آرد الک کرده و راه‌های تأمین درآمد استخراج گردید. مؤلفه‌های اقتصادی مرتبط با محور کسب درآمد در روایات امام رضا علیه السلام به تفکیک در جدول شماره (۵) منعکس شده است

جدول شماره ۵: توزیع فراوانی محور کسب درآمد در روایات امام رضا علیه السلام			
فراوانی	فراوانی	کد	طبقه
۱	۱	مباح بودن اخذ هدایا در زمین های کشاورزی	درآمد حاصل از زمین های کشاورزی
۱	۱	جواز واگذاری علفزارهای مزرعه	درآمد واگذاری علفزارهای مزرعه به شرط مالکیت واگذار کننده
۱	۱	مباح بودن اخذ پول پس از الک کردن آرد	درآمد حاصل از فروش آرد الک کرده
۱	۱	اجاره	راه های تامین درآمد
۴		مجموع	

۵-۳-۵. تجارت و معاملات

خرید و فروش یا بیع یکی از مهم ترین و متداول ترین قراردادهای اقتصادی در میان مردم است و نقش بسیار مهمی در روابط اجتماعی و اقتصاد جامعه دارد. رعایت قوانین اسلامی در قراردادها و تعاملات تجاری، احترام به حقوق مشتریان، ارائه کیفیت و خدمات مطلوب، رعایت قوانین و اخلاق در تعامل با مشتریان، از جمله عناصر کلیدی مرتبط با تجارت در اقتصاد اسلامی است. در ادامه مؤلفه های اقتصادی مرتبط با معاملات شامل چالش های اخلاقی در تجارت، معاملات مشروع و شرایط برگشت معامله در روایات رضوی خواهد آمد.

الف) چالش های اخلاقی در تجارت

چالش های اخلاقی در تجارت ناظر به موقعیت ها و مسائلی است که در حوزه تجارت و بازرگانی، ارزش ها، اصول اخلاقی و تصمیم گیری های اخلاقی با تناقض و تضاد مواجه می شوند. این چالش ها می توانند در سطوح مختلف تجارت، از سطح فردی تا سطح سازمانی و حتی سطح جامعه و جامعه جهانی رخ دهند. رفتارهای غیر اخلاقی مانند تقلب، تبانی، تضییع

منافع مشتریان، تعامل ناعادلانه با رقبا، رشوه‌دهی و فساد و نقض حقوق بشر در فعالیت‌های تجاری است. در روایات امام رضا علیه السلام به رفتارهای غیر اخلاقی در تجارت از جمله کم فروشی اشاره شده (همان: ۴۹۶/۲) که نوعی بی عدالتی در تعیین قیمت و ارزش کالاها و خدمات است

تحدید اخلاقی دیگر معاملاتی که تزییع حقوق و منافع دیگران را در پی دارد، استفاده از وضعیت ناتوانی افراد مضطر و معامله با آنان است که مغبون کردن طرف مقابل را در پی دارد (همان: ۳۲۳/۱). گرفتن هدیه به جای انجام کار (همان: ۳۲۹/۱) و رشوه گرفتن برای داوری (همان: ۳۰۸/۱) نیز در روایات رضوی محکوم شده است. این نابایستگی معاملاتی به معنای تبدیل عدالت و انصاف به بی عدالتی و تزییع اصول اخلاقی است. بر اساس روایات امام رضا علیه السلام ربا یک گناه کبیره (همان: ۳۲۶/۱) و کفر است (همان: ۳۰۵/۲) و جایز نیست از بدهکار مقدار بیشتری دریافت کرد که با آن بدهکاری دیگری را تسویه کرده است (همان: ۳۰۵/۲). دلایل تحریم ربا در روایات رضوی گوناگون است. جلوگیری از فساد اموال یکی از علل تحریم ربا از منظر امام رضا علیه السلام است (همان: ۳۰۶/۲). زیرا دریافت سود از وام و ربا می‌تواند منجر به فساد اموال و تنش‌های اقتصادی در جامعه شود. از دیگر علل تحریم ربا در روایات امام رضا علیه السلام جلوگیری از مخلوط شدن مال به حرام است (همان: ۳۰۵/۲). این امر منجر به حرام شدن آن چیزی می‌شود که در اصل ممکن است حلال باشد. از دیدگاه اقتصادی، ربا منجر به ضرر و زیان برای طرفین معامله می‌شود. این عمل معمولاً به بروز نابسامانی و مشکلات مالی می‌انجامد. از این رو امام رضا علیه السلام به ضرردار بودن، معاملات ربوی تاکید می‌کند (همان: ۳۰۵/۲) در روایات امام رضا علیه السلام فراموش شدن خوبی‌ها در جامعه از پی آمدهای ربا است (همان: ۳۰۵/۲). همچنین ربا منجر به تمرکز ثروت و منابع در دست اقلیت می‌شود و ظلم و اجحاف نسبت به اقشار ضعیف‌تر جامعه را در پی دارد

(همان: ۳۰۵/۲). گفتنی است وجود ربا در جامعه باعث از بین رفتن اعمال نیک و قرض الحسنه می شود (همان: ۳۰۵/۲) و فساد و تباهی و از بین رفتن اموال عمومی را در پی خواهد داشت (همان: ۳۰۵/۲)

در روایات امام رضا علیه السلام، به جائز نبودن برخی از اقدامات مرتبط با تجارت و معاملات نیز اشاره شده است. از جمله این اقدامات عدم جواز فروش شراب و خوک است (همان: ۳۰۹/۲). جائز نبودن خرید کنیز آوازه خوان و نوازده نی (همان: ۳۱۰/۲) نیز حاکی از عدم تأیید و حمایت از خرید و فروش کنیزانی دارد که به دستورات شرع پای بند نیستند. در روایت رضوی تأکید شده پول خرید و فروش کنیز آوازه خوان مانند پول فروش سگ حرام است (همان: ۳۱۱/۲). فروش نخل هنگام باروری (همان: ۳۰۰/۲) نیز جائز نیست. این ممنوعیت به منظور حفظ و حمایت از تولید و بهره‌برداری بهینه از منابع طبیعی است

ب) معاملات مشروع

معاملات مشروع یا معاملات قانونی و مجاز، به تعاملات تجاری اشاره دارد که با رعایت قوانین و مقررات اسلامی انجام می‌شود. معاملات مشروع شامل انواع تجارت‌ها و فعالیت‌های اقتصادی مانند خرید و فروش کالاها و خدمات، قراردادهای مالی و سایر فعالیت‌های تجاری است. در معاملات مشروع، رعایت اصول اخلاقی و قوانین از اهمیت بالایی برخوردار است و شامل رعایت حقوق و منافع طرفین، انصاف در قراردادهای، عدم تضییع وقت و انرژی در معاملات، ارائه اطلاعات صحیح و شفاف، رعایت حقوق مشتریان و مصرف‌کنندگان است. معاملات مشروع باعث ایجاد اعتماد بین طرفین تجارت، تحقق روابط طولانی مدت و پایداری در بازار و توسعه اقتصادی و اجتماعی می‌شود.

در روایات امام رضا علیه السلام به برخی معاملات مشروع از جمله فروش و خرید کالاها و خدمات اشاره شده که از جمله آن جواز فروش زمین مزروعی اجاره داده شده به شرط باقی ماندن مستاجر در آن تا پایان زمان اجاره (همان: ۳۰۰/۲)؛ جواز فروش مدت دار تا دو سال (همان:

جواز معامله خاک معدن (همان: ۳۰۸/۲)، جواز خرید و فروش عصاره (همان: ۳۵۷/۲)، جواز دریافت سکه رایج از شخصی بدهکاری که قبلاً به او درهم غیر رایج قرض داده شده (همان: ۳۰۸/۲) و جواز مبیعه پرده کعبه (همان: ۴۱۵/۲) است

ج) شرایط فسخ معامله

در روایات امام رضا علیه السلام علاوه بر اینکه به اشاره به برخی معاملات مشروع، شرایط فسخ معامله نیز مورد توجه قرار گرفته است. فسخ معامله به معنای لغو یا بازگشت یک معامله است که توسط یکی از طرفین انجام می‌شود. شرایط فسخ معامله بر اساس روایات از امام رضا علیه السلام شامل پسدان کنیز در صورتی است که خریدار متوجه شود که آن زن از بیماری‌های خاصی از جمله جنون، جذام، برص و غیره رنج می‌برد. همچنین در روایات رضوی به فسخ معامله خرید حیوانات نیز توجه شده و آمده است که اگر خریدار حیوانی را بخرد، در مدت سه روز پس از معامله، می‌تواند آن را فسخ کند (همان: ۳۱۰/۲)

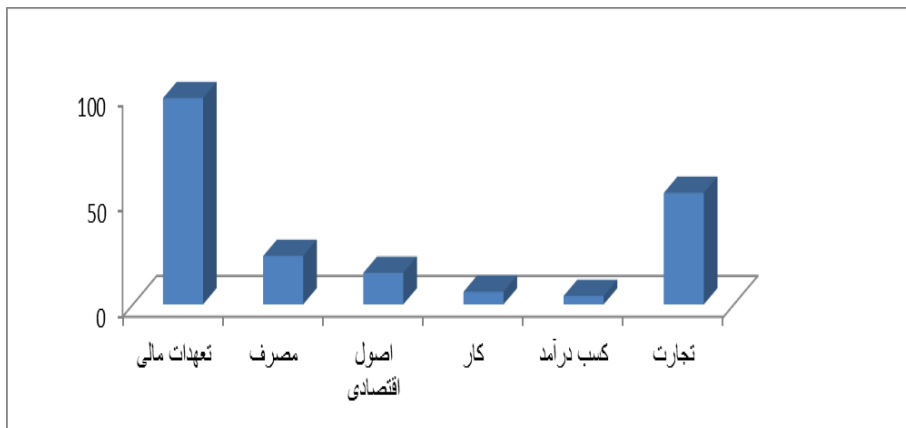
از میان ۱۹۹ مضمون روایت مربوط به مؤلفه‌های اقتصادی از متن کتاب مسند الإمام الرضا علیه السلام، ۵۳ مضمون روایت که ۲۷ درصد کل مؤلفه‌ها می‌باشد به محور تجارت اختصاص داشت که در قالب ۳ طبقه چالش‌های اخلاقی تجارت، معاملات مشروع و فسخ معامله استخراج گردید. مؤلفه‌های اقتصادی مرتبط با محور تجارت در روایات امام رضا علیه السلام به تفکیک در جدول شماره (۶) منعکس شده است.

جدول شماره ۶: توزیع فراوانی محور تجارت در روایات امام رضا علیه السلام			
طبقه	کد	فراوانی	فراوانی

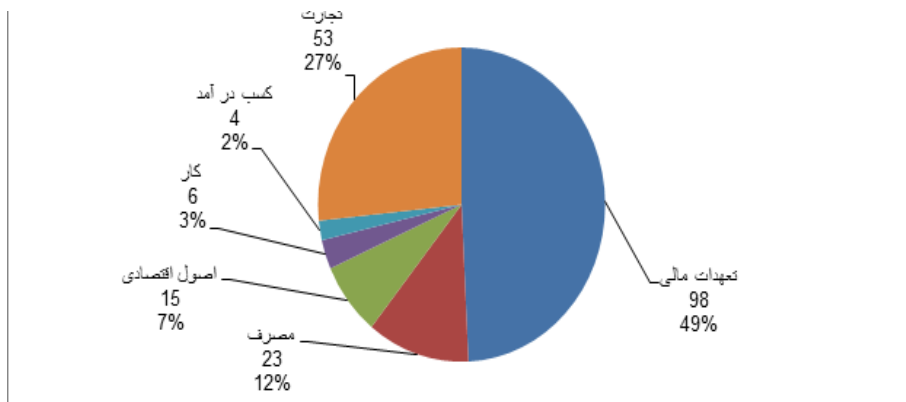
۳۵	۴	مال اندوزی	چالش های اخلاقی تجارت
	۲	کم فروشی	
	۱	فروش انسان آزاد	
	۲	خسارت زدن دیگران	
	۲	رشوه	
	۱	دزدی	
	۱۴	ربا	
	۲	عدم جواز فروش شراب و خوک	
	۳	عدم جواز خرید کنیز آوازه خوان و نوازده نی	
	۱	عدم جواز خرید و فروش برده نقض کننده عهد	
	۲	عدم جواز پرداخت پول زمین فروخته شده از محصول همان زمین به فروشنده	
	۱۲	۱	
۱		جواز فروش کالا به قیمت بیشتر	
۲		جواز فروش مدت دار تا دو سال	
۲		فروش جواهر	
۱		فروش انگور	
۱		خرید و فروش عصاره قبل از تبدیل به مسکر	
۱		دریافت سکه رایج	
۱		خرید و فروش پرده کعبه	
۶	۶	شرایط فسخ معامله	فسخ معامله
		مجموع	۵۳

در ادامه جدول میزان فراوانی مؤلفه های اقتصادی در روایات امام رضا علیه السلام و درصد آن در نمودار میله ای شماره (۱) و نمودار دایره ای شماره (۲) منعکس می شود

نمودار میله ای شماره ۱ توزیع فراوانی محورهای مؤلفه اقتصاد در روایات رضوی

نمودار دایره ای شماره ۲ درصد فراوانی محورهای مؤلفه اقتصاد در روایات رضوی

نتیجه گیری

تحلیل مؤلفه های اقتصادی در روایات امام رضا علیه السلام نشان داد که عناصر سازنده اقتصاد دربرگیرنده شش محور «تعهدات مالی، مصرف، اصول اقتصادی، کار، کسب درآمد و تجارت» است. تعهدات

مالی با ۹۸ مضمون روایت و ۴۹ درصد فراوانی مشتمل بر پرداخت بدهی های مالی با فراوانی ۷۶ و ارث با فراوانی ۲۲ است. «تجارت» با ۵۳ مضمون روایت و ۲۷ درصد فراوانی مشتمل بر چالش های اخلاقی در تجارت با فراوانی ۳۵، معاملات مشروع با فراوانی ۱۲ و شرایط برگشت معامله با ۶ مورد فراوانی دومین محور مورد توجه در مسند الإمام الرضا علیه السلام است. «مصرف» با ۲۳ مضمون روایت و ۱۲ درصد فراوانی دربرگیرنده مصارف خیریه با فراوانی ۱۷ و مصرف نامتعادل و تبذیر منابع با فراوانی ۷ چهارمین محور مورد توجه در روایات امام رضا علیه السلام است. چهارمین محور «اصول اقتصادی» با ۱۵ مضمون روایت و ۷ درصد فراوانی مشتمل بر عدالت اجتماعی با فراوانی ۱۱ و روزی پاک با فراوانی ۴ است. پنجمین محور از مؤلفه های اقتصادی در روایات امام رضا علیه السلام «کار» با ۶ مضمون روایت و ۳ درصد فراوانی شامل تشویق به کار با ۳ مورد، تدبیر زمان در کار با ۲ مورد فراوانی و تشویق به تولید با ۱ مورد فراوانی است. آخرین محور «کسب درآمد» با ۴ مضمون روایت و ۲ درصد فراوانی شامل درآمد حاصل از زمین های کشاورزی، درآمد از واگذاری علفزارهای مزرعه به شرط مالکیت واگذار کننده، درآمد حاصل از فروش آرد و راه های تامین درآمد هر کدام با ۱ مورد فراوانی است.

منابع و مأخذ

۱. احمدی، محمدرضا، تأملی در مفهوم، مبانی و اقسام تعهد، پژوهش حقوق و سیاست، سال یازدهم، شماره ۲۶، صص ۷-۴۲، ۱۳۸۸ش
۲. بنایی، علی؛ کارکردهای مقاومت در حوزه اقتصاد از منظر قرآن و روایات، پژوهشنامه معارف قرآنی، شماره ۴۷، صص ۲۳۴-۲۵۸، ۱۴۰۰ش.
۳. خلیلیان اشکذری، محمدجواد، اصول اقتصادی قانون اساسی با نگاهی به «توسعه پایدار»، مجله معرفت، شماره ۴۱، صص ۳۳-۴۶، ۱۳۸۰ش
۴. جلوداری، حسین؛ نجاری، عبدالله، اقتصاد درون زایی از منظر آیات و روایات اسلامی و تأثیرات آن بر کشور (مطالعه موردی: کشور جمهوری اسلامی ایران)، نشریه اقتصاد و بانکداری اسلامی، دوره ۸، شماره ۲۶، صص ۹۷-۱۲۹، ۱۳۹۸ش.
۵. جوادی آملی، عبدالله، *مفاتیح الحیاه*، تحقیق: محمدحسین فلاح زاده، یدالله مقدسی و همکاران، قم، اسرا، ۱۳۹۱ش
۶. حسینی زیدی، سید ابوالقاسم؛ عبادی، مهدی، «مؤلفه‌های اقتصاد مقاومتی در منظومه احادیث امام رضا علیه السلام»، فصلنامه علمی امام رضا علیه السلام و علوم روز، دوره ۱، شماره ۱، صص ۵۱-۶۶، ۱۴۰۲ش
۷. رضایی آدریانی، مجتبی، «پژوهشی در روایات اقتصادی حکومت امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف»، پژوهش های مهدوی، شماره ۲۳، صص ۳۹ تا ۷۰، ۱۳۹۶ش
۸. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، *ترجمه و تحقیق مفردات الفاظ قرآن*، مترجم و مصحح: غلامرضا خسروی حسینی، تهران،

- مرتضوی، بی تا
۹. طبرسی، فضل بن حسن بن فضل، *مجمع البیان فی تفسیر القرآن*، بیروت، دارالمعرفه، ۱۴۰۸ق
۱۰. طبری، ابوجعفر محمد بن جریر، *جامع البیان فی تفسیر القرآن*، بیروت، دارالمعرفه، ۱۴۱۲ق
۱۱. عبده، محمد، رضا، محمد رشید، *تفسیر القرآن الحکیم الشهیر بتفسیر المنار*، لبنان، دار المعرفه، ۱۴۱۴ق
۱۲. عطاردی خوبشانی، عزیزالله، *مسند الامام الرضا علیه السلام*، مشهد، المؤتمر العالمی الامام الرضا علیه السلام، مؤسسه طبع ونشر آستان قدس رضوی، ۱۴۰۶ق
۱۳. غفورزاده آرانی، حسین؛ خادم عزیززاده امیر؛ عیسوی، محمود؛ خاندوزی، سیداحسان، «بررسی اصول و سنت های اقتصادی در قرآن و روایات»، نشریه مطالعات اقتصاد اسلامی، دوره ۱۲، شماره ۱، ص ۱۱۷-۱۵۴، ۱۳۹۹ش
۱۴. قربانی مقدم، محمد، مولفه های تشکیل دهنده اقتصاد مقاومتی از منظر آیات و روایات، مجله : فرهنگ و دانش پدافند غیر عامل ، شماره ۲، صص ۹-۱۱، ۱۳۹۵ ش
۱۵. کاویانی، محمد، *سبک زندگی اسلامی و ابزار سنجش آن*، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۱ش
۱۶. قائدی، محمدرضا، گلشنی، علیرضا، روش تحلیل محتوا، از کمی گرایمی تا کیفی گرایمی، مجله ی روش ها و مدل های روان شناختی، دوره ۷، شماره ۲۳، ص ۵۷-۸۲، ۱۳۹۵ش
۱۷. محمدی جامکانی، اعظم ؛ استخراج الگوی بهینه تعاملات اقتصادی در اقتصاد مقاومتی مبتنی بر قرآن و روایات، همایش : الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، دوره ۵، صص ۱۵۲۸-۱۵۴۸، ۱۳۹۵ش

نظام تعاملی محیط زیست پایدار و اقتصاد خانواده مبتنی بر اندیشه و سیره رضوی

زهرا طالب زاده^۱
فاطمه رضایی پیرزمان^۲
حمیدرضا سوداگر^۳

چکیده

امروز حفظ محیط زیست به عنوان یکی از مهمترین ارکان توسعه پایدار، مسئله جهانی است که دستیابی به آن بدون مشارکت راستین و آگاهانه مردم ممکن نیست. خانواده اولین و اساسی‌ترین نهاد اجتماعی و تربیتی و مؤثرترین عامل در رشد شخصیت انسان است که نقش آن نه تنها به ویژگی‌های وراثتی و جسمانی بلکه انتقال ارزش‌ها به فرزندان و تحکیم اعتقادات دینی شامل می‌شود.

در آموزه‌های قرآن و عترت مساله قناعت و صرفه‌جویی و پرهیز از اسراف یک مساله تاثیرگذار در جامعه محسوب می‌شود و اهمیت آن به حدی است که این مقوله به عنوان یک فضیلت همواره مورد تشویق قرار گرفته است. در قرآن کریم حدود ۱۳ بار کلمه اسراف با الفاظ گوناگون به کار رفته است. فرآیند بازیافت نیز یکی از مصادیق مصرف صحیح از نگاه مکتب رضوی است. از طریق بازیافت می‌توان علاوه بر صرفه‌جویی قابل ملاحظه در انواع انرژی‌ها، از اسراف و تبذیر نیز جلوگیری نمود و اعتدال و میانه روی را در پیش گرفت که همه‌ی این موارد ذکر شده وجه اشتراک رسیدن به الگوی صحیح مصرف و تحقق فرهنگ اقتصاد مقاومتی هستند.

یافته‌ها در پژوهش حاضر نشان می‌دهد سازگاری رفتار با آموزه‌های اقتصادی اسلام، عدم اسراف و تبذیر با نظم‌پذیری جمعی درون خانواده، آینده‌نگری و تقویت اراده، رابطه معنادار مستقیم دارد که تحت تأثیر عامل‌های ساختاری و زمینه‌ای قرار می‌گیرند. قاعده‌مند شدن خانواده نیز تحت تأثیر کیفیت انتقال آموزه‌های اقتصادی اسلام، فرصت‌سازی و فرصت‌یابی تربیتی درون

۱. دکترای رشته زیست‌شناسی، اداره کل حفاظت محیط زیست خراسان شمالی، ایران.

۲. کارشناسی ارشد رشته آلودگی محیط زیست دریا، اداره کل حفاظت محیط زیست خراسان شمالی، ایران.

۳. دکترای رشته مدیریت آموزشی، دانشگاه آزاد اسلامی گرگان، ایران.

خانواده و کنش و واکنش درون خانواده نسبت به رعایت آموزه اقتصادی اسلام و کیفیت منبع تأمین معیشت درون خانواده است.

کلیدواژه ها: سیره رضوی، محیط زیست، اقتصاد، اسراف، بازیافت

۱- بیان مسئله

امروزه خطر بزرگی که بشر از ناحیه‌ی مشکلات زیست محیطی احساس می‌کند، نه تنها آرامش و امنیت زندگی او را بر هم زده، بلکه موجودیت او را هم در معرض تهدید و خطر قرار داده است (عنابی، ۱۴۰۱). مخاطرات محیط‌زیستی می‌تواند اثرات بسیاری بر سلامتی انسان و سایر موجودات زنده داشته باشند. این خطرات ممکن است از لحاظ نوع، شدت و مقدار، بسته به نوع مخاطراتی که مردم در معرض آنها قرار می‌گیرند، سطح تأثیرگذاری آنها و تعداد افرادی که در معرض قرار گرفته‌اند، متفاوت باشند.

آلودگی می‌تواند بر فعالیت‌های اقتصادی اثر گذارده، سبب افت کیفیت اکوسیستم‌ها از جمله منابع طبیعی آنها شود، به سلامت انسان آسیب وارد ساخته و ارزش‌های زیبایی شناسی چشم اندازها را از بین ببرد. آلاینده‌ها به محض ورود به محیط زیست، توسط گیاهان، حیوانات و در نهایت انسان جذب شده و سلامت این موجودات را به مخاطره می‌اندازند.

خانواده اولین و اساسی ترین نهاد اجتماعی و تربیتی و مؤثرترین عامل در رشد شخصیت انسان است که نقش آن تنها به ویژگی های وراثتی و جسمانی محدود نمی‌شود. انتقال ارزش‌ها به فرزندان و تحکیم اعتقادات دینی آنها به توافق بین اعضاء وابسته است. بدیهی است روابط والدین با فرزندان در درجه اول و تعامات عاطفی- اخلاقی حاکم بر اعضای خانواده در مرتبه بعد در ایجاد و تحکیم ارزش‌های تربیتی فرزندان نقش اساسی ایفا می‌نماید (مریم زری نجویالوار، ۱۳۹۶، ج ۲، ص ۳۸).

عموم زنان به دلیل نقش مهمی که در اداره خانه و تربیت کودکان و انتقال فرهنگ و دانش زیست محیطی به نسل‌های آینده دارند، می‌توانند در حفظ محیط زیست تأثیرگذار باشند. خانواده به عنوان یک اصل برتر و یک اجتماع بنیادین، نیازهای اساسی انسان را برآورده و او را در مسیر کمال قرار می‌دهد. بر کسی پوشیده نیست که جامعه نیز برای دستیابی به سعادت، رشد و ترقی، پایه ای مستحکم‌تر از خانواده سالم نخواهد

داشت؛ و همین امر اهمیت پرداختنِ بیش از پیش به نهاد خانواده و بازشناسی مبانی تحکیم و استوارسازی این بنیان را برای همگان روشن می‌سازد.

معصومین علیهم السلام که حجت خداوند بر مردم هستند و مشعل هدایت را جز در دست آنها نمی‌توان دید؛ برای رسانیدن همه مردم به سرمنزل کمال و سعادت، در همه زمینه‌ها، برترین الگو را ارائه نموده‌اند و با سیری در آموزه‌ها و سیره ایشان، می‌توان برای تمام زندگانی برنامه‌ای پربار را تدارک دید. نهاد خانواده اسلامی نیز برای تحکیم یافتن و پا بر جا ماندن، بر مبانی ای استوار است که برای شناسایی و پی بردن به این مبانی، بهترین روش، مراجعه به قرآن و روایات و احادیث به جای مانده از ائمه سلام الله علیهم می‌باشد (هاجر جهان‌دیده و دیگران، ۱۳۹۳، ص ۱۵).

اقتصاد خانواده دو جنبه‌ی اساسی دارد: اول؛ مدیریت درآمد از طریق کسب روزی حلال و دوم؛ مدیریت هزینه‌ها از طریق دستیابی به الگوی مصرف صحیح (محمد عقیقی ۱۳۹۲، ص ۱۱).

۲- مفهوم شناسی

اسراف: در قرآن کریم حدود ۱۳ بار کلمه اسراف با الفاظ گوناگون به کار رفته است. در بسیاری از کتاب‌های اخلاقی خوگیری نفس انسان با صفات برجسته اخلاقی نقطه آغاز حرکت انسان به سمت کمال حقیقی آسمانی به شمار می‌رود که از جمله این صفات برجسته می‌توان به قناعت‌پذیری و قانع بودن به موهبت‌های خداوندی اشاره کرد.

در آموزه‌های قرآن و عترت مساله قناعت و صرفه جویی و پرهیز از اسراف یک مساله تاثیرگذار در جامعه محسوب می‌شود و اهمیت آن به حدی است که این مقوله به عنوان یک فضیلت همواره مورد تشویق قرار گرفته است. اسراف در قرآن کریم تنها به معنای درست مصرف نکردن نعمت‌های خدادادی نیست بلکه در امور مختلفی همچون خودخواهی و زیاده خواهی انسان‌ها نیز بکار رفته است، آنجا که در سوره قصص در خصوص اعتقاد فرعون به ربوبیت خودش می‌فرماید که: «وَقَالَ فِرْعَوْنُ يَا أَيُّهَا لَمَلَأُ مَا عَلِمْتُ لَكُمْ مِنْ إِلَهِ غَيْرِي»، برای شما خدایی نمی‌شناسم و خداوند به فرعون در سوره یونس اینگونه پاسخ می‌دهد و فرعون برتری طلبید در زمین و پروردگار عالم او را از مسرفین خواند.

موضوع صرفه‌جویی به قدری در اسلام دارای اهمیت است که علمای اخلاق تاکید می‌کنند سزاوار است مومن در امور مباح از جمله خواب، بیداری، حرف زدن و خوردن نیز اسراف نکند. از مجموع آیات و روایات (از جمله زیاده‌روی در خوردن یا مصرف آنچه حلال است: اعراف/۳۱، نساء/۶، انعام/۱۴۱) چنین بر می‌آید که اسراف و تبذیر همواره مورد نکوهش بوده و در ردیف یکی از ناپسندیده‌ترین کارها قرار دارد که هیچ‌گاه انسان را به سمت سعادت‌مندی سوق نخواهد داد و در آخرت نیز عذابی دردناک به همراه دارد. از این رو شایسته است تا تاملی عمیق به آنچه در قرآن کریم مبنی بر بهره‌گیری صحیح و اصولی از نعمت‌های الهی، و راهکارهای عملی برای برون رفت از مصرف‌زدگی آمده است، داشته باشیم تا تمامی انسان‌ها بتوانند از موهبت‌های حق تعالی درست و یکسان استفاده کنند. علاوه بر این موارد استعمال اسراف به همراه «فی» نیز استعمال می‌گردد که در این صورت به دو معنا می‌تواند باشد.

الف) افراط و زیاده‌روی در کاری: «وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَ مَنْ قَتَلَ مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لَوْلِيَّهِ سُلْطَانًا فَلَا يُسْرِفُ فِي الْقَتْلِ إِنَّهُ كَانَ مَنْصُورًا؛ و کسی را که خداوند متعال خونش را حرام شمرده، نکشید، جز بحق! و آن کس که مظلوم کشته شده، برای ولی اش سلطه (و حق قصاص) قرار دادیم اما در قتل اسراف نکند، چرا که او مورد حمایت است.» (اسراء، ۳۳)

ب) تفریط و تقصیر در عمل صالح و حق خداوند؛ «وَمَا كَانَ قَوْلُهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَإِسْرَافَنَا فِي أَمْرِنَا وَ ثَبِّتْ أَقْدَامَنَا وَ انصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ؛ تاکید در سخنشان این بود که پروردگارا! گناهان ما را ببخش! و از تندروی‌های ما در کارها، چشم‌پوشی کن! قدمهای ما را استوار بدار! و ما را بر جمعیت کافران، پیروز گردان» (آل عمران، ۱۴۷) (محمد اسماعیل عبداللهی، ۱۳۹۲، ص ۴).

۳- ضرورت احیا و بازیافت اقتصادی

امیرمومنان علی علیه السلام بهترین اقتصاد و زندگی سالم اقتصادی که آسایش انسان را تأمین می‌کند، اقتصاد مبتنی بر قناعت تعریف می‌کنند و می‌فرمایند: «أَطْيَبُ الْعَيْشِ الْقَنَاعَةُ؛ خوش‌ترین زندگی، زندگی با قناعت است». آن حضرت در تبیین معنای واقعی قناعت می‌فرمایند: هرکس به مقدار کفایت، بسنده کند، آسایش و نظم در زندگی

می‌یابد و برای خویش زمینه گشایش فراهم می‌کند و در آسودگی و رفاه منزل می‌گیرد. پیامبر گرامی حضرت محمد مصطفی صلی الله علیه و آله دستیابی به حیات طیب و زندگی پاک و سالم در دنیا و آخرت را متوقف بر عمل صالح هر مؤمنی می‌داند که همان قناعت و رضایت است. از دیدگاه امام هشتم علیه السلام هم کسی که در مصرف، به خود و خانواده خود سخت می‌گیرد و در مصرف، خست می‌ورزد، از جاده مستقیم بیرون است و هم آن که اسراف کرده و زیاده روی می‌کند:

«السَّخِيُّ يَأْكُلُ طَعَامَ النَّاسِ لِيَأْكُلُوا مِنْ طَعَامِهِ، وَالْبَخِيلُ لَا يَأْكُلُ طَعَامَ النَّاسِ لئَلَّا يَأْكُلُوا مِنْ طَعَامِهِ؛ آدم با سخاوت از طعام مردم می‌خورد تا آنان نیز از طعام او بخورند ولی آدم خسیس از غذای مردم نمی‌خورد تا آنان هم از غذای او نخورند» (عیون الاخبار، ۱۲/۲. بحار، ۳۵۲/۷۱). ایشان هر دو شیوه را ناپسند می‌شمارند و به میانه روی توصیه می‌کنند با بررسی سخنان امام رضا علیه السلام نیز می‌توان بر اهمیت فرآیند بازیافت پسماندها تأکید نمود. امام رضا علیه السلام اسراف را در کوچکترین چیزها، حتی آن چیزی که در نظر مردم بی ارزش و دورریختنی جلوه می‌کند روا نمی‌دارند و در صورت امکان استفاده‌ی مجدد، به آن تأکید می‌کند. چنانکه می‌فرماید: «إِنَّ الْقَصْدَ أَمْرٌ يُحِبُّهُ اللَّهُ عَزَّوَجَلَّ وَإِنَّ السَّرْفَ يُبْغِضُهُ حَتَّى طَرَحَكَ النَّوَاءُ فَإِنَّهَا تَصْلُحُ لِشَيْءٍ وَحَتَّى صَبَّكَ فَضْلَ شَرَابِكَ؛ میانه روی را خداوند متعال دوست دارد و اسراف و زیاده روی مورد خشم اوست حتی اگر اسراف در انداختن هسته خرمائی باشد که قابل مصرف است یا زیادی آبی که خورده شده باشد» (تحف العقول، ص ۳۰۱).

دور انداختن هسته‌ی خرما از جمله کارهای فاسد و نادرست است. با توجه به این سخن می‌توان از هر چیز بی ارزش و دورریختنی استفاده بهینه نمود و آن را به ثروت تبدیل کرد؛ چرا که هسته‌ی خرما را می‌توان کاشت و از آن نخل خرمایی پروراند. بنابراین می‌توان این‌گونه استنباط نمود که فرآیند بازیافت یکی از مصادیق مصرف صحیح از نگاه مکتب رضوی است. از طریق بازیافت می‌توان علاوه بر صرفه‌جویی قابل ملاحظه در انواع انرژی‌ها، از اسراف و تبذیر نیز جلوگیری نمود و اعتدال و میانه‌روی را در پیش گرفت که همه‌ی این موارد ذکر شده وجه اشتراک رسیدن به الگوی صحیح مصرف و تحقق اقتصاد خانواده هستند. در رابطه با فرآیند بازیافت، آمارهای موجود و وضعیت دفع پسماندها در ایران نشان می‌دهد که تاکنون در کشور ما به امر بازیافت، توجه کمتری شده است و

بیشتر، دفن زباله در زمین مورد توجه بوده است. در شرایط کنونی کشور حفظ سرمایه ملی، کاستن از وابستگی‌ها و تحقق الگوی مصرف مناسب و اهداف اقتصاد کمک می‌نماید. در پژوهش حاضر موضوع بازیافت زباله‌های خانگی به عنوان اقدامی در راستای اصلاح الگوی مصرف و تحقق آموزه‌ها و فرهنگ اسلامی مورد بررسی قرار گرفته است (زهرآ آقالری و دیگران، ۱۳۹۳، ص ۲۴).

۴- ابعاد پیشرفت پایدار اقتصادی

توسعه پایدار فرایندی است که طی آن مردم یک کشور به نیازهای خود پاسخ می‌گویند و سطح زندگی خود را اعتلا می‌بخشند؛ بدون اینکه از ظرفیت‌ها و منابع مربوط به نسل‌های آینده سوء استفاده کنند و سرمایه‌های آتی را برای تأمین خواست‌های خود هدر دهند. در حال حاضر، رفتارهای حساب نشده و غیر عقلایی بشر و مصرف بی‌رویه منابع سبب شده کل اکوسیستم صدمه ببیند. این معضلی جهانی است که راه حلی جهانی را نیز می‌طلبد. برای تحقق توسعه پایدار لازم است تغییراتی در شیوه زندگی ما به وجود آید. این تغییرات بدون مشارکت فعال، آگاهانه و متعهدانه زنان امکان پذیر نیست. اگر جامعه مصرفی ما با روند فعلی پیش رود، زیر بار محدودیت امکانات کمر خم خواهد کرد. آنچه ما امروز انجام می‌دهیم زمینه ساز فردای ماست. زنان ما باید مدیریت مصرف جامعه و خانواده را بر عهده گیرند و این مهم را از خویش آغاز کنند.

با توجه به آنچه گفته شد، امام رضا علیه السلام تباه سازی اموال را پدیده‌ای ناپسند می‌داند و دوستان و پیروان خویش را از این پدیده نامبارک باز می‌دارد. ایشان می‌فرمایند: **انَّ اللَّهَ يُبْغِضُ... اِضَاعَةَ الْمَالِ؛** خداوند تباه سازی اموال را دشمن می‌دارد (تحف العقول، ۸۰۴). گفتنی است تباه کردن اموال و تضييع آنها، که در این روایت آمده، مفهومی گسترده دارد و هر نوع تباهی و نابودی و فساد در اموال را شامل می‌شود.

تباهی و تضييع ممکن است بر اثر علت‌هایی چند پدید آید که برخی از آنها عبارت‌اند از: اسراف کاری و مصرف بیش از اندازه، بی‌اطلاعی و نبود تخصص و مهارت در مدیریت‌های مالی، کوتاهی و سهل‌انگاری در به کارگیری اموال و مانند آنها که موجب می‌شوند سرمایه زندگی تباه و فقر و تهیدستی حاصل شود. حتی سیر و حرکت معنوی انسان نیز دستخوش زلزله می‌شود.

۴-۱. خانواده، هسته‌ای به عنوان یک عامل اقتصادی

به علت نقش اساسی و عمومی خانواده در شکل‌گیری رفتارها از ابتدای تولد انسان، واحد تحلیل مطالعه به جای فرد، خانواده در نظر گرفته شده است. منظور از خانواده، خانواده هسته‌ای است که به عنوان واحد بنیادی جامعه و کوچک‌ترین گروه اجتماعی است. این نهاد سازمانی کوچک و دست کم شامل دو نفر زن و شوهر است که برای رسیدن به هدف‌های مشخصی به صورت مشترک در کنار هم فعالیت می‌کنند. اعضای این گروه، اجتماعی، کنش متقابل داشته و نسبت به هم احساس تعلق خاطر دارند (رفیع‌پور، ۱۳۸۰ ص ۱۰۹ و صمدی، ۱۳۸۶، ص ۸۸). بر اساس نظر شوئل و گیلتینان (۱۹۹۲)، چند علت را برای بررسی رفتار و نقش خانواده در تصمیم‌گیری برای خرید و شکل‌گیری مخارج مصرفی مطرح می‌کند:

۱. بسیاری از تصمیم‌های خرید در خانواده انجام می‌گیرد.
۲. رفتار مصرفی در واحد خانواده آغاز می‌شود و کودکان، الگوهای رفتار بازار را از والدین خود می‌آموزند.
۳. تصمیم‌های خانواده، ترکیبی از تعامل‌های خانواده و تصمیم‌گیری فردی است.
۴. نقش‌های خانواده و ترجیح‌های کالاهایی که کودکان مشاهده می‌کنند، مدل‌هایی هستند که این کودکان در بنا نهادن خانواده خود از آنها استفاده کرده، آنها را تغییر داده یا رد می‌کنند.
۵. خانواده به عنوان تفسیرگر نیروهای اجتماعی و فرهنگی برای افراد عمل می‌کند (صمدی، ۱۳۸۶، ص ۸۸).

۴-۲. رابطه آموزه‌های اقتصادی اسلام و مخارج مصرفی خانواده

مخارج مصرفی، آن بخشی از منابع مالی خانواده است که صرف کالاها و خدمات مصرفی می‌شود. این بخش از منابع پس از تخصیص به مخارج مصرفی، قابلیت پس‌انداز کردن ندارند. تخصیص درآمد به مخارج مصرفی خانواده می‌تواند به واسطه عامل‌هایی از آموزه‌های نهی از اسراف و تبذیر و اقتدار تنگ گرفتن و رعایت اعتدال در مخارج مصرفی اثر پذیرد؛ زیرا اکثر خانواده‌های مسلمان ایرانی نسبت به این آموزه‌ها شناخت اولیه داشته و برای رعایت آنها پیامد مادی و معنوی قائل هستند؛ بنابراین اگر آموزه‌های اقتصادی اسلام، ارزش ذهنی و مطلوبیت احساس رضایت خاطر پدید آورده باشد. انتظار می‌رود

رفتار ساز باشند. به عبارت دیگر، نه اسراف کند، نه تبذیر و نه اقتار؛ بلکه در حد کفاف درآمد خود را به مخارج مصرفی تخصیص دهد (میرمعزی، ۱۳۸۸، ص ۳۵۵) تا بر اساس نظر صریح قرآن کریم زندگی قوام و پایداری داشته باشد. اسلام بر بهینه‌یابی تخصیص درآمد به مخارج مصرفی، پافشاری فراوان دارد (استادزاده، ۱۳۹۱، ص ۸۰).

«وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَ لَمْ يَقْتُرُوا وَ كَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا» (فرقان، ۶۷): و کسانی که هر گاه «انفاق کنند، نه اسراف می‌کنند و نه سخت‌گیری؛ بلکه میان این دو، حد اعتدالی دارند».

پیامدهای مورد انتظار، عامل پدید آمدن انگیزه برای عمل به آموزه است. انگیزه، به محرک یا عامل برانگیزاننده‌ای گفته می‌شود که انسان را به سوی هدف یا هدف‌های مشخصی راهنمایی می‌کند (عزتی به نقل از نجاتی، ۱۳۸۷، ص ۲۷). به طور خاص پیامدهای ممکنه‌ای که قابلیت داشته تا برای خانواده مسلمان در جهت رعایت آموزه‌های اقتصادی اسلام مانند اسراف، تبذیر و تقتیر نکردن و رعایت اعتدال در تخصیص درآمد به مخارج مصرفی انگیزه‌ساز شوند و رضایت درونی پدید آورند، عبارت هستند از:

۱. کسب رضایت خداوند متعال حداکثرسازی انطباق با حقیقت (میرمعزی، ۱۳۸۸، ص ۷۱).

۲. تطابق رفتار با شرع و دوری از عذاب و رسیدن به پاداش الهی (همان، ص ۶۹).

۳. احساس نیاز عامل به الگوی رفتاری در راه زندگی سازگار با فطرت (نوری، ۱۳۸۸).

۴. شهرت دینداری در جهت کسب اعتماد و خوشنامی (مهدوی و همکاران، ۱۳۸۸).

۵. احساس آرامش، خوشبختی و ... (احمدی‌فر و رضایی اصفهانی، ۱۳۹۰، ص ۱۷).

در کنار منافع معنوی، آموزه‌های اسلامی به طور خاص در حوزه رفتار مصرف کننده قابلیت تقویت منافع اقتصادی و افزایش رفاه فرد، خانواده و جامعه را دارند. برخی از منافع حاصل از رعایت این آموزه‌ها عبارت هستند از: افزایش کارایی تخصیصی منابع درآمدی، تقویت منافع مادی خود و دیگران در بلندمدت، افزایش قدرت حق انتخاب و قوام و پایداری در زندگی (عیوض‌لو، ۱۳۸۴، ص ۱۰۴ / جداری عالی و میرمعزی، ۱۳۹۱، ص ۵-۳۴).

۴-۳. جایگاه بانوان در پیشبرد امور اقتصادی

زنان در نظام خانواده مهمترین فرد ایفاکننده نقش‌های حمایتی عاطفی و مدیر اداره

وضعیت فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی در زندگی اعضای خانواده به شمار می‌روند. بیشتر زنان ایرانی همواره در حال فعالیت‌اند و بهتر است این فعالیت‌ها در دو بخش جنبه‌های مستقیم و غیر مستقیم کار زنان بررسی شود تا به نتایج واقعی درباره نیروی کارآمد جامعه برسیم. به همین دلیل، به ضرورت آموزش زنان در امر عوامل مؤثر تولید در نظام اقتصادی، مادران جامعه بهره‌وری بر نقش سه گانه آنان به عنوان تأکید می‌شود. افزایش سواد و آگاهی، توان اقتصادی «مدیران داخلی خانواده‌ها» و «جامعه مادران، مشارکت آنان در هزینه‌کرد درآمد خانواده و نیز افزایش آگاهی‌های لازم به مردان در جامعه به نقش مادران، باید در برنامه‌ریزی‌ها مدنظر لازم قرار گیرد. در این صورت، زنان می‌توانند نقش تعیین‌کننده خود را در سلامتی خانواده و در نهایت بهره‌وری ملی به خوبی ایفا کنند. با توجه به کلیت سخن امام رضا علیه السلام اگر در امور اقتصادی و مسائل مالی برنامه‌ریزی درست و حساب شده ای انجام نگیرد، تضييع مال خواهد بود و اگر در دادوستدها نیز دقت لازم به کار نرود و غبن صورت گیرد، اموال تبه خواهد شد (علی حسین حسینی زاده و دیگران، ۱۳۹۵، ص ۳۹۰).

امام رضا علیه السلام طی حدیثی درباره پنج فایده خوشبین بودن به خداوند می‌فرماید: «أَحْسَنَ الظَّنِّ بِاللَّهِ، فَإِنَّ مَنْ حَسَنَ ظَنَّهُ بِاللَّهِ كَانَ عِنْدَ ظَنِّهِ وَ مَنْ رَضِيَ بِالْقَلِيلِ مِنَ الرِّزْقِ قَبِلَ مِنْهُ الْيَسِيرَ مِنَ الْعَمَلِ. وَ مَنْ رَضِيَ بِالْيَسِيرِ مِنَ الْحَلَالِ خَفَّتْ مَوْتَتَهُ وَ نَعِمَ أَهْلُهُ وَ بَصَّرَهُ اللَّهُ دَارَ الدُّنْيَا وَ دَوَاءَهَا وَ أَخْرَجَهُ مِنْهَا سَالِمًا إِلَى دَارِ السَّلَامِ؛

به خداوند خوشبین باش، زیرا هر که به خدا خوشبین باشد، خدا با گمان خوش او همراه است، و هر که به رزق و روزی اندک خشنود باشد، خداوند به کردار اندک او خشنود باشد، و هر که به اندک از روزی حلال خشنود باشد، بارش سبک و خانواده‌اش در نعمت باشد و خداوند او را به درد دنیا و دوایش بینا سازد و او را از دنیا به سلامت به دار السلام بهشت رساند» (تحف العقول، ص ۴۷۲).

همچنین امام رضا علیه السلام می‌فرماید: «لَا يَسْتَكْمِلُ عَبْدٌ حَقِيقَةَ الْإِيمَانِ حَتَّى تَكُونَ فِيهِ خِصَالُ ثَلَاثِ التَّفَقُّهِ فِي الدِّينِ وَ حُسْنُ التَّقْدِيرِ فِي الْمَعِيشَةِ وَ الصَّبْرُ عَلَى الرَّزَايَا؛ هیچ بنده ای به حقیقت کمال ایمان نرسد تا سه خصلتش باشد: بینایی در دین، و اندازه‌داری در معیشت، و صبر بر بلاها» (تحف العقول، ص ۴۷۱).

مطالعات نشان می‌دهد که به رغم آگاهی خانواده‌های مسلمان نسبت به نهی از اسراف،

تبذیر و پیامدهای آنها، یکی از مسائل درگیر بیشتر خانواده‌ها در جایگاه مصرف‌کننده، نداشتن اعتدال در تخصیص درآمد به مخارج مصرفی است. شناسایی علت‌ها و عامل‌های قابل مدیریت این عدم اعتدال، برای اقتصاددانان و متولیان ترویج فرهنگ دینی و نظام آموزشی و پرورشی رسمی و غیررسمی می‌تواند اهمیت داشته باشد. منظور از پیاده شدن اقتصاد اسلامی در زندگی، تطابق پیدا کردن نسبی یا کامل رفتارهای تولیدکنندگان، توزیع کنندگان و مصرف کنندگان با آموزه‌های اقتصادی اسلام است.

یافته‌ها نشان می‌دهد سازگاری رفتار با آموزه‌های اقتصادی اسلام و عدم اسراف و تبذیر با نظم‌پذیری جمعی درون خانواده، آینده‌نگری و تقویت اراده، رابطه معنادار مستقیم دارد که تحت تأثیر عامل‌های ساختاری و زمینه‌ای قرار می‌گیرند. قاعده‌مند شدن خانواده نیز تحت تأثیر کیفیت انتقال آموزه‌های اقتصادی اسلام، فرصت‌سازی و فرصت‌یابی تربیتی درون خانواده و کنش و واکنش درون خانواده نسبت به رعایت آموزه اقتصادی اسلام و کیفیت منبع تأمین معیشت درون خانواده است.

شواهد متعدد بیانگر این است که در ایران به عنوان کشور اسلامی، مهم‌ترین آموزه‌های اقتصادی اسلام مانند نهی از اسراف و تبذیر با هدف رفتارسازی در سطح انتقال دانش از راه نهاد خانواده مسلمان و وجود سرمایه مذهبی انباشته شده از گذشته، نهادهای مذهبی مانند روحانیت و نهاد آموزش و پرورش رسمی و غیررسمی و رسانه‌های ملی و مذهبی، در سطوح گوناگون ترویج شده یا در حال ترویج و تبلیغ است؛ اما بین نظر و عمل بسیاری از مسلمانان، شکاف وجود دارد (موسایی، ۱۳۸۶، ص).

۵- علل پیدایش بحران زیست محیطی جهان معاصر

پیدایش بحران‌های عظیم محیط زیستی از چالش‌های بزرگ پیش روی دوران معاصر است که حیات انسان و دیگر زیست‌مندان کره زمین را به مخاطره انداخته است (فیاض، ۱۴۰۱). برنامه ریزی منسجم در جهت احیای فرهنگ اصیل اسلامی و توسعه احکام و تعالیم دینی در مورد نقش و اهمیت واقعی طبیعت، تفهیم مالکیت حقیقی خداوند متعال بر همه اموال و منابع ملی، مذمت اسراف و تبذیر و ایجاد روحیه صرفه جویی، به خصوص در مورد منابع ملی، راهکاری است که می‌تواند جامعه ما را به سمت بهره‌وری معقول از منابع طبیعی هدایت نماید (دلیری، ۱۳۹۵).

گفتمان اسلامی حقوق محیط زیست نیز، الهام‌بخش و مقوم سبک زندگی محیط زیستی است که بر اساس آن طبیعت موجودی ذی‌شعور، هوشمند و دارای حقوق است، در نتیجه اسلام احکام خاصی را بر مبنای مسئولیتی حقوقی-شرعی و هم اخلاقی-اخروی در حمایت از محیط زیست به پیروان خود ارائه نموده است (یاقوتی، ۱۴۰۱). در ایران و دیگر جوامع اسلامی به علت وجود آموزه‌های صریح دین اسلام درباره فعالیت‌های اقتصادی، کتاب‌ها و مقاله‌های گوناگونی در دو سطح خرد و کلان منتشر شده است (ارشدی و دیگران، ۱۳۹۴، ص ۱۱۹).

قناعت، راهبرد مبارزه با مصرف نامتعادل

از دیدگاه امام رضا علیه السلام اسراف و تبذیر دو حد نامتعادل و نامشروع مصرف هستند. ایشان قناعت را امری بسیار مهم و تأثیرگذار در امور قناعت باعث خویشندن داری و راحتی اقتصادی می‌دانستند:

الإمام الرضا عليه السلام - لَمَا سئِلَ عَنِ الْقَنَاعَةِ - : الْقَنَاعَةُ تَجْمَعُ إِلَى صِيَانَةِ النَّفْسِ وَ عِزِّ الْقَدْرِ، وَ طَرَحَ مَوْنٍ (مَوْوَنَةٌ) الْاِسْتِكْثَارِ، وَ التَّعَبُّدَ لِأَهْلِ الدُّنْيَا، وَ لَا يَسْلُكُ طَرِيقَ الْقَنَاعَةِ إِلَّا رُجُلَانِ: إِمَّا مَتَعَلِّ (مُتَعَبِّدٌ) يُرِيدُ أَجْرَ الْآخِرَةِ، أَوْ كَرِيمٌ مُتَنَزِّهٌ عَنِ لِئَامِ النَّاسِ.

امام رضا علیه السلام - در پاسخ به سؤال از قناعت - فرمود: قناعت، باعث خویشنداری و ارجمندی و آسوده شدن از زحمت فزون خواهی و بندگی در برابر دنیا پرستان است. راه قناعت را جز دو کس نمی‌ماید: یا عبادت پیشه ای که خواهان مزد آخرت است، یا بزرگواری که از مردمان فرومایه دوری می‌کند (بحار الأنوار: ۶/۳۴۹/۷۸).

فضیلت قناعت و رذیله طمع‌ورزی دو کشش متقابلند که هر کدام تأثیر روانی خاصی در روح و جان آدمی می‌گذارد و یکی عامل آرامش و دیگری باعث استرس و اضطراب می‌گردد. باتوجه به خصلت قناعت، برای دستیابی به این خوی ارزشمند، ایمان و توکل به خداوند نقش اساسی را دارد. این ایمان و باور مولد حقیقی است که آدمی را نسبت به نیازهای دنیوی آرام می‌سازد و نتیجه آن آرامش است. بر اساس آموزه‌های دینی بین قناعت و آرامش همبستگی وجود دارد؛ به این معنا که هرچه روحیه قناعت‌جویی در آدمی بالاتر رود میزان نگرانی‌های مخرب او کمتر شده و زندگی او معنادار می‌شود، چرا که قناعت آدمی را به داشته‌های خود خرسند می‌سازد و در نتیجه آرامش روانی بر وجودش حاکم می‌شود.

بنابر آنچه تاکنون بیان شد یکی از راه‌کارهای مدیریتی - اقتصادی در راستای تحقق اصلاح الگوی مصرف، جلوگیری از اسراف و تبذیر، و رعایت اعتدال و میانه‌روی است. یکی از راه‌کارهای مفید و سازنده جهت جلوگیری از اسراف و تبذیر، و رعایت اعتدال و میانه‌روی، فرآیند بازیافت می‌باشد که در نهایت منجر به تحقق اصلاح الگوی مصرف و اقتصاد مقاومتی نیز می‌شود. بازیافت پسماندها، ضمن برخورداری از ویژگی‌های متعدد و شناخته شده مانند حفظ محیط زیست و تامین سلامتی انسانها، کاهش هزینه‌های دفع از طریق تأمین سود اقتصادی و کمک به احیا منابع ملی، مانع از اسراف و تبذیر می‌شود و اینگونه به شرایط کنونی کشور از جنبه دیگری که همانا حرکت در جهت تحقق اهداف اقتصاد مقاومتی است، کمک شایانی می‌نماید.

پذیرش قابلیت نفوذ آموزه‌های دینی در رفتار اقتصادی عامل اقتصادی مسلمان است. آنها تبیین کرده‌اند که دین برای تمام عرصه‌های زندگی از جمله مخارج مصرفی، آموزه‌هایی را عرضه کرده و می‌تواند نقش خود را در ترسیم الگوی مطلوب رفتار مصرف کننده مسلمان، ایفاء کند. (عزتی، ۱۳۸۲) در یک مطالعه‌ای با وارد کردن عنصر ایمان در تابع مطلوبیت مصرف کننده مسلمان، اثر ایمان مذهبی را روی رفتار مصرف کننده، تبیین کرده است. وی فرض می‌کند هر فردی دو نوع دارایی به نام مال و زمان دارد که قابلیت جانشینی دارند؛ سپس چارچوب رفتاری مصرف کننده مسلمان را تشریح کرده است. وی با استخراج تابع مطلوبیت فرد مسلمان، اثبات کرده است که تغییرها و شیب این تابع از ایمان وی به آخرت و پاداش اخروی متأثر است.

عزتی (۱۳۸۸) در مقاله دیگری با عنوان «اثر سرمایه مذهبی بر مصرف» اثبات می‌کند که مذهب بر وضعیت اقتصادی و اجتماعی آثار مثبت دارد و در صورت وجود ایمان کافی و نیز سرمایه مذهبی مناسب و کافی در جامعه باعث تغییر مقدار مصرف طبقه‌های جامعه، نوع کالاها و خدمات مصرفی افراد و جامعه و نیز تغییر توزیع مقادیر درآمد و مصرف در جامعه می‌شود. (موسایی، ۱۳۸۱) در طرح تحقیقاتی خود با رویکرد رفتارشناسی اقتصادی به بررسی میزان باور مردم شهرهای اصفهان، بهبهان، بندرعباس و تهران به رفتارهای توصیه شده در اسلام در حوزه‌های گوناگون تولید، معاملات و مصرف پرداخته است. وی با در نظر گرفتن شاخص‌هایی درجه میزان باور مردم این شهرها را به رفتارهای مطلوب دینی در حوزه مصرف عدم اسراف و تبذیر محاسبه کرده است.

همچنین وی (۱۳۸۶) در مقاله‌ای درصدد پاسخگویی به این پرسش اساسی بوده است که درجه باور به منع اسراف در جامعه مورد مطالعه چه اندازه است؟ و در عمل تا چه اندازه به منع اسراف پایبند هستند؟ آیا رابطه معناداری بین متغیرهای ساختاری و زمینه‌ای جامعه مورد مطالعه با میزان باور و میزان التزام به منع اسراف وجود دارد یا نه؟ روش مورد مطالعه وی انجام پیمایش با نمونه چهارصد خانواری از مردم شهر یزد بوده که به طور کامل به صورت تصادفی انتخاب شده و اطلاعات با استفاده از ابزار پرسش‌نامه، گردآوری شده است.

در رساله تبیین عوامل واسطه‌ای در مسیر اثرگذاری آموزه‌های اسلامی بر مخارج مصرفی خانواده‌ی مسلمان مطرح شده است، بررسی چگونگی تأثیرپذیری مخارج مصرفی خانواده‌های مسلمان از آموزه‌های صریح اقتصادی اسلام مانند پرهیز از مصرف مسرفانه، یکی از نیازهای جامعه‌ی ایران و از دغدغه‌های اقتصاددانان اسلامی است. روش کیفی منتخب، نظریه‌پردازی داده‌بنیاد (تجربه محور) و ابزار آن، مصاحبه‌ی باز با ۱۴ نفر از صاحب‌نظران اقتصاد اسلامی، روانشناسی، علوم تربیتی و علوم اجتماعی بود. روش کمی، پیمایشی و ابزار آن، توزیع پرسشنامه بین ۲۸۶ والدین دانش‌آموزان دبستانی شهر مشهد بود. یافته‌های حاصل از تحلیل داده‌های کیفی در سه مرحله‌ی کدگذاری باز، محوری و انتخابی نشان داد، با ثابت در نظر گرفتن شرایط زمینه‌ای و مداخله‌گر، هم‌افزایی آخرت‌باوری، کیفیت بالای انتقال آموزه، تقویت سطح شناخت آموزه، تأمین منبع معیشت خانواده از راه حلال و به‌طور درون‌زا، فرصت‌سازی تربیتی درون خانواده و کنش و واکنش مناسب نسبت به رعایت آموزه در درون خانواده، می‌تواند منجر به تقویت «آینده‌نگری» و «کاهش سستی اراده» و پدیده‌ی محوری «نظم‌پذیری جمعی درون خانواده» و در نتیجه کاهش مصرف مسرفانه گردد. در صورت ضعیف بودن عوامل مذکور، این نظم جمعی، تحت تأثیر عوامل «زمینه‌ای» و «ساختاری» تضعیف شده و مصرف مسرفانه بیشتر می‌شود.

بر اساس یافته‌های کمی، با ثابت در نظر گرفتن شرایط زمینه‌ای و ساختاری، پرهیز از مصرف مسرفانه با نظم‌پذیری جمعی درون خانواده (قاعده‌مندی)، آینده‌نگری و تقویت اراده، رابطه‌ی معنادار مستقیم دارد. همچنین یافته‌های کمی نشان داد نظم‌پذیری جمعی خانواده‌ی مسلمان با کیفیت انتقال آموزه‌های اقتصادی اسلام، فرصت‌سازی تربیتی درون

خانواده، کنش و واکنش درون خانواده نسبت به رعایت آموزه‌ی اقتصادی اسلام و کیفیت منبع تأمین معیشت درون خانواده تبیین می‌شود (ارشدی، ۱۳۹۵).

اهمیت توجه به اصل مسئولیت‌پذیری به حدی است که در انسان‌شناسی اسلامی این موضوع همواره مورد توجه قرار گرفته است. بر این اساس یکی از روش‌های برخورد با مشکلات رفتاری فرزندان روش «مسئولیت دادن» است. گاهی افراد برای فرار از مسئولیت خطا را به خدا نسبت می‌دهند. قرآن کریم در این باره می‌فرماید:

«مَا أَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللَّهِ وَمَا أَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ؛ هرچه از خوبی به شما برسد از طرف خداوند است و هرچه خطا کنید از ناحیه خود شماست». اصل مسئولیت‌پذیری عبارت است از: افزایش مقاومت فرد در برابر شرایط، تا به جای پیروی از فشارهای بیرونی از الزام‌های درونی تبعیت کند. مسئولیت‌پذیر بودن نه تنها موجب انجام بهتر و صحیح امور می‌شود بلکه جلب اعتماد دیگران را نیز در پی دارد و میزان اعتبار اجتماعی افراد را نیز ارتقاء می‌بخشد.

امام علی علیه السلام حیطة مسئولیت‌پذیری انسان را بسیار گسترده تعریف کرده و به کارگزاران خود در خصوص مسئولیت‌پذیر بودن نسبت به کلیه کارها و اقدامات چنین می‌فرماید: «تَّقُوا اللَّهَ فِي عِبَادِهِ وَبِلَادِهِ فَإِنَّكُمْ مَسْئُولُونَ؛ از خدا بترسید در حق بندگانش و شهرهایش، زیرا شما مسئولید (نهج‌البلاغه، ترجمه آیتی، خطبه ۱۶۷).

مسئولیت‌پذیری از چنان اهمیتی برخوردار است که در بسیاری از تفاسیر از امانت الهی، به همان تعهد و قبول مسئولیت یاد شده است و علت این که این امانت عظیم، به انسان سپرده شده است، این بود که او این قابلیت را داشت و می‌توانست ولایت الهی را پذیرا گردد، یعنی در جاده عبودیت و کمال به سوی معبود لایزال سیر کند (مکارم شیرازی، ۱۳۷۸، ج ۷، ۸۶). چنانکه خداوند در قرآن می‌فرماید:

«أَنَا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا؛ ما امانت را بر آسمان‌ها و زمین و کوه‌ها عرضه داشتیم آنها از حمل آن ابا کردند و از آن هراس داشتند اما انسان، آن را بر دوش کشید، او بسیار ظالم و جاهل بود (احزاب، ۷۲). مسئولیت‌پذیری در واقع همان پاسخگویی است، پاسخگویی یعنی اصالت دادن به حقوق دیگران، به این معنا که: شما حق دارید و من تکلیف دارم. مسئولیت‌پذیری انسان، برآمده از خودآگاهی و اختیار اوست؛ نوعی رفتار اخلاقی است

که با الزام همراه بوده و تعهدآور است. مسئولیت‌پذیری به معنی متعلق بودن انتخاب‌ها و داشتن شخصیت پاسخگو برای خود و عمل مسئولانه در ارتباط با سایرین است. مسئولیت‌پذیری در ابعاد فردی و اجتماعی به مثابه ابزار اصلی حفظ انسجام و همبستگی اجتماعی در عین احترام به تفاوت‌های موجود است (بهرامی، ملکیان و عابدی، ۱۳۸۳؛ ایزدی فرد و کاویار، ۱۳۸۹، ص ۸۸).

نتیجه‌گیری

نهاد خانواده مهمترین نهاد بشری هست که جامعه بر پایه آن بنا می‌شود و سعادت یک جامعه نیز به طور مستقیم به سعادت‌مندی خانواده بستگی دارد؛ و این اهمیت والای خانواده سبب شده است که تحکیم بخشی به این نهاد و حفظ آن از تضعیف، فرو ریختن و از بین رفتن نیز از اهمیت بالایی برخوردار باشد. برای استحکام بخشی به خانواده اسلامی، باید با توجه به آموزه‌های دینی خصوصاً سیره ائمه اطهار علیهم السلام، مبانی تحکیم را بازشناسی شده و به جامعه و خانواده‌ها ارائه شود.

مهمترین عوامل و مبانی تحکیم نهاد مقدس خانواده اسلامی در سیره امام علی بن موسی الرضا علیه السلام عبارت است از: عفت، عمل به آموزه‌های دینی، محبت، احترام، گذشت و بخشش، مسئولیت‌پذیری، تلاش و کوشش، نهی از اسراف و تبذیر و ... که هر یک از مبانی به نوعی سبب قوی‌تر شدن پایه‌های زندگی مشترک شده و آن را، هم از فرو ریختن حفظ می‌نماید و هم موجب اعتلای خانواده شده و اعضاء آن را با تکامل و سعادت مقرون می‌نماید.

امام رضا علیه السلام اسراف را در کوچکترین چیزها، حتی آن چیزی که در نظر مردم بی ارزش و دور ریختنی جلوه می‌کند روا نمی‌دارند بنابراین می‌توان اینگونه استنباط نمود که فرآیند بازیافت یکی از مصادیق مصرف صحیح از نگاه مکتب رضوی است. از طریق بازیافت می‌توان علاوه بر صرفه‌جویی قابل ملاحظه در انواع انرژی‌ها، از اسراف و تبذیر نیز جلوگیری نمود و اعتدال و میانه‌روی را در پیش گرفت که همه‌ی این موارد ذکر شده وجه اشتراک رسیدن به الگوی صحیح مصرف و تحقق فرهنگ حفظ محیط زیست هستند.

مهارت در تنظیم اقتصاد خانواده مهمترین رکن بهره‌وری اقتصادی در اندیشه‌های ثامن

الائمه عليه السلام است. نداشتن مدیریت سبب می‌شود که کار خوب صورت نگردد و در نتیجه زیان‌های فراوانی به بیت المال، اقتصاد مسلمانان و اقتصاد خود شخص وارد شود. پیشرفت و شکوفایی اقتصادی در گرو تخصص و مهارت است و شخص در صورت ناآگاهی و تخصص نداشتن در کار و حرفه خویش نه تنها پیشرفت نخواهد کرد، بلکه دچار رکود و عقب‌گرد می‌شود.

زنان با کسب آگاهی‌های لازم در مورد نحوه مصرف قادر خواهند بود هزینه‌های یک جامعه را کنترل کنند و باعث ارتقای سطح مدیریت بهره‌وری ملی شوند؛ که این امر از طریق بهینه‌سازی مصرف در خانواده حاصل می‌شود. چون زنان در اقتصاد خانواده بسیار مؤثرتر از مردان عمل می‌کنند، نقش بیشتری در اصلاح الگوی مصرف در خانواده دارند. زنان باید در رابطه با نحوه درست مصرف کردن توجه شوند و آموزش ببینند، زیرا این امر به صرفه‌جویی در جامعه و خانواده منجر می‌شود. هر اندازه دانش، آگاهی و حساسیت زنان بیشتر شود و درک اقتصادی بیشتری در این زمینه بیابند، به طریقه مصرف حساس‌تر می‌شوند. این مهم در سیره و رفتار معصومین علیهم السلام همیشه به وضوح قابل مشاهده و دریافت بوده است و از آنجا که نمود کامل زندگی موفق در حیطه خانواده، زندگی ائمه اطهار علیهم السلام و از جمله امام رضا علیه السلام است، لازم است از این الگوهای کامل در زندگی بهره گیریم.

نهج البلاغه، ترجمه آیتی.

۱. یاقوتی ابراهیم، حقوق محیط زیست از دیدگاه اسلام با روش نهادگرایی گفتمانی پایداری، توسعه و محیط زیست، دوره سوم، شماره ۴، زمستان ۱۴۰۱، صفحه ۵۹-۷۴.
۲. عبداللهی حجت الاسلام محمد اسماعیل، سبک زندگی قرآنی (راهکارهای برون رفت جامعه اسلامی از مصرف گرایی و اسراف، فصلنامه قرآنی کوثر، شماره چهل و هفت، ۱۳۹۲، صفحات: ۹۷-۱۱۱.
۳. آقارلی زهرا و دیگران، بررسی الگوی بازیافت مواد در خانواده ها با عنایت به فرهنگ اسلامی، نشریه اسلام و سلامت، دوره اول، شماره (۴)، زمستان ۱۳۹۳، صفحات: ۲۱-۲۶.
۴. عنابی علیرضا، جلالی محمود، محیط زیست از دیدگاه اسناد بین المللی و آموزه‌های اسلامی، فقه و مبانی حقوق اسلامی، دوره ۱۵، شماره ۲، شهریور ۱۴۰۱، صفحه ۸۳-۱۰۰.
۵. حسین زاده علی حسین، شهریار مرزیه، فرجی بهبهانی زاده مریم، زنان و بهره‌وری اقتصادی در خانواده براساس سیری در سیره رضوی، زن در توسعه و سیاست، دوره ۱۴، شماره ۳، پاییز ۱۳۹۵، صفحات: ۳۷۹-۳۹۶.
۶. محمد عقیقی، اقتصاد خانواده با تأکید بر آموزه‌های اسلام، سخنوران، تهران، ۱۳۹۲.
۷. زری نجووالوار مریم، فیاض ایران‌دخت، بررسی رابطه بین روشهای تربیتی مادران با مسئولیت پذیری دانش آموزان (با تأکید بر آموزه‌های تربیت اسلامی) سال دوم، شماره ۲، شماره پیاپی: تابستان ۱۳۹۶، صفحات: ۳۷-۶۰.
۸. کیا دلیری مسعود، نقش مذهب در نجات محیط زیست، اولین کنفرانس بین المللی مخاطرات طبیعی و بحران‌های زیست محیطی ایران، راهکارها و چالش‌ها، ۱۳۹۵.
۹. فیاض مهدی، طارمی اصغر، تحلیل جایگاه محیط زیست در عرفان اسلامی (بر اساس آثار برجسته شعر عرفانی فارسی)، سبک‌شناسی نظم و نثر فارسی (بهار ادب)، آبان ۱۴۰۱، شماره ۷۸، صفحه (۲۰۲ تا ۲۲۱).
۱۰. ارشدی وحید، ناجی میدانی علی اکبر، سلیمی فر مصطفی، مهram بهروز، تبیین عوامل واسطه‌ای در مسیر اثرگذاری آموزه‌های اسلامی بر مخارج مصرفی خانواده مسلمان،

- دانشگاه فردوسی، دانشکده علوم اقتصادی، ۱۳۹۵.
۱۱. ارشدی وحید، ناجی میدان علی اکبر، سلیمی فر مصطفی، مهram بهروز، تبیین عامل های پرکننده شکاف بین نظر و عمل در رفتار اقتصادی خانواده مسلمان، فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی، سال پانزدهم/ شماره ۶۰، زمستان ۱۳۹۴، صفحات: ۱۱۳-۱۴۴.
 ۱۲. جهانزیده هاجر، داوری احد، مبانی تحکیم نهاد خانواده با بهره گیری از آموزه های رضوی، نشریه فرهنگ رضوی، دوره: ۲، شماره: ۷، صفحات: ۱-۱۹.
 ۱۳. بهرامی فاطمه، ملکیان حسین، عابدی محمدرضا، بررسی و مقایسه راه کارهای افزایش مسوولیت پذیری در بین دانش آموزان دوره راهنمایی شهر اصفهان، کنفرانس راهکارهای توسعه فرهنگ مشاوره بین خانواده ها از دیدگاه والدین، ۱۳۸۳.
 ۱۴. موسایی، میثم، التزام و اعتقاد مردم به رفتارهای اقتصادی توصیه شده در اسلام، پاییز و زمستان ۱۳۸۱ - شماره ۲۳-۲۴، ۴۶ صفحه از ۲۴۷ تا ۲۹۲
 ۱۵. دادگر یداله، عزتی مرتضی. عقلانیت در اقتصاد اسلامی. پژوهش های رشد و توسعه پایدار (پژوهشهای اقتصادی)، ۱۳۸۲، دوره ۳، شماره ۹-۱۰، صفحات ۱-۲۴.
 ۱۶. تمیمی آمدی عبدالواحد بن محمد، **محرر الحکم و درر الکلم**، موسسه فرهنگی دارالحدیث، ۱۳۹۵.
 ۱۷. حرانی ابومحمد، مترجم: حسن زاده صادق، **تحف العقول عن آل الرسول (ص)**، آل علی (ع)، ۱۳۹۳.
 ۱۸. مجلسی محمدباقر بن محمدتقی، بهبودی محمدباقر، **بحار الانوار**، اسلامیه، ۱۳۸۶.
 ۱۹. ابن بابویه محمد بن علی، مترجم: روغنی قزوینی محمد صالح، **عیون اخبار الرضا (ع)**، کتاب جمکران وابسته به مسجد مقدس جمکران، ۱۳۹۳.

جایگاه خرما در سبذ غذایی از نگاه امام رضا علیه السلام و مقایسه آن با یافته‌های علمی روز

علی جلائیان اکبرنیا^۱
محمد مهیار میرزاده^۲

چکیده

خرما در سبذ غذایی جایگاهی ویژه دارد. در میان آنچه از امام رضا علیه السلام رسیده به روایاتی درباره خرما و سفارش به خوردن آن برمی‌خوریم که نشان از جایگاه ویژه خرما در رژیم غذایی حضرت و دیگر ائمه علیهم السلام دارد. در میان این روایات توصیه به خوردن نوعی خاص از خرما در بازه زمانی و به سبکی ویژه به چشم می‌خورد که نشان از استفاده دارویی از خرما نیز دارد. در علوم روز نیز به خوردن خرما اشاره شده و گاه به همان ویژگی‌هایی که در روایات نقل شده، آمده است. این نوشته با مطالعه‌ای کتابخانه‌ای و مقایسه‌ای و مطالعه‌ای فرایژه‌های نسبت به مقالات بین‌المللی درباره خرما، به بررسی جایگاه خرما در سبذ غذایی از نظر امام رضا علیه السلام و علوم روز پرداخته است و به نقش آن در پیشگیری و درمان بیماری‌ها اشاره کرده و به این نتیجه دست یافته که خرما می‌تواند در سلامت و تندرستی انسان تأثیر بسیار زیاد بگذارد و به همین جهت از برخی بیماری‌ها چون سرطان جلوگیری کند و برخی از بیماری‌ها را درمان نماید.

کلیدواژه‌ها: امام رضا علیه السلام، خرما، خرمای برنی، سلامتی، تغذیه، درمان.

۱. دکتری علوم قرآن و حدیث، هیئت علمی دانشگاه علوم اسلامی رضوی، مشهد، ایران.
۲. کارشناسی حقوق، دانشگاه علوم اسلامی رضوی، مشهد، ایران.

۱- بیان مسئله

در میان احادیث امام رضا علیه السلام روایاتی درباره خرما و سفارش به خوردن آن نقل شده است که به دو دسته قابل تقسیم است. یک دسته نشان از میل وافر حضرت به خوردن خرما و سفارش به خوردن آن دارد و دسته دیگر توصیه به برخی از اصحاب برای استفاده درمانی از خرماست. این روایات در کتب حدیثی و روایی معتبر چون الکافی شریف، در باب خوردنی‌ها نوشیدنی‌ها (کتاب الأَطْعَمَةُ و الأَشْرَبَةُ) و کتاب المحاسن مرحوم محمد بن احمد بن خالد البرقی رحمه الله علیه نقل شده است.

این نوشته بر آن است با بررسی و تحلیل روایات یاد شده و مقایسه آن با یافته‌های علمی جدید و متون پژوهشی که به فوائد خرما توصیه کرده‌اند به نتیجه و نسخه‌ای قابل اعتماد در استفاده از خرما دست پیدا کند و به این پرسش پاسخ گوید که خرما در آموزه‌های رضوی چه جایگاهی دارد و نسبت آن با یافته‌های علمی روز چیست؟

هرچند مقالاتی درباره خرما در قرآن و احادیث به همراه شواهد علمی نگاشته شده است، لیکن هیچ کدام به تحلیل روایات امام رضا علیه السلام و مقایسه آن با علوم روز نپرداخته‌اند. مقالاتی چون «خرما در قرآن و احادیث به همراه شواهد علمی و تجربی» نگاشته خیری، رضا؛ حسینی، عبدالله؛ جوادزاده، سلیمان؛ ارائه شده به دومین کنفرانس ملی علوم اسلامی و پژوهش‌های دینی؛ و مقاله «خواص خرما از دیدگاه پیامبر و اسلام» نگاشته موجودی، مجید؛ سهرابی، ریحانه؛ چاپ شده در دومین همایش ملی قرآن و علوم زیستی با محوریت غذای سالم؛ و مقاله «بررسی خواص تغذیه‌ای و درمانی خرما در قرآن، احادیث، طب سنتی و طب نوین» نگاشته موسوی میرحسن؛ شایسی نسیم؛ خطیبی سیدامین؛ چاپ شده در نشریه طب سنتی اسلام و ایران و دهها مقاله به زبان‌های انگلیسی، فرانسه، چینی و ژاپنی که فقط به ابعاد تغذیه‌ای و درمانی مسأله پرداخته‌اند.

میل وافر امام رضا علیه السلام به خوردن خرما

پرسخن‌ترین روایت امام رضا علیه السلام درباره خرما حدیثی است که نشان از میل وافر ایشان به خوردن خرما است. این روایت را مرحوم شیخ کلینی از سلیمان بن جعفر جعفری نقل می‌کند.

قَالَ: دَخَلْتُ عَلَى أَبِي الْحَسَنِ الرَّضَا عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ بَيْنَ يَدَيْهِ تَمْرٌ بَرْنِيٌّ وَ هُوَ مُجَدُّ فِي أَكْلِهِ يَأْكُلُهُ بِشَهْوَةٍ فَقَالَ لِي يَا سَلِيمَانُ أَذُنُ فُكُلٍ قَالَ فَذَنُوتُ مِنْهُ فَأَكَلْتُ مَعَهُ وَ أَنَا أَقُولُ لَهُ جَعَلَتْ

فَدَاكَ إِنِّي أَرَاكَ تَأْكُلُ هَذَا التَّمْرَ بِشَهْوَةٍ فَقَالَ نَعَمْ إِنِّي لِأَحْبَبُهُ قَالَ قُلْتُ وَ لِمَ ذَاكَ قَالَ لِأَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ كَانَ تَمْرِيًّا وَ كَانَ عَلِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ تَمْرِيًّا وَ كَانَ الْحَسَنُ عَلَيْهِ السَّلَامُ تَمْرِيًّا وَ كَانَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الْحُسَيْنُ عَلَيْهِ السَّلَامُ تَمْرِيًّا وَ كَانَ زَيْنُ الْعَابِدِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ تَمْرِيًّا وَ كَانَ أَبُو جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ تَمْرِيًّا وَ كَانَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ تَمْرِيًّا وَ كَانَ أَبِي عَلَيْهِ السَّلَامُ تَمْرِيًّا وَ أَنَا تَمْرِيٌّ وَ شِيعَتُنَا يُحِبُّونَ التَّمْرَ لِأَنَّهُمْ خَلَقُوا مِنْ طِينَتِنَا وَ أَعْدَاؤُنَا يَا سَلِيمَانَ يُحِبُّونَ الْمُسْكِرَ لِأَنَّهُمْ خَلَقُوا «مِنْ مَارِجٍ مِنْ نَارٍ» (كليني، محمد بن اسحاق بن يعقوب، كافي، جلد ۶، صفحه ۳۴۵).

سليمان بن جعفر جعفری گوید: به حضور امام رضا عليه السلام شرفياب شدم در مقابل حضرت خرماي برني بود، آن حضرت با اشتها از آن مي خورد، به من فرمود: اي سليمان! نزديك بيا و بخور. من نزديك شدم و با آن حضرت از آن خرما خوردم و به حضرتش گفتم: فدائيت شوم! مي بينم كه اين خرما را با علاقه ميل مي كنيد. فرمود: آري، من خرما را دوست دارم. گفتم: چرا؟ فرمود: زيرا پيامبر خدا صلي الله عليه و آله و سلم بسيار خرما را دوست مي داشت، حضرت علي عليه السلام نيز، چنين بود. امام حسن عليه السلام نيز، چنين بود. امام حسين عليه السلام نيز، چنين بود. امام صادق عليه السلام نيز، چنين بود. پدرم عليه السلام نيز، چنين بود و من نيز خرما را بسيار دوست مي دارم، شيعيان ما نيز خرما را دوست مي دارند؛ زيرا آنان از سرشت ما خلق شده اند و اي سليمان! دشمنان ما به شراب علاقه دارند؛ زيرا آنها را از شعله آتش آفريده اند.

تحليل محتواي روايت فوق، پرسش هاي ذيل را پيش روي پژوهشگران مي نهد كه در ادامه به بررسي آنها مي پردازيم.

۱. خرماي برني چيست و چه فوايدي دارد؟

۲. دليل ميل وافر امام رضا عليه السلام به اين نوع از خرما چيست؟

۳. نسبت تمری به پيامبر صلي الله عليه و آله و سلم و ديگر ائمه از چه جهت است و آيا نشان از طبع ائمه نيز دارد؟

۴. آيا محيط جغرافيايي و فراواني خرما، مي تواند دليل ميل حضرت و سفارش ايشان به استفاده از خرما باشد؟

۲- خرمای «برنی» و فوائد آن در روایات

فراز نخست روایت فوق این است که راوی نقل می‌کند که خدمت حضرت رسیده و می‌بیند در مقابل حضرت خرمای «برنی» است و ایشان با میل وافر از آن نوش‌جان می‌فرمودند. حضرت به سلیمان نیز تعارف می‌کنند و او نیز مشغول خوردن می‌شود و از حضرت علت میل زیادشان به خوردن این نوع از خرما خاص را جویا می‌شود. بر این اساس این سؤال مطرح است که «خرمای برنی» چیست و چه فوایدی دارد؟

پوشیده نیست که خرما انواع و کیفیت‌های مختلفی دارد و در هر منطقه وابسته به شرائط، برخی از انواع آن تولید می‌شود که حتی برخی از انواع آن مناسب خوردن نیست. یکی از بهترین و مرغوبترین انواع آن «تمر برنی» است که به شکل دایره و به رنگ سرخ مایل به زرد است (مجمع اللغة العربیة: ۱۳۸۰، ج ۱ ص ۵۲). اینکه خرمای برنی بهترین نوع خرماست در کلمات ائمه علیهم السلام نیز وجود دارد. از امام علی علیه السلام نقل شده است که «برنی»، بهترین خرمای شماست. آن را در دوره نزدیک زایمان، به زنان خویش بدهید تا فرزندانتان پاک و بردبار (به دنیا) آیند (کلینی: ۱۳۶۵، ج ۶ ص ۲۲ ح ۳). پیامبر صلی الله علیه و آله: *أَطْعَمُوا الْمَرْأَةَ فِي شَهْرِهَا الَّذِي تَلِدُ فِيهِ التَّمْرَ فَإِنَّ وَلَدَهَا يَكُونُ تَحْلِيمًا نَقِيًّا*. به زن، در ماهی که زایمان کرده، خرما بدهید چرا که فرزند او بردبار و پاک می‌شود. (مکارم الأخلاق، ص ۱۶۹)

در این روایت حضرت صریحاً به برتر بودن «خرما برنی» نسبت به دیگر انواع خرما اشاره می‌کنند و خوراندن آن را به زنان در حساس‌ترین ایام زندگی‌شان که دوره زایمان است توصیه می‌فرمایند. این نشان توصیه نشان از نقش بالای تغذیه‌ای این نوع از خرماست. علاوه بر حدیث فوق از امام صادق علیه السلام نیز نقل شده است که *«خَيْرُ تَمْرٍ كُمُ الْبَرْنِيِّ يَذْهَبُ بِالذَّاءِ وَلَا دَاءَ فِيهِ وَ يُشْبِعُ وَ يَذْهَبُ بِالْبَلْغَمِ وَ مَعَ كُلِّ تَمْرَةٍ حَسَنَةٌ وَ فِي حَدِيثٍ آخَرَ يَهْنِي وَ يَمْرِي وَ يَذْهَبُ بِالْإِغْيَاءِ وَ يَشْبِعُ* یعنی بهترین خرماهای شما برنی است بیماری را می‌برد و بیماری در آن نیست و سیر می‌کند و بلغم را برطرف می‌کند و با هر خرمایی حسنه ای است.»

در حدیث دیگر آمده است: «خوشمزه است و غذا را امراء می‌کند و خستگی را برطرف می‌کند و سیر می‌کند. بهترین خرمای شما، خرمای برنی است. دردها را می‌برد و خود، بیماری نمی‌زاید، خستگی را می‌زاید و زیانی دربر ندارد، بلغم را از میان می‌برد و با هر

غذایی، سازگار است. و در روایتی دیگر فرمود: [غذا را] گوارا و سبک می‌کند، خستگی را می‌برد، و سیر می‌کند» (کلینی: ۱۳۶۵، ج ۶ ص ۳۴۵ ح ۵).

این روایت نیز علاوه بر تصریح به برتر بودن این نوع از خرما به برخی از فوائد آن اشاره می‌کند. در روایات فراوان دیگری نیز به «خرمای برنی» اشاره و فوائدی برای آن ذکر شده است. مانند آنچه در روایتی معتبر آمده که جبرئیل به حضور پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله و سلم رسید، طبق خرمایی در محضر حضرت بود. جبرئیل پرسید: این چیست؟ پیامبر فرمود: «برنی». جبرئیل فرمود: ای محمد بخور آنرا که غذا را هضم می‌کند، خستگی را از بین می‌برد، درد را بیرون می‌کند و در آن مرضی نیست و در هر خرما یک حسنه ثواب است (برقی: ۱۳۷۰، ج ۲، ص ۵۳۵).

در روایت دیگر جبرئیل به پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: خرمای برنی آب ستون فقرات را می‌افزاید. (همان، ص ۳۴۵، ح ۲۱۸۹). با توجه به جایگاه این نوع از خرماست که پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم به خوردن خرمای «برنی» سفارش می‌کنند و از فوائد آن نام می‌برند: بر شما باد «برنی»؛ چه، خستگی را از بین می‌برد. در سوز سرما، گرمی می‌دهد، در گرسنگی، سیر می‌کند و در آن، هفتاد و دو باب شفاست (طبرسی: ۱۳۷۰، ج ۱، ص ۳۶۵، ح ۱۲۰۳).

این روایت ضمن اشاره به دو فایده از فوائد این نوع از خرما تصریح می‌کند که در این خرما، ۷۲ باب شفاست. برای به دست آوردن این میزان از فوائد و شناخت ۷۲ باب نیاز است ضمن بررسی روایات به مطالعات آزمایشگاهی نیز متوسل شده و در تحقیقات علمی به آنها دست یافت. مطالعه نتیجه مطالعات علمی که به برخی از آنها اشاره خواهد شد این بُعد را روشن خواهد کرد.

در نقلی دیگر پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله و سلم فوائدی را از «خرمای برنی» از قول مَلَكِ الهی جبرئیل نقل می‌کنند:

وَمِنْهُ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى الْعَطَّارِ عَنْ سَهْلِ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ الزُّبَّانِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَمَّنْ ذَكَرَهُ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: بَيْنَمَا نَحْنُ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ إِذْ وَرَدَ عَلَيْهِ وَفَدَّ عَبْدُ الْقَيْسِ فَسَلَّمُوا ثُمَّ وَضَعُوا بَيْنَ يَدَيْهِ جُلَّةً تَمْرٍ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ أَمْ هَدِيَّةٌ قَالُوا بَلْ هَدِيَّةٌ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ أَيُّ تَمْرَاتِكُمْ هَذِهِ قَالُوا الْبَرْنِيُّ فَقَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ فِي تَمْرَتِكُمْ هَذِهِ تِسْعُ خِصَالٍ إِنَّ هَذَا جَبْرَائِيلُ عَلَيْهِ

هر چند در روایات به انواع دیگر خرما (صرفان: (برقی: ۱۳۷۰، ج ۲ ص ۳۴۹ ح ۲۲۰۳؛ عجوه، همان: ص ۳۴۲ ح ۲۱۷۸ و...) نیز اشاره و سفارش شده است ولی بسامد واژگانی «برنی» در روایات نشان از جایگاه ویژه «خرمای برنی» در سبد غذایی اهل بیت علیهم السلام دارد. بر اساس روایاتی که فقط در همین نوشته ذکر شده خرمای «برنی» هفتاد و دو باب شفاست و فوائد ذیل را داراست.

۱. تاثیر بر پاکي و بردباري جنين؛
۲. مسکن و از بين برنده درد بدون ضرر؛
۳. از بين برنده خستگي بودن ضرر؛
۴. از بين برنده بلغم (رطوبت بدن) در عين سازگار با ديگر غذاها؛
۵. سير کننده؛
۶. هضم کننده غذا؛
۷. موثر در افزايش آب ستون فقرات و تقويت پشت؛
۸. تقويت قواي جنسي؛
۹. گرمي دهند و قوت بخشي بدن در مقابل سوز سرما؛
۱۰. افزايش بينايي و شنوايي خوش بو کننده دهان.

علاوه بر فوائد مادی فوق بر اساس روایات پیش گفته خوردن خرمای «برنی» دارای حسنه و ثواب است و انسان را به خدا نزدیک و از شیطان، دور می کند و شیطان را به دیوانگی می افکند. با توجه به تأکید روایات به خوردن این نوع خرما و تصریح به اینکه «خرما برنی» ۷۲ باب شفاست لازم است مطالعاتی که درباره خرما برنی شده نیز به اجمال مرور شود.

۳- خرمای برنی در مطالعات علمی روز

Medjool = میدجول «معادل انگلیسی خرمای «برنی» است که در تحقیقات معتبر تغذیه‌ای به آن پرداخته شده است. مقالات متعددی در پایگاه‌های معتبر پزشکی و تغذیه‌ای بین‌المللی به حقایق تغذیه‌ای خرمای برنی اشاره کرده‌اند که در ادامه به برخی از آنها اشاره می‌شود: در منبعی معتبر در حوزه پزشکی و سلامت، در مقاله‌ای مفصل از

خانم دکتر زلیپاه شیخ (Zilpah Sheikh, MD) درباره خرماي «برني» با عنوان «آيا خرماي ميدجول براي شما خوب است؟ مزاياء، معايب، اطلاعات تغذيه‌اي و بيشتري.»

Medjool Dates: Are They Good for ou? Pros and Cons, Nutrition Information, and More

به خواص و فوايد اين نوع از خرما پرداخته است وي مي‌گويد: خرما مقدار قابل توجهي فيبر و انواع ويتامين‌ها و مواد معدني از جمله آهن، پتاسيم، ويتامين‌هاي گروه B و مس و منيزيم را داراست. خرماي «برني» در مقايسه با انواع اريچ ديگر خرما مانند دگلت نور، حاوي مقدار قابل توجهي كلسيم است.

خرماي برني، منبع متراكم از مواد مغذي سالم است. فقط ۲ خرما (۴۸ گرم) موارد زير را به بدن انسان مي‌رساند: كالري: ۱۳۳ گرم، كربوهيدرات: ۳۶ گرم، فيبر: ۳٫۲ گرم، پروتئين: ۰٫۸ گرم، شكر: ۳۲ گرم، كلسيم: ۲٪ از DV (ارزش روزانه)؛ آهن ۲٪، پتاسيم ۷ درصد، مس ۱۹ درصد، ويتامين ب۶، ۷ درصد، منيزيم ۶ درصد از ارزش روزانه غذائي را دارا است. اين درحالي است كه چربي خرماي برني صفر بر حسب گرم است.

Zilpah Sheikh, MD, <https://www.webmd.com/diet/medjool-dates-health-benefits>

مطالعات نشان داده است كه اين ميوه هسته‌دار، داراي شاخص گليسمي پايين (GI) است و نبايد باعث افزايش زياد قند خون شود؛ بنا بر اين محدوديتي در استفاده از خرما براي افراد ديابتي وجود ندارد. همچنين LDL (كلسترول بد) را کاهش مي‌دهد و شريان‌هاي قلبي را پاكسازي مي‌كند و از ايجاد پلاك در شريان‌ها جلوگیری مي‌كند و مانع از بيماري‌هاي قلبي و عروقي مي‌شود. (همان)

خرماي برني كالري بالايي دارد و سرشار از مواد مغذي و منبع غني آنتي اكسيدان است، اين ميوه سرشار از تركيبات گياهي است كه به عنوان آنتي اكسيدان عمل مي‌كنند. آنتي اكسيدان‌ها از سلول‌ها در برابر آسيب‌هاي ناشي از راديكال‌هاي آزاد محافظت مي‌كنند. راديكال‌هاي آزاد راهزن‌هاي سلولي در بدن هستند كه براي تثبیت خود، الكترون‌هاي

۱. (DV٪) علامت اختصاري درصد ارزش روزانه براي هر ماده مغذي در يك وعده غذا است.

<https://www.fda.gov/food/nutrition-facts-label/how-understand-and-use-nutrition-facts-label>

سلول‌های سالم را جذب می‌کنند. این جذب با هزینه‌هایی چون آسیب سلولی و خطر بالای بیماری‌های مزمن همراه است. لذا خرما زمینه جلوگیری از سرطان و بیماری‌های قلبی و بیماری‌های مغزی می‌شود. خرما برفی شامل فلاونوئیدها، کاروتنوئیدها و اسیدهای فنولیک است که به دلیل خواص ضد التهابی، ضد سرطانی و محافظت از مغز مورد توجه است. (همان)

یک مطالعه روی میوه‌های خشک نشان داد که خرما در مقایسه با انجیر و آلو دارای بالاترین میزان آنتی‌اکسیدان است. خرما برفی در یک وعده کوچک تعداد زیادی کربوهیدرات را فراهم می‌کند. کربوهیدرات‌ها منبع اصلی انرژی بدن هستند و از آلزایمر و بیماری‌های مغزی جلوگیری می‌کند. مطالعات حیوانی، آنتی‌اکسیدان خرما را با سطوح پایین نشانگرهای التهابی و کاهش پلاک‌های مغزی مرتبط با بیماری‌هایی مانند بیماری آلزایمر مرتبط می‌کند.

به طور خاص، فیبر موجود در خرما ممکن است هضم غذا و سلامت قلب را تقویت کند و خطر ابتلا به چندین بیماری مزمن را کاهش دهد. به علاوه بر ویتامین‌ها و مواد معدنی ذکر شده، در هر وعده ۳٫۶ گرم پروتئین نیز فراهم می‌کند و خوراکی همه‌کاره و برای همه‌چیز و همه کس خوب و مفید است.

Lauren Panoff, Medjool Dates: Nutrition, Benefits, and Uses, Medically, reviewed by Jillian Kubala, MPH, RD on www.healthline.com ۲۷ November, ۲۰۱۹

در جمع بندی و مقایسه فواید خرما برفی در روایات با یافته‌های علم روز روشن است که خرما سرشار از ویتامین‌ها و مواد معدنی است «خرمای برفی» منبع متراکم از مواد مغذی سالم است و فاقد چربی است و قند خون را بالا نمی‌برد سیر کننده است و غذایی مضر نیست.

همچنین در علوم روز به وجود آنتی‌اکسیدان در خرما و ویتامین‌های گروه B اشاره شده است که مانع بسیاری از بیماری‌های و سرطان‌ها است. در روایات نیز اشاره شده است که خرمای برفی رطوبت و خستگی را از بین می‌برد و باعث قوت بخشی به بدن، افزایش بینایی و شنوایی می‌شود. در روایات یاد شده آمده بود که خرمای برفی انسان را به خدا

۱. لورن پانوف (نویسنده) جیلیان کوبالا (بررسی پزشکی توسط)، «خرمای برفی، تغذیه، فواید و موارد استفاده، از نظر پزشکی» ارائه شده در ۲۷ نوامبر ۲۰۱۹؛

نزدیک میکند و از شیطان دور و آن موجود خبیث را دیوانه می‌کند، بر این اساس که شیطان نیروهای مضر در عالم هستی اند می‌توان گفت که با خوردن خرما انسان از مضرات و بیماریها دور شده و شیاطین که می‌تواند مراد از آن همان میکروب و عوامل بیماری را باشد به دیوانگی و سردرگمی می‌افتد.

۴- علت میل زیاد حضرت به خرمای «برنی»

فراز دیگر از روایت که نیاز به بررسی تحلیلی دارد، علت میل شدید امام رضا علیه السلام به خرمای برنی است. حضرت در پاسخ راوی که چرا با میل زیاد خرما میل می‌کنند؟ علت را به فوائد خرما یا طعم آن بر نمی‌گردانند بلکه به مسئله سرشتی و وراثتی در این امر اشاره می‌کنند و می‌فرمایند پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم و همین‌گونه امام علی علیه السلام و دیگر اجدادشان تا پدر بزرگوارشان و خودشان خرما را دوست دارند.

حضرت در این روایت به منظور انعکاس شدت علاقه اجدادشان به خرما از واژه «تمری» استفاده می‌کنند، «تمری» نسبت دادن شخص به «تمر» و به معنا «خرمایی» است و نشان از علاقه بسیار و خوردن زیاد خرما دارد به حدی که به آن نسبت داده می‌شدند. یعنی این بزرگواران به خاطر علاقه و استفاده زیادشان از خرما، به خرما نسبت داده شده‌اند و به تعبیری «تمری = خرمایی» هستند.

این شدت علاقه به خوردن خرما به ویژه «خرمای برنی» نشان از یک امر سرشتی و طبعی دارد. به ویژه اینکه حضرت در توصیف شیعیان‌شان می‌فرمایند: «وَشِيعَتُنَا يُحِبُّونَ التَّمْرَ لِأَنَّهُمْ خُلِقُوا مِنْ طِينَتِنَا» یعنی شیعیان ما خرما را دوست دارند چون از طینت و سرشت ما خلق شده‌اند. یعنی این سرشت، در محبت خرما تأثیر دارد و حتی سر ریز این خرمادوستی از اهل بیت علیهم السلام گذشته و در شیعیان حضرت که از زیاده گل ایشان و طینت ایشان خلق شده‌اند نیز دیده می‌شود.

در نتیجه باید گفت که طینت و سرشت اهل بیت علیهم السلام به گونه‌ای است که تقاضای خوردن خرما دارد و خرما در تعدیل طبع ایشان اثر دارد. از این روی برخی از محققان طب اسلامی قائلند طبع ائمه علیهم السلام سوداوی یعنی سرد و خشک است. بر این اساس «خرمای برنی» برای تعدیل این طبع و غلبه بر بلغم مناسب است. لذا حضرت با اشتها خرما میل می‌کردند و خرما دوست بودند. اجداد طاهرینشان نیز این‌گونه بودند.

۵- عدم تأثیر محیط بر علاقه به خرما

پرسش دیگر که در تحلیل محتوایی روایت مطرح می‌شود این است که آیا محیط جغرافیایی و فراوانی خرما، می‌تواند دلیل میل وافر حضرت به خرما و سفارش ایشان به استفاده از آن باشد؟ به دیگر سخن آیا ممکن است میل معصومان علیهم السلام به خرما و تعبیر امام رضا علیه السلام به «تمری» بودن اجدادشان به دلیل جغرافیای جزیره العرب، باشد؟ یعنی خرما دوستی ائمه اطهار صلوات الله و سلامه علیهم به خاطر جغرافیای زیست ظاهری و به دلیل ویژگی‌های طبیعی و آب و هوایی است که نخل و خرما در آن سرزمین نسبت به دیگر خوراکی‌ها بیشتر بوده است. در نتیجه ائمه بیشتر از بقیه میوه‌ها خرما میل و به آن سفارش می‌کردند، لذا در احادیث و روایات، بسیار به خوردن خرما و مصرف درست از این خوراکی تأکید شده است؟ (ر.ک: حرعاملی، ۱۴۱۶: ج ۲۵، باب ۷۲ حب التمر و آکله و اختیاره علی غیره، و الابتداء به، و الختم به تا باب ۷۸ احترام النخله)

در پاسخ می‌توان گفت بر پژوهشیان پوشیده نیست که در روایات اهل بیت علیهم السلام توصیه‌هایی به استفاده از برخی خوراکی‌ها وجود دارد که در حجاز کمتر وجود داشته یا خاستگاه آن حجاز نیست؛ لذا نمی‌توان ادعا کرد توصیه به خرما فقط به خاطر در دسترس بودن این ماده مفید غذایی است. به عنوان نمونه روایاتی وجود دارد که نشان از ترجیح خرما بر دیگر میوه‌ها نزد ائمه علیهم السلام است. دست کم این ترجیح بعد از وعده غذایی است. در حدیثی نقل شده است که یکی از یاران امام صادق علیه السلام وعده غذایی نزد ایشان بود. چون سفره غذا را برچیدند، امام علیه السلام به خدمتکار خود فرمودند: ای کنیزک! آنچه داری، بیاور. او نیز خرما آورد. آن مرد میهمان گفت: قربانت شوم! اکنون، هنگام میوه انگور است! و آن هنگام، تابستان بود. حضرت فرمودند: بخور، که این از خوی پیامبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم است. پیامبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: در عجوه، نه بیماری‌ای هست و نه عارضه‌ای (ابن حیون، ۱۳۸۳: ج ۲ ص ۱۱۱ ح ۳۶۴).

و بهذا الإسناد قال قال رسول الله صلى الله عليه وآله: الكُمَاءُ مِنَ الْمَنِّ الَّذِي أَنْزَلَهُ اللَّهُ عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ وَ هِيَ شِفَاءٌ لِلْعَيْنِ وَ الْعَجْوَةُ الَّتِي فِي الْبَرْنِيِّ مِنَ الْجَنَّةِ وَ هِيَ شِفَاءٌ مِنَ السَّمِّ. به این اسناد گوید رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود کما. یعنی سماروق از من است

که خداوند بر بنی اسرائیل فرو فرستاد و شفاء چشم است و خرما می برنی که آن را عجوه گویند از بهشت است و شفاء زهر است (عیون الأخبار، ترجمه آقا نجفی، ج ۲، ص ۳۰۸) این روایت دال بر آن است که حضرت در دوران بین انگور و خرما پس از غذا، خرما را ترجیح دادند. علاوه بر اینکه تفحص در روایات رسیده درباره خوراکی های مفید و توصیه شده ما را به محصولاتی می رساند که اقلیم آن در حجاز نبوده همانند قارچ که این ماده خوراکی در شرایط مرطوب و تاریک رشد می کند که با شرایط و ویژگی های طبیعی و آب و هوایی حجاز که آفتابی و گرم و خشک است، تناسبی ندارند. مرحوم شیخ کلینی در کتاب شریف کافی، دو حدیث یکی از سیره امیرالمومنین علیه السلام و دیگری از امام صادق علیه السلام از رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم در ترغیب و تشویق به خوردن قارچ نقل کرده است (کلینی: ۱۳۶۵، ج ۶، ص ۳۶۹)..

توصیه به خوردن قارچ در روایات نشان از آن دارد که رویکرد توصیه ائمه به استفاده از خرما تنها به خاطر فراوانی و در دسترس بودن خرما نیست بلکه به قارچ هم که تناسب با آن اقلیم ندارد مورد توصیه است. همچنین که ائمه اطهار علیهم السلام توصیه مؤکد به خوردن گیاهی به نام «فزفخ» که در فارسی به آن خرفه می گویند، داشته اند (کلینی: ۱۳۶۵، ج ۶، صفحه ۳۶۷) که به تصریح ابن منظور در لسان العرب این گیاه، اصلاً در سرزمین نجد، (ناحیه زیست ظاهری ائمه اطهار علیهم السلام در شبه جزیره عربستان) نمی روید و وجود ندارد (ابن منظور، ۱۴۱۴).

نتیجه، اینکه خرفه که گیاه بومی حجاز نیست توسط ائمه به آن توصیه شده است تا جایی که در بعضی روایات از این گیاه ارزشمند و سبزی گرانشنگ به عنوان سبزی حضرت فاطمه زهراء سلام الله و سلامه علیها یاد شده است (برقی: ۱۳۷۰، ج ۲، ص ۵۱۷ و کلینی: ۱۳۶۵، ج ۶، ص ۳۶۷). علاوه بر اینکه از خود حدیث به دست می آید در همان جغرافیای مکانی و با همان ویژگی ها و شرایط آب و هوایی و در همان زمان مردمانی بودند که گرایش به خوردن خرما نداشته و به عبارت دیگر خرما را دوست نداشته و به مصرف مسکرات و شراب گرایش داشتند. به مطالب پیش می توان افزود که اگر مصرف خرما امری رایج و متداول در بین مردم آن سرزمین بوده چه نیازی به تأکید زیاد امامان معصوم علیهم السلام به مردم آن سرزمین به مصرف خرما است.

در نتیجه نمی توان ادعا کرد که میل امامان معصوم علیهم السلام به خوردن خرما و

سفارش به آن تابع مسائل سرزمینی محض است؛ بلکه در برخی از روایات به دارو بودن خرمای «برنی» و خاصیت ضد بلغمی^۱ بودن خرما «برنی» اشاره شده است. بیشتر اشاره شد که امام صادق علیه السلام فرمودند: «خَيْرُ تُمُورِكُمُ الْبَرْنِيُّ يَذْهَبُ بِالذَّاءِ وَلَا دَاءَ فِيهِ وَ يُشْبِعُ وَ يَذْهَبُ بِالْبَلْغَمِ» بهترین خرمای شما، خرمای برنی است. دردها را می برد و در آن دردی نیست (بیماری‌زا نیست)، سیر می کند و بلغم را از میان می برد (کلینی: ۱۳۶۵، ج ۶، ص ۳۴۵، ح ۵).

۶- خرما دوستی محبان اهل بیت علیهم السلام

فراز پایانی روایتی که از امام رضا علیه السلام نقل شد «شَيْعَتُنَا يُحِبُّونَ التَّمْرَ لِأَنَّهُمْ خُلِقُوا مِنْ طِينَتِنَا وَ أَعْدَاؤُنَا يَا سَلِيمَانُ يُحِبُّونَ الْمُسْكِرَ لِأَنَّهُمْ خُلِقُوا «مِنْ مَارِجٍ مِنْ نَارٍ» نسبت شیعیان و دشمنان ائمه با خرماست. حضرت، شیعیان خودشان را نیز خرما دوست و دشمنانشان را شراب دوست معرفی می کنند و علت آن را نیز امری سرشتی معرفی می کنند و می فرمایند چون شیعیان ما از طینت ما خلق شده اند و دشمنانمان از آتش. آنگونه که گذشت طبع ائمه علیه السلام سرد و خشک است لذا خرما دوست هستند با توجه به اینکه حضرت می فرمایند شیعیان ما از طینت ما خلق شده اند نشان از آن است که طبع غالب در شیعیان نیز همین است لذا علاقه به خوردن خرما دارند. هر چند این امر نیاز به پژوهش های میدانی و دقیق دارد.

حضرت دشمنانشان را دوستدار مسکر و شراب دانسته اند چون از آتش خلق شده اند. این

۱. بلغم یکی از خلط های چهارگانه (اخلاط اربعه) در طب اخلاطی است. به نظر پزشکان سنتی این خلط طبعی سرد و مرطوب دارد و استفاده زیاد خوراکی های سردی بخش سبب ازدیاد این خلط در بدن میشود. زمانی که در فردی خلط بلغم بیشتر شود زبان به رنگ سپیدی می گراید و فرد حس سرما میکند و در موقع غلبه بلغم تمامی یا برخی از حالات زیر هم در فرد دیده میشود: ترشی دهان، سپیدی بدن، پوست شل و آبدار، سفید شدن زودهنگام موها، سردی دست و پا، دیر هضم شدن غذا (توقف زیاد غذا در معده و آروغ زدن ترش، خواب الودگی و زیاد خوابیدن، جاری شدن آب از دهان در خواب، رقیق بودن آب بینی (ترشح زیاد بینی)، فراموشی و کند ذهنی، کم حواسی، زیادی دفع ادرار، سستی و ضعف، دفع ادرار با فشار زیاد، ریزش مو زودتر از زمان مقرر، درد معده، قولنج (درد کمر و گردن و شانه ها)، گرفتگی ماهیچه های پشت و گردن، زانو درد و پا درد، بیماری پارکینسون، بیماری پسی، نقرس، تنگی نفس، تپش قلب (بالاخص در موقع بلند شدن از خواب)، سرفه زیاد، ضعف مثانه و لک های قهوه ای در چشم، برخی از علایم فوق تند ظاهر شده و برخی دیگر در اثر توجه نکردن به خلط بیشتر و در طولانی مدت بروز میکنند.

۲۰ <https://www.beytoote.com/health/malady-remedy/melancholy-characteristics-liver.html>

امر نیز می‌تواند به طبع غالب آنها اشاره داشته باشد. خلقت از آتش یعنی دارای طبع گرم هستند با توجه به طبع گرم خرما علاقه‌ای میان طبع گرم و خرما نخواهد بود. این امر نیز نیازمند پژوهش‌های دقیقتری است که از توان این مقال بیرون است.

۷- توصیه به خرما در پیشگیری از بیماری و درمان بیماری در روایات امام رضا علیه السلام
دسته دوم روایاتی که از امام رضا علیه السلام به ما رسیده است احادیثی است که جنبه پیشگیری یا درمان دارد.

در روایتی که امام رضا علیه السلام از پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم نقل می‌کنند حضرت برای درمان کرم معده به خوردن خرما در ناشتا توصیه می‌کنند و می‌فرمایند: كَلُوا التَّمْرَ عَلَى الرَّيْقِ فَإِنَّهُ يَقْتُلُ الدَّيْدَانَ فِي الْبَطْنِ، با اسناد نقل شده امام رضا علیه السلام فرمود که پیامبر خدا صلی الله علیه و آله فرموده: خرما را به ناشتا بخورید، زیرا در این صورت خرما کرم‌ها و انگل‌های معده را می‌کشد. (علی بن موسی الإمام الرضا علیه السلام، ۱۴۰۶: ج ۱، ص ۵۱) خرما را ناشتا (با معده خالی) بخورید؛ چه، در این صورت خرما کرم‌ها و انگل‌های معده را می‌کشد. در روایتی دیگر محمد بن حسن بن شمون می‌گوید نامه‌ای به حضرت نوشتم که برخی از دوستان‌مان از ناتوانی جسمی شکایت دارند، چه توصیه‌ای می‌فرمایید؟ حضرت در جواب نوشتند: «كُلِ التَّمْرَ الْبَرْنِيَّ»، خرمای برنی بخور.

وی می‌گوید شخص دیگری به حضرت نامه نوشت و از خشکی مزاج شکوه کرد، حضرت در پاسخ نگاشتند: «كُلِ التَّمْرَ الْبَرْنِيَّ عَلَى الرَّيْقِ وَ اشْرَبْ عَلَيْهِ الْمَاءَ فَفَعَلَ فَسَمِنَ وَ غَلَبَتْ عَلَيْهِ الرُّطُوبَةُ فَكَتَبَ إِلَيْهِ يَشْكُو ذَلِكَ فَكَتَبَ إِلَيْهِ كُلِّ التَّمْرِ الْبَرْنِيَّ عَلَى الرَّيْقِ وَ لَا تَشْرَبْ عَلَيْهِ الْمَاءَ فَاعْتَدَلْ» (برقی: ۱۳۷۰، ج ۲، ص ۵۳۳). خرمای برنی را ناشتا بخور و روی آن آب بنوش و چنین کرد و فربه شد و رطوبت بر او چیره شد و از آن شکوه کرد و در پاسخ او نوشت خرمای برنی را ناشتا بخور و آب روی آن منوش، پس انجام داد و مزاجش معتدل شد.

این روایت نشان از توجه حضرت در توصیه به خوردن خرما به حالت های شخصی

نویسنده نامه دارد. چه اینکه در ناتوانی جسمی به خوردن خرما ی برنی بدون نوشیدن آب و بدون در نظر گرفتن زمانی خاصی برای خوردن خرما، سفارش کرده‌اند و در درمان خشکی مزاج به خوردن خرما در ناشتا به همراه آب سفارش کرده‌اند. وقتی که بیمار طی نامه‌ای از درمان یبوست خبر داده و از چاق شدن که نشان از بالا رفتن رطوبت بدن است، حضرت به خوردن خرما در ناشتا بدون نوشیدن آب توصیه کرده‌اند.

آنچه در این روایات آمده است در مطالعات و تحقیقات علوم روز نیز منعکس شده است لذا با نظر داشت اهمیت و جایگاه خرما در مکتب تغذیه‌ای امام رضا علیه السلام اکنون در بازپژوهی برخی از مقالات حوزه پزشکی و درمانی به جایگاه تغذیه‌ای و درمانی خرما و نقش آن در سلامت و درمان بر اساس جدیدترین و معتبرترین یافته‌های علوم روز می‌پردازیم.

۸- نقش خرما در سلامتی و پیشگیری از بیماری‌ها در یافته‌های علمی روز

بر اساس یافته‌های علمی، همه انواع خرما منبع انرژی و نقش پیشگیری و درمانی دارد. نقش درمانی خرما از بهبود سلامت روده تا کمک به زایمان در یافته‌های علمی به اثبات رسیده که مطابق با آموزه‌های قرآنی و روایایی است.

۸-۱. خرما سرشار از مواد مغذی و ویتامین‌ها

پیشتر به فوائد «خرمای برنی» در علوم روز به تناسب گفتگو درباره حدیث، اشاره شد. اکنون به فوائد کلی خرما در یافته‌های علم روز اشاره می‌شود. خرما بهترین غذا و تقریباً دارای همه ویتامین‌ها و مواد معدنی مفید و مورد نیاز بدن است در نتیجه می‌توان آن را غذایی کامل دانست.

Jul, The fruit ۲۰۰۳. Walid Al-Shahib et al. Int J Food Sci Nutr of the date palm: its ,possible use as the best food for the \future, <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov>

خرما دارای فواید بالقوه برای سلامتی است و مصرف آن حتی برای افراد دیابتی نیز توصیه می‌شود و خطر ابتلاء به بیماری‌های قلبی و عروقی را کاهش می‌دهد. مصرف روزانه

۱. سایت PubMed از منابع معتبر و قابل توجه در حوزه پزشکی و سلامت است. در این مقاله ولید الشهبیب و همکارانش در مقاله‌ای با عنوان «میوه نخل خرما و استفاده احتمالی آن به عنوان بهترین غذا برای آینده» به پژوهشی درباره فوائد خرما پرداخته‌اند.

۱۰۰ گرم خرما را برای دریافت تمام مواد مغذی ضروری است. همچنین خرما به غیر از مواد معدنی و ویتامین ها، بهترین منبع آنتی اکسیدان و سرشار از ماده معدنی کمیاب به نام سلنیوم است که ممکن است خطر ابتلا به سرطان مثانه و سرطان پروستات را کاهش دهد.

Medical Author: Divya Jacob, Pharm. D. Medical

Reviewer: Shaziya Allarakha , How Many Dates Should Side Effects MD Medical & Benefits ? You Eat a Day

Author: Karthik Kumar, MBBS Medically Reviewed

<https://www.medicinenet.com> ' , ۲۰۲۳/۲۳/۱ on

Gillian Culbertson، متخصص تغذیه، RD، LD، می گوید: خرما سرشار از قندهای طبیعی است و خشک کردن آن طعم شیرین و کاراملی مانند آنها را تشدید می کند. اما شیرینی آنها به معنی مضر بودن آنها نیست. خرما فواید زیادی دارد و مملو از مواد مغذی مورد نیاز بدن شما است.

Health & <https://health.clevelandclinic.org/benefits-of-dates> Top Benefits of Dates – Cleveland Clinic

با توجه به آنچه در توصیه های مختلف پژوهشی تغذیه ای در استفاده روزانه ۱۰۰ گرم خرما آمده و در مقاله «دیویا جیکوب، فارم» نیز گذشت، مروری بر مواد موجود در خرما

۱. «دیویا جیکوب، فارم» نویسنده با همکاری داور پزشکی: شزیه آلاخا، در مقاله «روزی چند خرما باید بخورید؟ ۱۸ مزایا و ۶ عارضه جانبی» به مزایا و هشدارهای لازم درباره مصرف خرما پرداخته اند. همچنین ر.ک:

Health Benefits Of Dates And Date Recipes - PharmEasy ۲۱, Nikita Toshi Blog

.health-benefits-of-dates-and-date-recipes-۲۰/<https://pharmany.in/blog>
Medically reviewed by Amy Richter, RD, Nutrition — By Brianna Elliott, Proven Health Benefits of Dates, ۸, ۲۰۲۲, ۱۳ RD — Updated on October https://www.healthline.com/nutrition/benefits-of-dates#TOC_TITLE_۷_HDR

MS, RD, Nutrition — By Lauren Panoff, Medjool Dates: Nutrition, Benefits, and Uses, Medically reviewed by Jillian Kubala, MPH, RD on November www.healthline.com) ۲۰۱۹, ۲۷,

Zilpah Sheikh, MD, <https://www.webmd.com/diet/medjool-dates-health-benefits> , Medjool Dates: Are There Health Benefits

لازم است. بر اساس یافته‌های وزارت کشاورزی ایالات متحده (USDA)، یک وعده خرما (حدود ۱۰۰ گرم یا چهار خرما) حاوی درصد بالایی از مقدار توصیه شده روزانه از موارد زیر است:

مس: ۴۰٪ (۳۶۲ میلی گرم)، منیزیم: ۱۵٪ (۵۴ میلی گرم)، منگنز: ۱۴ درصد (۲۹۶ میلی گرم)، پتاسیم: ۲۳٪ (۶۹۶ میلی گرم). ویتامین B۶: ۱۷٪ (۲۴۹ میلی گرم). یکی دیگر از فواید خوردن خرما کمک به تأمین سهمیه آهن روزانه بدن است. (همان)

۸-۲. نقش خرما در سلامتی و پیشگیری از بیماری

بر اساس آنچه در نتایج مطالعات و تحقیقات روز آمده است فواید فراوانی برای خرما شناسایی شده و در مقالات منعکس شده است. با توجه به تکراری بودن حاصل بسیاری از پژوهش‌ها در فواید خرما در یک جمع بندی در ادامه به فواید خرما اشاره می‌شود. پوشیده نیست که به این فواید در روایات نیز به صورت کلی یا موردی اشاره شده است. ۱. از فواید شگفت آور خرما، حمایت از سیستم عصبی و تقویت سلامت و کارکرد بهتر مغز و اعصاب آن است. همچنین جلوگیری از بیماری‌های مرتبط با مغز و اعصاب است. آنتی اکسیدان‌های خرما، از التهاب در سراسر بدن، از جمله در مغز جلوگیری می‌کنند. التهاب مغز با ایجاد بیماری‌هایی مانند آلزایمر، پارکینسون و اسکروز جانبی آمیوتروفیک (ALS) که به عنوان بیماری لو گریگ نیز شناخته می‌شود، مرتبط است.

<https://health.clevelandclinic.org/benefits-of-dates/says>

Health 6 registered dietitian Gillian Culbertson, RD, LD., Top Benefits of Dates – Cleveland Clinic

۲. خوردن خرما زمینه یادگیری بهتر و حافظه بیشتر است. کولبرتسون می‌گوید: «یک مطالعه در مدل‌های آزمایشگاهی به این نتیجه رسید که حافظه بهتر، یادگیری بهتر و رفتارهای مرتبط با اضطراب کمتر از مزایای خوردن خرما هستند. (همان)

۳. خرما پوست را جوان می‌کند. (همان)

۴. خوردن خرما سلامت روده را تضمین می‌کند و خطر ابتلا به سرطان روده بزرگ را کاهش می‌دهد. (همان)

۳. خرما باعث تعادل و افزایش وزن است. پوشیده نیست که نوعی از مصرف خرما می‌تواند باعث افزایش وزن و در صورت استفاده خاص از آن زمینه تعادل و کنترل وزن

گردد. (همان و همچنین:

Divya Jacob, Pharm. D. Medical Reviewer: Shaziya Allarakha, Side ۶ & Benefits ۱۸ ?How Many Dates Should You Eat a Day Effects MD Medical Author: Karthik Kumar, MBBS Medically <https://www.medicinenet.com>, ۲۰۲۳/۲۳/۱ Reviewed on

۶. خرما سرشار از فیبر محلول و نامحلول و برای هضم سالم غذا مفید است. خرما از یبوست، اسهال و التهاب دستگاه گوارش جلوگیری می‌کند.

edical Author: Divya Jacob, Pharm. D. Medical Reviewer: Shaziya Allarakha, How Many Dates Should Side Effects MD Medical ۶ & Benefits ۱۸ ?You Eat a Day Author: Karthik Kumar, MBBS Medically Reviewed <https://www.medicinenet.com>, ۲۰۲۳/۲۳/۱ on

فیبر برای ارتقای هضم سالم و منظم بودن روده ضروری است. در واقع، فیبر کافی در رژیم غذایی روزانه به تشکیل مدفوع و جلوگیری از یبوست کمک می‌کند.

Zilpah Sheikh, MD, <https://www.webmd.com/diet/medjool-dates-health-benefits>

۷. خرما باعث بهبود ضربان قلب و عملکرد تنفس و سیستم عضلانی و بهبود متابولیسم و افزایش انرژی و خاصیت ضد خستگی است.

۸. کاهش چربی و کلسترول مضر خون از فوائد خرماست.

۹. خرما عفونت های بدن را از بین می‌برد و به عنوان مبارز با عفونت در بدن شناخته می‌شود.

۱۰. استفاده از خرما نه اینکه برای دندانها مضر باشد بلکه به سلامت دهان و دندان و تقویت مو کمک میکند.

۱۱. خوردن خرما در سلامت جنسی و افزایش قدرت باروری موثر است

Health Benefits Of Dates And Date ۲۱ ,Dr. Nikita Toshi(
-۲۰/Recipes - PharmEasy Blog <https://pharmeasy.in/blog/health-benefits-of-dates-and-date-recipes>

۱۲. دیگر فواید مصرف خرما سلامت استخوان است. خرما حاوی مواد معدنی متعددی از جمله فسفر، کلسیم و منیزیم است که از پوکی استخوان جلوگیری می‌کند.

۱۳. اثر دیگر خرما کنترل قند خون است. که در فواید خرما برنی نیز اشاره شد. این میوه به دلیل داشتن شاخص گلیسمی پایین، فیبر و آنتی اکسیدان‌های پایین، توانایی کمک به تنظیم قند خون را دارد. بنابراین، خوردن آنها ممکن است از مدیریت دیابت حمایت کند.

۱۴. خوردن خرما با معده خالی یعنی با حالت ناشتا دارای فواید و خواص بسیار زیادی است.

^۱ (<https://www.ichi-oshi.jp/articles/common>/۲۰۲/۴۸۶۱)

۱۵. خوردن خرما پیش از زایمان باعث تسهیل آن می‌گردد. و در کاهش زمان زایمان مفید است. یک متاآنالیز در سال ۲۰۱۱ با بررسی مطالعاتی که در آن افراد باردار قبل از موعد مقرر خرما مصرف می‌کردند، نشان داد افرادی که خرما می‌خوردند نسبت به کسانی که خرما را نمی‌خوردند مدت زمان کمتری زایمان می‌کردند. خرما زمانی که در چند هفته آخر بارداری مصرف شود ممکن است زایمان طبیعی را برای افراد باردار تسهیل کند.

Medically reviewed by Amy Richter,)

RD, Nutrition — By Brianna Elliott, RD — Updated on

,Proven Health Benefits of Dates ۸, ۲۰۲۲, ۱۳ October

https://www.healthline.com/nutrition/benefits-of-dates#TOC_۷_TITLE_HDR

نتیجه گیری

بررسی روایات امام رضا علیه السلام نشان از جایگاه ویژه خرما در سبد غذایی حضرت و دیگر معصومان دارد. روایات رسیده از حضرت درباره خرما قابل دسته بندی در دو گروه است. دسته نخست روایاتی که در مقام بیان اهمیت خوردن خرما است و دسته دیگر

۱. مقاله «چگونه در رژیم غذایی خرما بخوریم! زمان موثر در صبح یا با معده خالی - توصیه می‌شود» اثر ماکي ماتسودا متخصص تغذیه و مربی تایید شده توسط انجمن پزشکی ضد پیری ژاپن است. این مقاله به زبان ژاپنی، نگارش یافته و سایت آن نیز ژاپنی است که توسط سیستم ترجمه گردید.

ناظر به فوائد و ابعاد درمانی آن است. روایات حضرت در امتداد روایات دیگر ائمه است و تأکید زیادی بر خوردن خرماى برنى از آن قابل استفاده است. یافته‌های علمی امروز درباره خرما هیچ نتوانسته‌اند روایت حضرت در این باب را به حاشیه برانند بلکه هم مهر تأیید است بر تعالیم ایشان که نتوانسته‌اند با مطالعه بالینی و نتایج علمی مهر تأییدی باشند بر روایات حضرت امام رضا علیه السلام در این باب. که این همه تأیید مضمون روایت از امام باقر علیه السلام است که اگر به شرق و یا غرب عالم بروید، علمی صحیح نمی‌یابید مگر آنچه از نزد ما سرچشمه گرفته باشد.

منابع و مأخذ

منابع فارسی

ابن بابویه، محمد بن علی (شیخ صدوق)، *خصال*، ترجمه محمدباقر، کمرهای، قم، دفتر انتشارات اسلامی.

ابن بابویه، محمد بن علی (شیخ صدوق)، *عیون اخبار الرضا علیه السلام*، تهران، جهان، بی تا ابن حیون، نعمان بن محمد، *دعائم الاسلام و ذکر الحلال و الحرام و القضا یا و الأحكام*، قم، موسسه آل البيت علیه السلام، ۱۳۸۳ ق.

ابن منظور، محمد بن مکرم، *لسان العرب*، بیروت، سوم، دار صادر، ۱۴۱۴ ق.

برقی، احمد بن محمد، *محاسن*، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۰ ش

حرّ عاملی، محمد بن حسن، *تفصیل وسائل الشیعة إلى تحصیل مسائل الشریعة*، قم، موسسه آل البيت علیه السلام، ۱۴۱۶ ق.

خطیبی، سید امین، موسوی، میرحسن، شایوسی، نسیم، مقاله بررسی خواص تغذیه‌ای و درمانی خرما در قرآن، احادیث، طب سنتی و طب نوین، مجله‌ی طب سنتی اسلام و ایران، سال هشتم، شماره‌ی سوم، پاییز ۱۳۹۶.

طبرسی، حسن بن فضل، *مکارم الاخلاق*، قم، شریف رضی، ۱۳۷۰.

عطاردی، عزیزالله، *مسند الإمام الرضا علیه السلام*، بیروت، ۲، دار الصفوة، ۱۴۱۳ ق.

علی بن موسی امام رضا علیه السلام، *صحیفة الإمام الرضا علیه السلام*، مشهد، کنگره جهانی امام رضا علیه السلام، ۱۴۰۶ ق.

کلینی، محمد بن یعقوب، *کافی*، علی اکبر غفاری، تهران، دارالکتب الاسلامیه، چهارم، ۱۳۶۵ ش مجلسی، محمدباقر، *بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار*، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ ق.

مجمع اللغة العربية، *المعجم الوسيط*، المكتبة الاسلامیة، استانبول، ۱۳۸۰ ق.

منابع انگلیسی

Divya Jacob, Pharm. D. Medical Reviewer: Shaziya Allarakha ,
Side ۶ & Benefits ۱۸ ?How Many Dates Should You Eat a Day
Effects MD Medical Author: Karthik Kumar, MBBS Medically

<https://www.medicinenet.com> , ٢٠٢٣/٢٣/١ Reviewed on
 Medical Author: Divya Jacob, Pharm. D. Medical Reviewer: Shaziya
 Benefits ١٨ ?Allarakha, , How Many Dates Should You Eat a Day
 Side Effects MD Medical Author: Karthik Kumar, MBBS &
 /<https://www.medicinenet.com> , ٢٠٢٣/٢٣/١ Medically Reviewed on
 Health Benefits of Dates – h, Top h Gillian Culbertson, Top
 Cleveland Clinic, <https://health.clevelandclinic.org/benefits-of-dates>
 Health h <https://health.clevelandclinic.org/benefits-of-dates>).Top
 Benefits of Dates – Cleveland Clinic
<https://health.clevelandclinic.org/benefits-of-dates/says> registered
 Health Benefits of h dietitian Gillian Culbertson, RD, LD., Top
 Dates – Cleveland Clinic
 Medically reviewed by Amy Richter, RD, Nutrition — By Brianna
 Proven Health ٨ , ٢٠٢٢ , ١٣ Elliott, RD — Updated on October
 Benefits of Dates,<https://www.healthline.com/nutrition/benefits-of->
 ٧ _dates#TOC_TITLE_HDR
 MS, RD, Nutrition — By Lauren Panoff, Medjool Dates: Nutrition,
 Benefits, and Uses, Medically reviewed by Jillian Kubala, MPH,
www.healthline.com) ٢٠١٩ , ٢٧, RD on November
 Health Benefits Of Dates And Date Recipes - ٢١ ,Nikita Toshi
[health-benefits-of--٢٠/PharmEasy Blog https://pharmany.in/blog](https://pharmany.in/blog/health-benefits-of-20/)
 /dates-and-date-recipes
 Nutrition — By Lauren Panoff, Medjool Dates: Nutrition, Benefits,
 and Uses, Medically reviewed by Jillian Kubala, MPH, RD on,
www.healthline.com ٢٠١٩ , ٢٧, November
 Jul, The fruit of the ٢٠٠٣ .Walid Al-Shahib et al. Int J Food Sci Nutr
 date palm: its <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/>,possible use as the
 best food for the future

ar.html_۰a۹c۰۲/aliments/quels-sont-les-bienfaits-des-dattes

۴. تاریخ ها: خواص، مزایا و موارد منع مصرف

<https://www.projetecolo.com/quels-sont-les-bienfaits-des-dattes-html.۱۲۵۳-pour-notre-sante>

۵. [تمرکز] فواید خرما

Sa'Naturopathe

[/https://www.sanaturopatheenligne.fr/bienfaits-des-dattes](https://www.sanaturopatheenligne.fr/bienfaits-des-dattes)

۶. فواید خرما مضافتی QES Bio nouvelles - اخبار

<https://www.qes-france-bio.com/actualites/les-bienfaits-des-dattes-mazafati>

۷. تغذیه: فواید خرما برای سلامتی - بی بی سی نیوز آفریقا

<https://www.bbc.com/afrique/articles/c۹۸۰px۸۳۸۹۴۰.amp>

منبع به زبان فرانسوی از سایت رسمی BBC آفریقا

۸. اطلاعات سلامتی: ۷ فایده خرما

<https://www.hck.ma/fr/info-sante/infosante-les-bienfaits-des-dattes-۷>
۳=dates/?page

منابع ژاپنی

۱. چگونه در رژیم غذایی خرما بخوریم! زمان موثر در صبح یا با معده خالی

<https://www.ichi-oshi.jp/articles/common>

۲. کالری خرما چقدر است و چگونه آن را بخوریم؟ توضیح تفاوت با سایر میوه های خشک □
بلاگ آریمامه

<https://arima.co.jp/nutslabo-blog/column/dates>

۳. ترکیبات غذایی خرما چیست؟ فواید زیادی برای سلامتی و زیبایی شما!

<https://www.kojima-ya.com/blog/about-dried-fruit/date-natsumeyashi-eiyou>

منابع داخلی

فواید مصرف خرما در ماه مبارک رمضان | سینا رسانه

[/https://pr.tums.ac.ir](https://pr.tums.ac.ir)

بررسی میدانی بهبود سلامت جسمی و روحی در پرتو عمل به آموزه‌های طب امام رضا علیه السلام (مطالعه موردی: روستاهای منتخب استان زنجان)

جواد معصومی^۱

چکیده

تبیین موضوع سلامت جسم و روح بر اساس متون اسلامی امری ضروری می‌باشد. این مطالعه دستیابی به سلامت جسم و روح خانوارهای ساکن در روستا را بر اساس عمل به آموزه‌های طب امام رضا علیه السلام در بازه زمانی شش ماهه آخر سال ۱۴۰۱ و شش ماهه اول سال ۱۴۰۲ و با تقسیم روستاییان به دو گروه کنترل و آزمون مورد بررسی قرار داده است. روش تحقیق از نظر هدف کاربردی و از لحاظ روش تحقیق پیمایشی و استفاده از آزمون‌های آماری است که بخش عمده‌ای از آن بر اساس داده‌های میدانی و تکمیل پرسشنامه از جامعه آماری در بازه زمانی مذکور در روستاهای بالای ۱۰۰۰ نفر جمعیت استان زنجان می‌باشد که با فرمول نمونه‌گیری کوکران از ۳۷۵ سرپرست خانوار نمونه منطقه جمع‌آوری شده است و با استفاده از شاخص‌های سلامت جسم و روان بدست آمده طبق نظر متخصصان و استفاده از آزمون‌های آماری تحلیل واریانس، آزمون مقایسه T نمونه‌های زوجی و ضریب همبستگی پیرسون تجزیه و تحلیل شده است. میانگین سطح سلامت روستاییان با عمل به آموزه‌های طب امام رضا علیه السلام در شش ماهه آخر سال ۱۴۰۱ و بعد از بررسی مجدد در شش ماهه اول ۱۴۰۲ در دو گروه کنترل و آزمون نشانگر آن است که بین عمل به آموزه‌های طب و سلامت جسم و روح همبستگی معنی‌دار و مثبتی وجود دارد. تاثیر بالای آموزه‌های طب امام رضا علیه السلام در سلامت جسمی و روحی خانوارهای روستایی آشکار می‌باشد. استفاده از مطالعات پیمایشی و روش تحقیق کمی در تاثیر استفاده عملی از آموزه‌های طب امام رضا علیه السلام برای نخستین بار انجام شده است.

کلید واژه‌ها: امام رضا علیه السلام، آموزه‌های طب، سلامت جسم و روح، خانوارهای روستایی، شاخص‌های سلامت.

۱. کارشناسی ارشد برنامه ریزی و توسعه، دانشگاه زنجان، زنجان، ایران.

۱. بیان مسئله

بی‌تردید سلامت جسم و روح افراد جامعه از اهمیت بسزایی برخوردار است، جوامع بشری بدون رعایت مولفه‌های سلامت نمی‌توانند استمرار یافته و خود را حفظ کنند. امروزه علی‌رغم پیشرفت علم پزشکی و رسیدن به قله‌های مرتفع، اما باز هم گاهی در این علم حیاتی علی‌رغم پیشرفت‌های قابل توجه نظریه‌های متناقض به چشم می‌خورد. از جمله؛ یک بار نظر علمی می‌دهند کسانی که پشت میز می‌نشینند، باید دائماً کمر و ستون فقرات خود را صاف نگه دارند، اما چند روز بعد اعلام میدارند که از آن جا که حالت طبیعی کمر و ستون فقرات، انحنا و خمیدگی دارد، کمر چنین افرادی باید به حالت طبیعی که خمیده باشد، نگه دارند.

اما در سخن وحیانی که از طرف خداوند متعال و خالق انسان‌ها، به عنوان دفتر راهنما برای بهتر زندگی کردن انسان می‌باشد، چنین تناقض‌گویی و اختلاف نظر وجود ندارد. این سخنان به حضرت محمد صلی الله علیه و آله و سلم نازل شده و به جانشینان آن گرامی یعنی: اهل بیت ایشان رسیده است و آن حضرات به وسیله وجود مقدس پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله به علم وحیانی دست یافته‌اند. پس بطور قطع سخنان اهل بیت علیهم السلام سخنان رسول گرامی اسلام صلی الله علیه و آله می‌باشد و سخنان پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله و سلم سخنان خداوند منان است (راشدی، ۱۳۹۳: ۱۸/۲).

فرهنگی که در مکتب اهل بیت علیهم السلام برای رعایت بهداشت در تغذیه برای مومنان مقرر شده است که در صورت رعایت آن‌ها جامعه اسلامی به پیشرفت خود در ابعاد دیگر بالیده و رشد خواهد کرد. جامعه‌ای به پیشرفت، آسایش، رفاه و تمدن متعالی راه می‌یابد که انسان‌ها در آن بیمار نباشند و بهترین پیشگیری از بیماری‌ها رعایت بهداشت، نوع تغذیه و کم و کیف غذاهاست. گستردگی و بالا بودن آمار بیماری‌هایی چون دیابت، چربی خون، انواع سکتها و بیماری‌های صعب‌العلاج متأثر از عدم توجه به مکتب اهل بیت علیهم السلام است. دین اسلام برای تندرستی و سلامت بدن ارزش و اهمیت زیادی قائل است که این اهمیت به شکلهای مختلفی نشان داده شده است و وجود آموزه‌های پزشکی در معارف آل بیت علیهم السلام خود گواه بر این مدعاست. شاید در نگاه اول این دستورات بهداشتی پیش پا افتاده و معمولی به نظر می‌رسند ولی توجه به این نکته که این آموزه‌های طبی در خصوص سلامت جسم و روح چهارده قرن قبل

به مسلمانان ابلاغ شده و نیز توجه به وضع بهداشت مردم در آن زمان ما را به اهمیت این دستورات متقاعد می‌سازد.

مسلمانان نخستین در اثر عمل به تعالیم بهداشتی اسلامی و پیروی از روش پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و ائمه معصومین علیهم السلام از نظر بهداشت به درجه ای رسیده بودند که حتی متمدنان اروپایی گواهی می‌دهند که آن تمدن، کمتر از تمدن کنونی از نظر درخشندگی نبود. و جای تاسف است که امروز بعد از چهارده قرن، سطح بهداشت در کشورهای اسلامی در اثر فراموش کردن تعالیم اسلامی چنان تنزل کرده که سازمان جهانی بهداشت و سایر مراکز غربی باید مرتب برای ما دستورالعمل‌های بهداشتی بفرستند و ما را به رعایت آنها ترغیب کنند (خیراندیش و ثاقبی، ۳۸۹: ۱۶۹).

برای اصلاح امر تغذیه و رسیدن به بهداشت و سلامت جسم و روان بهتر است به سیره و سبک زندگی اهل بیت علیهم السلام و آموزه‌های قرآن کریم دوباره توجه گردد. توجه بیشتر و به دستور «فلینظر الانسان الی طعامه» (عبس/۲۴) عمل کنیم تا زندگی سالم و زیبا داشته باشیم. حفظ سلامت جسمانی در جلوگیری از گسترش یا ریشه کردن بیماری‌ها تاثیر گذار است، چنانچه رعایت بهداشت روانی نیز افراد جامعه را قادر می‌سازد تا از اختلال‌ها و آسیب‌ها دور بمانند و از این طریق سلامتی مطلوب حاصل شود. عموم مردم سلامتی را مختص به جسم دانسته و به آن توجه مینمایند؛ حال آنکه سلامتی روح نیز امر مهمی است. در اصل سلامتی جسم و روح لازم و ملزوم یکدیگرند.

سازمان جهانی بهداشت^۱ سلامت را اینگونه تعریف می‌نماید: سلامتی عبارت است از رفاه کامل جسمی، روحی و اجتماعی نه فقدان بیماری یا ناتوانی. بعد جسمی سلامتی شامل کارکرد مطلوب اعضای بدن، بُعد روانی سلامت شامل رفتار مناسب فرد در خانواده و جامعه و بُعد اجتماعی سلامتی شامل ارتباط سالم فرد با جامعه است. بنابراین، انسان سالم فاقد بیماری بوده، توانایی کار کردن را دارد، از تنش روحی و روانی رنج نمی‌برد، می‌تواند فکر کند، تصمیم بگیرد و بر اساس آن عمل کند و در نهایت، می‌تواند به خوبی در اجتماع زندگی کند. (مصدق‌راد، ۱۳۹۴) همچنین در سال ۱۹۸۴، سازمان جهانی بهداشت سلامت را اینگونه تعریف کرد: «میزانی که یک فرد یا گروه قادر به تحقق آرزوها و ارضای نیازها و تغییر یا کنار آمدن با محیط است. سلامتی منبعی برای زندگی روزمره

^۱World Health Organization(WHO)

است، نه هدف زندگی. سلامتی مفهومی مثبت است که بر منابع اجتماعی و شخصی و همچنین ظرفیت‌های فیزیکی تأکید دارد.» بنابراین سلامتی تنها نداشتن بیماری یا نقص‌های دیگر در جسم انسان نیست؛ بلکه سلامتی نداشتن هرگونه مشکل روحی- روانی، اجتماعی، اقتصادی و در نهایت جسمانی برای هر فرد در جامعه است. این مقاله شامل موضوعات و درمان‌های جسمی و روحی است که ثابت گردیده با مراعات دستورات امام رضا علیه السلام روان و بدن‌های بیماران را درمان می‌کند. برای هر دردی، دارویی وجود دارد، همچنانکه امام رضا علیه السلام می‌فرمایند: خداوند بدن را به هیچ بیماری گرفتار نساخت، مگر آن هنگام که برایش دارویی قرار داد که بدان درمان شود و برای هر دردی نوعی درمان است و چاره‌ای و نسخه‌ای. (امیرصادقی، ۱۰: ۱۳۸۱)

۲. مفهوم شناسی طب دینی

عمل به فرمایشات ائمه معصومین علیهم‌السلام جهت سلامتی جسم و روح تأثیرات فراوان داشته و جامعه از گزند بیماری‌های گوناگون در امان خواهد بود یکی از ابعاد فقه در کتب فقهی و روایی ما، موضوعی است به نام خوردنی‌ها و آشامیدنی و این حاکی از آن است که نگاه دین اسلام و خدا به انسان دارای بعد پزشکی و جسمی نیز می‌باشد و نشان دهنده اهمیت دادن به صحت و سلامت بدن است که از این منظر می‌توان جایگاه سلامت جسم و روح در اسلام را متوجه شد.

تمام امامان شیعه در سخنان خود به مناسبت‌های مختلف درباره مسائل پزشکی و طبی سخن گفته‌اند و در کلیه «موسوعه کلمات» ائمه معصومین علیهم‌السلام بخشی مستقل درباره مسائل پزشکی و طب وجود دارد. امام رضا علیه السلام نیز سخنان فراوانی در این باره دارند. در موسوعه ۸ جلدی مربوط به ایشان ۷۵ حدیث از حضرت درباره مسایل طبی ذکر شده و این تعداد غیر از «رساله ذهبیه» حضرت درباره طب و معالجه و دوری از بیماری‌ها است.

رساله ذهبیه یک کتاب و نوشته مستقل در موضوع پزشکی و طب است که توسط امام رضا علیه‌السلام نگاشته شده است. این کتاب از دو جهت دارای اهمیت است؛ اول این که کتابی است علمی در زمینه پزشکی و دیگر این که چون از ناحیه امام معصوم صادر شده، از اشتباهات مرسوم و رایج در علوم تجربی مبری است. بخشی از آن رساله گرانامیه به

بحث درباره اهمیت حیاتی حجامت و فصد (شکافتن رگ بیمار) پرداخته و این راهکار حیات‌بخش را درمانگر بسیاری از بیماری‌های لاعلاج رقم زده است. اهمیت و تأثیر اعجاب‌آور این اثر گوهر بار به قدری بود که خلفای وقت را بر آن داشت تا دستور دهند آن را با آب طلا بنویسند.

در خصوص طب اسلامی می‌توان گفت: طب اسلامی عبارت است از مجموعه دستورات و تعالیم طبی که یا به طور مستقیم در قرآن کریم و کلام معصومین علیهم السلام آمده و یا الهام گرفته از آن اصول و تعالیم باشد. تأثیرگذاری دستورات و تعالیم طب اسلامی در هر دو سطح روان و جسم از یک طرف نشان دهنده ارتباط تنگاتنگ روان و جسم می‌باشد و از طرف دیگر جنبه اعجاز این تعالیم را نشان داده و ثابت می‌کند که تنها طب اسلامی که متکی بر وحی است دارای چنین قابلیت‌هایی است که می‌تواند ابعاد مختلف وجود بشر را در بر بگیرد (خیراندیش، ثاقبی، ۱۳۸۹: ۱۳۹). یکی از امتیازات طب اسلامی این است که فلسفه طب را بیان می‌کند، فلسفه بیماری را بیان می‌کند. در هیچ مکتب طبی نیست. (در طب شیمیایی می‌دانند کسی که سرش درد می‌کند، استامینوفن برایش خوب است؛ اما فلسفه بیماری را نمی‌دانند، فلسفه دارو و درمان و مکانیسم آن‌ها را نمی‌دانند. طب اسلامی همه این‌ها را بیان می‌کند).

در طب اسلامی یازده هزار روایت طبی است؛ این یعنی وجود یازده هزار نسخه طبی که در هیچ طب دیگری وجود ندارد (خیراندیش و ثاقبی، ۱۳۸۹). در خصوص سلامت و طب از طریق کتب آسمانی و زبان مبارک معصومین علیهم السلام نسخه‌های بی‌بدیل سلامت به بشر ارزانی شده است. در طب اسلامی که متکی بر وحی و کلام معصومین علیهم السلام است، حقایقی وجود دارد که طب رایج غربی یا به کلی از آن‌ها بی‌خبر است و یا قرن‌ها طول می‌کشد تا بر اساس روش‌های آزمون و خطا به آنها دست یابد و روشن است در این راه عده زیادی جانشان را از دست خواهند داد تا این روش‌های آزمون و خطا به نتیجه برسد که با توجه به موارد مذکور ضرورت انجام این پژوهش آشکار می‌گردد.

۳. سلامتی از دیدگاه امام رضا علیه السلام

در احادیث معتبر از امام رضا علیه السلام به سلامتی از دو بعد جسم و روح توجه شده

است به تعدادی از آموزه‌های معتبر امام رضا علیه السلام در خصوص دستیابی به سلامت جسم و روح اشاره می‌گردد:

۱-۳. آموزه های امام رضا علیه السلام پیرامون سلامت جسم

رعایت دستورهای بهداشتی در خوردن و آشامیدن، یکی از مهم ترین عوامل سلامت، شادابی و طول عمر است. اگر مردم بدانند که چه باید بخورند، چه اندازه بخورند و چگونه بخورند و نیز دانسته خود را به کار ببندند، بی تردید، بیشتر بیماری‌ها از جامعه بشری رخت بر خواهد بست و انسان‌ها لذت و طراوت زندگی را خواهند چشید.

توصیه کلی امام رضا علیه السلام برای حفظ سلامت جسم آن است که سردی‌ها را در فصل گرم و گرمی‌ها را در فصل سرد مصرف کرده و در فصل معتدل بهار و پاییز از غذای معتدل استفاده کنیم. بنابراین نباید در فصل بهار و پاییز غذاهای خیلی گرم و خیلی سرد را مصرف کرد. وقتی وارد زمستان شدیم می‌توانیم میزان مصرف گرمی‌ها را افزایش دهیم. از آنجا که در فصل تابستان به دلیل گرمای هوا چربی‌های بدن آب می‌شوند؛ در پاییز نیاز ضروری به ذخیره کردن مواد چربی که مولد حرارت هستند پیدا می‌شود و باید با مصرف غذاهای مناسب آن را ذخیره کرد. مطابق روز شمار رومی (تشرین اول) تقریباً برابر با ماه دوم پاییز یعنی همان آبان است. آبان هشتمین ماه سال هجری خورشیدی و دومین ماه پاییز است. این ماه ۳۰ روز دارد. آبان در تقویم رسمی ایران از روز ۲۱۷م سال تا روز ۲۴۶م سال است که برابر با برج عقرب و تشرین اول است.

- لَيْسَ الْحَمِيهِ مِنَ الشَّيْءِ تَرَكَهُ، إِنَّمَا الْحَمِيهِ مِنَ الشَّيْءِ الْإِقْلَالُ مِنْهُ. پرهیز از یک چیز، واگذارن آن نیست. پرهیز از یک چیز، تنها کم خوردن از آن است (صدوق، ۱۳۷۸: ۱: ۳۰۹/).

- اِبْدَأْ فِي أَوَّلِ طَعَامِكَ بِأَخْفِ الْأَغْذِيَةِ الَّتِي يَغْتَدِي بِدَنْتِكَ، بِقَدْرِ عَادَتِكَ وَبِحَسَبِ وَطْنِكَ وَنَشَاطِكَ وَزَمَانِكَ. غذای خود را با سبک‌ترین غذایی که بدنت را به اندازه عادتت و بر حسب اقامتگاه و فعالیت‌ها و زمانه ات تغذیه می‌کند، آغاز کن (مجلسی، ۱۳۹۶: ۳۱۱/۶۲).

- مَنْ أَخَذَ مِنَ الطَّعَامِ زِيَادَةً لَمْ يَغْذِهِ، وَمَنْ أَخَذَهُ بِقَدْرِ لَا زِيَادَةَ عَلَيْهِ وَلَا نَقْصَ فِي غِذَائِهِ نَفَعَهُ؛ وَكَذَلِكَ الْمَاءُ، فَسَبِّبْهُ أَنْ تَأْخُذَ مِنَ الطَّعَامِ كِفَايَتَكَ فِي أَيَّامِهِ. وازفع یدیک منه و بک

إِلَيْهِ بَعْضُ الْقَرَمِ ، وَ عِنْدَكَ إِلَيْهِ مَيْلٌ ؛ فَإِنَّهُ أَصْلَحُ لِمَعْدَتِكَ وَ لِبَدَنِكَ ، وَ أَزْكَى لِعَقْلِكَ ، وَ أَخْفَ لِجِسْمِكَ . هر کس غذای افزون از اندازه بخورد، این غذا او را سودی نمی‌رساند، و هر کس به اندازه (نه بیشتر و نه کمتر) بردارد، این غذا او را تغذیه می‌کند و سود می‌رساند. آب نیز چنین است. روش پسندیده برای تو، آن است که از هر یک از انواع غذا، در فصل ویژه آن، بهره‌گیری (همان: ۳۱۱/۶۲).

- در خصوص نهی از خوردن گوشت خام می‌فرمایند: أَكْلُ اللَّحْمِ النَّيِّءِ يُوْرِثُ الدَّوْدَ فِي الْبَطْنِ. خوردن گوشت خام، در شکم کرم پدید می‌آورد (همان: ۳۲۱/۶۲).

- در خصوص امراض معده می‌فرمایند: وَ مَنْ ارَادَ اَلَا تُؤْذِيَهُ مَعْدَتُهُ فَلَا يَشْرَبُ بَيْنَ طَعَامِهِ مَاءً حَتَّى يَفْرُغَ وَ مَنْ فَعَلَ ذَلِكَ رَطَبَ بَدَنَهُ ، وَ ضَعْفَتْ مَعْدَتُهُ وَ لَمْ تَأْخُذِ الْعُرُوقُ قُوَّةَ الطَّعَامِ فَإِنَّهُ يَصِيرُ فِي الْمَعْدَةِ فِجَاً اِذَا صَبَّ الْمَاءُ عَلَيِ الطَّعَامِ اَوَّلًا فَاوَّلًا . هر کس می‌خواهد معده‌اش او را آزار ندهد، بر روی غذا آب نخورد تا هنگامی که غذا خوردن را به پایان می‌برد. هر کس چنین کند، بدنش به رطوبت می‌گراید، معده‌اش ضعیف می‌شود و رگ‌هایش نیروی غذا را به خود نمی‌گیرند؛ زیرا اگر پشت سر هم روی غذا آب ریخته شود، آن غذا در معده نارس و بدگوارش می‌گردد (همان: ۳۲۳/۶۲).

در خصوص سلامتی دندانها می‌فرمایند: شَرِبُ الْمَاءِ الْبَارِدِ عَقِيبَ الشَّيْءِ الْحَارِّ اَوْ الْحَلَاوَةِ يَذْهَبُ بِالْاَسْنَانِ . آشامیدن آب سرد، پس از خوردن چیز گرم و پس از خوردن شیرینی، دندان‌ها را از بین می‌برد (همان: ۳۲۱/۶۲).

در خصوص افراط در خوردن تخم مرغ بر سلامت جسم می‌فرمایند:

- كَثْرَةُ اَكْلِ الْبَيْضِ وَ اِدْمَانُهُ يُوْرِثُ الطَّحَالَ وَ رِيَاحًا فِي رَاسِ الْمَعْدَةِ وَ الْاَمْتِلَاءُ مِنَ الْبَيْضِ الْمَسْلُوقِ يُوْرِثُ الرَّبْوَ وَ الْاَبْتِهَارَ . مصرف زیاد تخم مرغ و عادت به خوردن مداوم آن موجب افزایش حجم طحال و ایجاد نفخ معده می‌شود (مجلسی، ۳۲۱/۵۹).

- كَثْرَةُ اَكْلِ الْبَيْضِ وَ اِدْمَانُهُ يُوْرِثُ الطَّحَالَ وَ رِيَاحًا فِي رَاسِ الْمَعْدَةِ وَ الْاَمْتِلَاءُ مِنَ الْبَيْضِ الْمَسْلُوقِ يُوْرِثُ الرَّبْوَ وَ الْاَبْتِهَارَ . تخم مرغ بسیار خوردن و معتاد شدن به آن، مبتلا شدن به درد سیپرز (طحال) را در پی دارد و ایجاد کننده بادهایی در سر معده است، و زیاد خوردن تخم مرغ آب‌پز، نفس تنگی و نفس بریدگی می‌آورد (همان: ۳۲۱/۶۲).

در خصوص خواص انار ترش و شیرین می‌فرمایند: وَ اِمْتَصَّ مِنَ الرُّمَّانِ الْمُرِّ فَإِنَّهُ يَقْوِي النَّفْسَ وَ يُحْيِي الدَّمَ . انار ترش و شیرین نخورید؛ چرا که انسان را نیرو می‌دهد و خون را

زنده می سازد (همان: ۳۲۰/۶۲).

در خصوص تقویت حافظه می فرمایند:

- مَنْ أَرَادَ أَنْ يَزِيدَ فِي حِفْظِهِ فَلْيَأْكُلْ سَبْعَ مَثَاقِيلَ زَبِيحًا بِالْغَدَاةِ عَلَى الرَّقِّ. هر کس می خواهد به حافظه اش افزوده شود، صبحگاهان در حالت ناشتا، هفت مثقال مویز بخورد (همان: ۳۲۴/۶۲).

در خصوص تصفیة خون می فرمایند:

- چغندر مصرف کنید که عقل را استحکام بخشیده و خون را تصفیه می کند (همان: ۲۱۷/۶۶).

در خصوص درمان مشکلات گوارشی می فرمایند:

نِعْمَ الْقَوْتُ السُّويْقُ إِنْ كُنْتَ جَائِعًا أَمْسِكْ وَإِنْ كُنْتَ شَبَعَانَ أَهْضِمْ طَعَامَكَ. سويق، چه نیکو خوراکی است. اگر گرسنه باشی، سیر می کنی و اگر سیر باشی، غذایت را گوارش می دهد (همان، ۲۸۱/۶۶)

آخرین تحقیقات علمی ثابت کرده است که عسل، خواص مهم طبی دارد و در درمان بیماریهای جهاز هاضمه تنفسی، قلب و اعصاب معجزه می کند. عسل نه تنها برای بدن مفید است بلکه به علت داشتن ترکیبات شیمیایی مخصوص می تواند در درمان بیماری بسیاری از بیماری ها مورد استفاده قرار گیرد.

در خصوص پیشگیری از سرماخوردگی در فصل زمستان امام رضا علیه السلام می فرمایند - وَإِذَا جَاءَ الزُّكَاْمُ فِي الصَّيْفِ، فَلْيَأْكُلْ كُلَّ يَوْمٍ خِيَارَةً وَاحِدَةً، وَلِيَحْذَرَ الْجُلُوسَ فِي الشَّمْسِ. هر که می خواهد در همه زمستان از سرماخوردگی دور بماند، هر روز، سه لقمه شهد بخورد (همان: ۱۶۳/۶۲).

- إِذَا أَكَلْتَ فَاسْتَلِقِ عَلَى قَفَاكَ وَضَعْ رِجْلَكَ الْيُمْنَى عَلَى الْيُسْرَى. هرگاه چیزی خوردی، به پشت دراز بکش و پای راست خود را روی پای چپ بگذار (طبرسی، ۱۳۸۶: ۱/۳۱۶)

در خصوص تاثیر خوردن وعده شام و نهمی از واگذاردن آن جهت سلامت جسم می فرمایند - إِذَا كَتَهَلَ الرَّجُلُ فَلَا يَدَعُ أَنْ يَأْكُلَ بِاللَّيْلِ شَيْئًا فَإِنَّهُ أَهْدَأُ لِنَوْمِهِ وَأَطْيَبُ لِلنَّكْهَةِ. مباد که مرد، هنگامی که میان سال می شود، خوردن چیزی را در هر شب، واگذار؛ زیرا اینکار، سبب خواب آرام تر و بوی خوش دهان است (برقی، ۴۲۲/۲).

در خصوص آثار مضر خوردن خربزه در حالت ناشتا می فرمایند:

- البَطِيخُ عَلَى الرِّيقِ يورثُ الفَالِجَ نَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْهُ. خوردن خربزه در حالت ناشتا، سست اندامی - پناه بر خدا - بر جای می گذارد (همان: ۴۰/۱).

در خصوص نقش انجیر در سلامتی دهان و استحکام استخوان ها می فرمایند:
- التَّيْنُ يَذْهَبُ بِالْبَخْرِ وَيَشُدُّ الْعَظْمَ وَيُنْبِتُ الشَّعْرَ وَيَذْهَبُ بِالذَّاءِ وَلَا يَحْتَاجُ مَعَهُ إِلَى دَوَاءٍ.
انجیر، بوی بد دهان را می برد، استخوان ها را استحکام می بخشد، درد را می برد و با وجود آن، دیگر به دارویی نیاز نیست (همان: ۳۷۶/۱).

در خصوص خواص انجیر حضرت امام رضا علیه السلام به تاثیر انجیر بر استحکام استخوانها اشاره نموده اند، در حالی که متخصصین علوم پزشکی اخیراً متوجه شده اند که بیشترین ماده معدنی موجود در انجیر، کلسیم می باشد (۴۵ میلی گرم در صد) (رجحان، ۱۳۹۶: ۲۱).

در خصوص استحکام استخوان و خونسازی در بدن می فرمایند:
- أَكَلُ البَاقِلِي يَمْخُجُ السَّاقِينِ وَ يَزِيدُ فِي الدَّمَاغِ وَ يُولَدُ الدَّمَ الطَّرِيَّ. خوردن باقلا، مغز استخوان های ساق پا را استحکام می بخشد و خون تازه تولید می کند (برقی، ۱۴۰۱: ۳۰۹/۲).

منافع فراوانی برای کم خوری ذکر کرده اند؛ مانند تداوم سلامت بدن، صفای اندیشه، نورانیت دل، رهایی از دام شیطان، بهره گیری از ملکوت هستی، نزدیکی به خداوند متعال و استفاده بهتر از عبادت پروردگار. همچنین پر خوری به شدت نکوهیده است. پر خوری از سلامت می کاهد، جوهر نفس را تباه می کند و دل را سخت و تاریک می سازد. امام رضا علیه السلام در این خصوص می فرمایند:

- إِذَا جُعْتَ فَكُلْ وَإِذَا عَطَشْتَ فَاشْرَبْ وَ إِذَا هَاجَ بَكَ البَوْلُ فَبُلْ، وَ لَا تُجَامِعِ إِلَّا مِنْ حَاجَةٍ، وَ إِذَا نَعَسْتَ فَنَمْ، فَإِنَّ ذَلِكَ مَصْحَحٌ لِلْبَدَنِ. چون گرسنه شوی بخور و زمانی که تشنه شدی بنوش، زمانی که نیاز به قضای حاجت پیدا نمودی قضای حاجت نما، جز برای نیاز جماع نکن و زمانی که نیاز به خواب پیدا کردی بخواب که اینها سبب تندرستی می باشند. آنان که می خواهند همیشه با نشاط و دارای سلامت روح و جسم باشند، تا می توانند از شام بکاهند و شبها سبک بار به رختخواب بروند (فقه الرضا، ۳۴۰).

- از سفارشات امام رضا علیه السلام سحرخیزی و شب زنده داری است. بیدار ماندن در این زمان، علاوه بر فواید طبی بر جسم و روان انسان، تاثیرات زیادی بر رشد روحی و

معنوی انسان دارد.

زبان‌های گوشت: زیاده روی در گوشت اثری زیانبخش در بدن انسان دارد زیرا علاوه بر تحریک معده عفونتهایی در روده ایجاد می‌کند که برای سلامتی مضر است. بیماریهایی که در اثر زیاده‌روی در گوشتخواری ایجاد می‌شود: رماتیسم، نقرس، دیابت، نوراستنی، بیماری‌های جلدی و معدی و بیماری قلب و سرطان (مهرین، ۱۳۸۳). امام رضا علیه السلام در خصوص مضرات مصرف زیاد گوشت می‌فرماید:

الإكثَارُ مِنْ أَكْلِ لُحُومِ الْوَحْشِ وَالْبَقَرِ؛ يورثُ تَبْيِيسَ الْعَقْلِ وَتَحْيِيرَ الْفَهْمِ وَتَلَبُّدَ الذَّهْنِ وَكَثْرَةَ النَّسِيَانِ. مصرف زیاد گوشت حیوانات وحشی و گاو، موجب خشکاندن چشمه‌های عقل [کاهش عقل و اندیشه] و سر در گمی درک و فهم [ابهام و کند ذهنی] و تحجرذهنی [ادیرفهمی و کاهش درک ذهنی] و فزونی فراموشی می‌گردد. (مجلسی، ۳۲۲/۶۲)

در خصوص نقش نان شفافبخش جو برای از بین بردن دردهای جسمی می‌فرمایند:

فَضْلُ خُبْزِ الشَّعِيرِ عَلَى الْبُرِّ كَفَضْلِنَا عَلَى النَّاسِ، وَمَا مِنْ نَبِيٍّ إِلَّا وَقَدْ دَعَا لِأَكْلِ الشَّعِيرِ وَبَارِكٍ عَلَيْهِ، وَمَا دَخَلَ جَوْفًا إِلَّا وَأَخْرَجَ كُلَّ دَاءٍ فِيهِ، وَهُوَ قَوْتُ الْأَنْبِيَاءِ وَطَعَامُ الْأَبْرَارِ، أَبِي اللَّهِ تَعَالَى أَنْ يَجْعَلَ قَوْتَ أَنْبِيَائِهِ إِلَّا شَعِيرًا. برتری نان جو بر نان گندم، همانند برتری ما بر دیگر مردمان است. هیچ پیامبری نیست که برای خورنده جو دعا نکرده و برای او برکت نخواست‌ه باشد و هیچ درونی نیست که جو بدان در آمده و همه دردها از آن بیرون نرفته باشد. آن، خوراک پیامبران و غذای نیکان است. خداوند متعال، جز این را نخواست‌ه است که خوراک پیامبران خویش را جو قرار دهد (کلینی، ۱۴۰۱: ۳۰۴/۶).

در خصوص درمان بیماری سل می‌فرمایند:

مَا دَخَلَ جَوْفَ الْمَسْلُولِ شَيْءٌ أَنْفَعُ لَهُ مِنْ خُبْزِ الْأَرْزِ. چیزی سودمندتر از نان برنج، به درون مسلول در نمی‌آید (کلینی، ۱۴۰۱: ۳۰۵/۶. طبرسی، ۱۳۸۶: ۳۳۵/۱. مجلسی، ۱۳۹۶: ۲۷۴/۶۶).

امروزه علوم تحریبی ثابت نموده‌اند که آنتی‌اکسیدان‌های کاسنی، سرطان و آسیب‌های رادیکال آزاد را از بدن دور می‌کند. این سبزی برای افزایش جذب کلسیم و جلوگیری از پوکی استخوان نیز مفید است. کاسنی به دلیل داشتن آهن، خون‌ساز است و درمان خوبی برای یبوست می‌باشد.

امام رضا علیه السلام چهارده قرن پیش می‌فرماید: **فِي الثُّبُولِ أَفْضَلُهَا... الْهَنْدَبَاءُ، وَالْخَسُّ.**
 درباره سبزی‌ها - بهترین آنها، کاسنی^۱ و کاهو است. (راوندی، ۱۳۶۶)
 - در خصوص درد گوش می‌فرماید: **مَنْ أَرَادَ إِلَّا يَشْتَكِيَ أُذُنَهُ، فَلْيَجْعَلْ فِيهَا عِنْدَ النَّوْمِ قُطْنَةً.**
 هر کس می‌خواهد گوش‌هایش درد نگیرد به هنگام خواب در آنها پنبه بگذارد (مجلسی،
 ۳۲۴/۶۲).

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

فصلنامه علمی امام رضا علیه السلام و علوم روز - شماره سوم زمستان ۱۴۰۳

یکی از مقولاتی که در دین اسلام بر آن بسیار تأکید شده است، تقید به مسواک زدن در طول شبانه‌روز است، تأکید پیشوایان ما بر اهمیت مسواک زدن که آن را در حد واجبات مطرح و حتی روش صحیح و دفعات آن را تبیین کرده اند، به مراتب بیشتر از توصیه های بهداشتی امروز است. جالب اینجاست که طب رایج هنوز توجه علمی روشنی برای تاثیر مسواک در افزایش جلای چشم، زدودن بلغم و تقویت حافظه ندارد. (خیر اندیش و ثلقبی، ۱۳۸۹) امام رضا علیه السلام ظرف پوستی مخصوصی داشتند که در آن پنج عدد چوب مسواک بود و بر روی هر یک از آنها نام یکی از نمازهای پنجگانه نوشته شده بود هنگام هر نمازی با مسواک مخصوص آن نماز، مسواک می‌زدند.

در خصوص حجامت که مورد تأکید فراوان معصومین علیهم السلام قرار گرفته به طوری که بر اساس روایات موجود بیش از ۵۳۰ مرتبه از دهان مبارکشان بر انجام آن تأکید شده است تا حدی که حجامت را داروی هر دردی دانسته اند. (منتظر، ۱۳۸۹) امام رضا علیه السلام در رساله ذهبیه می‌فرماید:

وَالَّتِي تُوَضَعُ عَلَى السَّاقَيْنِ قَدْ يَنْقُصُ مِنَ الْإِمْتِلَاءِ فِي الْكَلْبِيِّ وَالْمِثَانَةِ وَالْأَرْحَامِ وَيُدْرُ الطَّمْثُ غَيْرَ أَنَّهَا مِنْهَكَةٌ لِلْجَسَدِ. حجامت ساق، برای خفقانی که از امتلاء پدید می‌آید نافع است و برای دردهای مزمن کلیوی و مثانه و رحم و ناراحتی قاعدگی سود بسیار دارد (شیرازی، ۱۳۷۵). همچنین در توصیه‌های طبی و بهداشتی امام رضا علیه‌السلام آمده است: در هنگام خوابیدن انرژی اصلی و حرارت حاصل از آن در عمق بدن تمرکز می‌یابد و حاصل آن گوارش خوب، هضم دقیق و بهتر است. در هنگام خواب بیشتر اعضا در حالت استراحت است و به انرژی و تمرکز نیازی ندارد. به همین دلیل بیشترین تاثیر انرژی بدن در دستگاه گوارش و کبد است که نتیجه آن تغییر و تبدیل غذای تناول شده به خون

۳. کاسنی، دارای دو گونه دشتی و باغی است و خود، بر دو نوع است: پهن برگ و نازک برگ. حکم کاهو را دارد (ابن سینا، ۱۳۸۶).

سالم و مفید در کبد است.

۲-۳. آموزه های امام رضا علیه السلام پیرامون سلامت روان

طب رایج به ذهن و روان بیماران در عمل توجه چندانی نمی‌کند مگر اینکه به آنها مهر اختلال روانی بخورد که در این صورت بیمار روحی وارد حوزه روانپزشکی می‌شود تا اختلال روانی او مورد بررسی و درمان قرار گیرد که در آنجا هم به علت حاکمیت دیدگاه جزءنگر، درمان محدود به مصرف دارو شده و بیمار مدت های مدید داروهای پرعارضه را مصرف نموده که چه بسا عوارض آن داروها نیز به مشکلات قبلی اش افزوده گردد (خیراندیش و ثاقبی، ۱۳۸۹: ۲۴۸). در حالیکه به منظور ارتقای سلامت و بهداشت روان انسان جنبه‌های گوناگون زندگی نیازمند توجه است که در این زمینه امام رضا علیه السلام، آموزه‌هایی کارآمد را ارائه می‌نمایند؛ از جمله این آموزه‌ها: انتخاب همسر به مثابه زیربنای بهداشت خانواده، تأمین نیاز جنسی و اعمال شیوه صحیح پاسخگویی به خواسته‌های مشروع همسر، توسعه اقتصادی و سلامت و بهداشت روان خانواده و تربیت اخلاقی و نقش آن در سلامت و بهداشت روانی خانواده (عظیم‌زاده و ذبیحی، ۱۳۹۲).

انتخاب همسر شایسته در سیره رضوی چنان اهمیت دارد که حضرت دستیابی به همسر شایسته را مایه ظفرمندی و سعادت و در مقابل، افتادن در دام همسر ناشایست را مایه گرفتاری می‌شمارند (منسوب به امام رضا علیه السلام، ۱۴۰۶ق). همچنین امام هشتم بر توانمندسازی اقتصاد خانواده به منظور فراهم کردن زمینه رفاه و آسایش بیشتر در زندگی خانوادگی تأکید کرده‌اند که سلامت روانی خانواده را نیز در پی خواهد داشت.

آموزه‌هایی از قبیل: گشاده‌رویی و حسن خلق، نوع دوستی و کمک به هم‌نوع، تفریح، پرهیز از خودمحوری و ظلم، پشتیبانی و دلجویی از شوهر و برقراری ارتباط شایسته با خانواده همسر در روایت‌های رضوی در ارتباط با تقویت اخلاق‌مداری در روابط میان زوجین وجود دارد که رعایت آنها از سوی زوجین از بروز آسیب‌های روانی در کانون خانواده پیشگیری می‌کند و زمینه سلامت خانواده را فراهم می‌نماید. بدیهی است اگر در خانواده صفتهای نیکو مانند: نوع دوستی، بذل، عفو و صفات بی شمار پسندیده دیگر پرورش یابد و تقویت شود، کانون خانواده از صفتهای ناپسند اخلاقی به دور می‌ماند و منجر به تقویت سلامت روحی خانواده می‌گردد (عظیم‌زاده و ذبیحی، ۱۳۹۲).

۴. سوالات و فرضیه های تحقیق

سوالاتی که در این تحقیق مطرح شده است به شرح ذیل است:

- سطح سلامتی روستاییان منطقه در ابعاد مختلف در چه سطحی می باشد؟
 - آیا بین سطح سلامت جسمی و روحی روستاییان با عمل به آموزه های طبیبی امام رضا علیه السلام رابطه وجود دارد؟
- متناسب با سوالات تحقیق، فرضیه مطرح شده به شرح ذیل می باشد:
- به نظر می رسد بین سطح سلامت جسمی و روحی روستاییان با عمل به آموزه های طبیبی امام رضا علیه السلام رابطه معنی داری وجود دارد؟

۵. روش شناسی تحقیق

روش تحقیق در این مطالعه توصیفی- تحلیلی می باشد. بخشی از داده های تحقیق از طریق مطالعات میدانی و با ابزار پرسشنامه محقق ساخته که روایی آن طبق نظر پزشکان متخصص و روانپزشکان تایید و پایایی یا قابلیت اعتماد آن با استفاده از روش ضریب آلفای کرونباخ تایید گردید ($a = 0.702$).

همچنین مصاحبه و بخشی دیگر از داده های مورد نیاز مانند چارچوب نظری مفهومی پژوهش، اسناد و مدارک و سرشماریها از طریق روش کتابخانه ای بدست آمد. جامعه آماری در این تحقیق روستاهای بالای ۱۰۰۰ خانوار استان زنجان می باشد که در مجموع تعداد ۳۰ روستا با تعداد ۱۶۹۵۷ خانوار می باشد (جدول شماره ۱) که با روش نمونه گیری کوکران با سطح اطمینان ۰/۹۵ تعداد ۳۷۵ سرپرست خانوار مرد و زن از منطقه مورد مطالعه بصورت تصادفی ساده انتخاب گردید. بر اساس پرسشنامه محقق ساخته در خصوص متغیرهای سلامت جسمی و روحی به دو گروه کنترل و آزمون اقدام و قبل و بعد از عمل به آموزه های طبیبی امام رضا علیه السلام مورد بررسی قرار گرفته اند. پس از جمع آوری اطلاعات و پردازش آنها در محیط نرم افزاری SPSS به تحلیل داده ها اقدام گردید.

جدول ۱. مشخصات روستاهای بالای ۱۰۰۰ نفر جمعیت استان زنجان

ردیف	شهر	نام روستا	جمعیت	خانوار	جمعیت	خانوار
۱	زنجان	بوغداکندی	۱,۰۸۶	۳۴۶	۱,۰۸۶	۳۴۶
۲	زنجان	پایین کوه	۱,۴۶۶	۴۲۰	۱,۴۶۶	۴۲۰
۳	زنجان	تهیم	۱,۰۷۳	۳۴۸	۱,۰۷۳	۳۴۸
۴	زنجان	چورزق	۱,۲۶۲	۳۷۸	۱,۲۶۲	۳۷۸
۵	زنجان	دواسب	۲,۷۲۶	۷۷۴	۲,۷۲۶	۷۷۴
۶	زنجان	دیزج اباد	۴,۱۵۷	۱۲۹۴	۴,۱۵۷	۱۲۹۴
۷	زنجان	رازیین	۱,۱۰۲	۳۶۱	۱,۱۰۲	۳۶۱
۸	زنجان	رجعین	۱,۶۴۰	۵۴۱	۱,۶۴۰	۵۴۱
۹	زنجان	سهله	۱,۰۰۳	۲۸۹	۱,۰۰۳	۲۸۹
۱۰	زنجان	قره بوطه	۲,۵۹۴	۸۳۲	۲,۵۹۴	۸۳۲
۱۱	زنجان	مشمپا	۱,۲۰۳	۳۸۲	۱,۲۰۳	۳۸۲
۱۲	زنجان	میرجان	۱,۲۷۰	۴۱۵	۱,۲۷۰	۴۱۵
۱۳	زنجان	نیماور	۱,۱۶۰	۳۹۶	۱,۱۶۰	۳۹۶
۱۴	ایچرود	قره سعید	۱,۰۳۸	۲۸۹	۱,۰۳۸	۲۸۹
۱۵	ایچرود	اغلبیک سفلی	۱,۱۵۵	۳۳۵	۱,۱۵۵	۳۳۵
۱۶	ایچرود	آلاچمن	۱,۰۶۹	۲۹۷	۱,۰۶۹	۲۹۷
۱۷	ایچرود	گلایر سفلی	۲,۴۳۴	۷۲۵	۲,۴۳۴	۷۲۵
۱۸	ایچرود	جوقین	۳,۱۲۹	۹۲۸	۳,۱۲۹	۹۲۸
۱۹	ایچرود	شیوه	۱,۴۳۹	۴۴۲	۱,۴۳۹	۴۴۲
۲۰	ایچرود	ینگه کند سیدلر	۱,۱۶۸	۳۹۲	۱,۱۶۸	۳۹۲
۲۱	ماهنشان	اور یاد	۵,۱۹۶	۱,۵۸۶	۵,۱۹۶	۱,۵۸۶
۲۲	ماهنشان	قرزل گچیلو	۱,۹۷۴	۶۴۳	۱,۹۷۴	۶۴۳
۲۳	سلطانیه	بویین	۱,۳۵۸	۴۳۱	۱,۳۵۸	۴۳۱
۲۴	سلطانیه	ویر	۳,۵۴۸	۱,۰۷۵	۳,۵۴۸	۱,۰۷۵
۲۵	خدابنده	جرین	۱,۰۲۳	۳۲۵	۱,۰۲۳	۳۲۵
۲۶	خدابنده	زرین گل	۱,۳۰۷	۳۸۱	۱,۳۰۷	۳۸۱
۲۷	خدابنده	محمود آباد	۲,۸۰۲	۷۸۲	۲,۸۰۲	۷۸۲
۲۸	خدابنده	اینچه خدابنده لو	۱,۶۴۲	۴۷۱	۱,۶۴۲	۴۷۱
۲۹	خدابنده	ابی سفلی	۱,۸۷۵	۵۱۵	۱,۸۷۵	۵۱۵
۳۰	ایهر	فونش آباد	۱,۷۶۲	۵۸۲	۱,۷۶۲	۵۸۲

منبع: آمارنامه جمعیت در سال ۱۴۰۰

۱-۵. معرفی شاخص‌ها و متغیرها

در تحقیق حاضر با توجه به شرایط موجود و بیماری‌های جسمی و روحی مناطق روستایی ابعاد، شاخص‌ها و متغیرهای تعیین‌کننده سلامت جسم و بهداشت روان در ابعاد پزشکی و روانپزشکی و سبک زندگی با تهیه و تکمیل پرسشنامه که نشانگر سنجش سطح سلامت جسمی و روانی روستاییان با استفاده از آموزه‌های طبی امام رضا علیه السلام می‌باشد توزیع گردید که شاخص‌های سلامت جسمی شامل اختلالات بینایی، شنوایی، دیابت، چربی خون، بیماری‌های قلبی و گرفتگی عروق، تنگی نفس و شاخص‌های سلامت روانی شامل اضطراب، افسردگی، اختلال خواب، احساس شادی، نشاط و امید به آینده می‌باشد.

۲-۵. منطقه مورد مطالعه

استان زنجان دارای ۸ شهرستان، ۱۹ بخش و ۱۲۱۰ آبادی است که از این تعداد، ۹۷۸ آبادی دارای سکنه و بقیه خالی از سکنه می‌باشند. این استان در سال ۱۴۰۰، دارای ۱'۲۶۴'۳۲۴ نفر جمعیت بوده است. شهرستان‌های استان زنجان شامل شهرستانهای خرمدره، ابهر، طارم، ماهنشان، زنجان، ایجرود، سلطانیه و خدابنده می‌باشند.

۶. یافته‌های تحقیق

۱-۶. یافته‌های توصیفی

میانگین سنی روستاییان منطقه مورد مطالعه ۴۵/۸ بدست آمده است که بین حداکثر ۹۵ و حداقل ۱۶ سال داشته‌اند. از نظر سطح تحصیلات ۶۵/۵ درصد بی‌سواد و پایین‌تر از دیپلم بوده‌اند، ۱۷/۵ درصد مدرک دیپلم، ۶ درصد فوق دیپلم، ۱۴ درصد لیسانس و مابقی بالاتر از لیسانس بوده‌اند. نتایج تحقیق توصیفی نشانگر آن است که ۳۵/۵ درصد کشاورز، ۲۵ درصد شغل دولتی و مابقی شغل آزاد یا کارگر کارخانه و ... بوده‌اند.

۲-۶. یافته های استنباطی

با توجه به شاخصه های سلامت جسمی و روحی مورد اشاره اقدام به نمره دهی بر اساس تفاوت قبل از و بعد از عمل به آموزه های طبیبی امام رضا علیه السلام گردید. بر اساس جدول ۲، میانگین نمره شاخص سلامت جسمی و روحی در گروه کنترل و آزمون، قبل از مداخله تفاوت معناداری داشته است (مقادیر P به ترتیب برابر با $۰/۱$ و $۰/۳۷$). میانگین نمره شاخص متغیرهای سلامت جسمی (اختلالات بینایی، شنوایی، دیابت، چربی خون، بیماریهای قلبی و گرفتگی عروق، تنگی نفس و سلامت دهان و دندان) و روحی (اضطراب، افسردگی، اختلال خواب، احساس شادی، نشاط و امید به آینده) در گروه آزمون قبل از مداخله، $۳۸/۳$ و $۳۷/۹$ بود و بعد از مداخله به ترتیب به $۴۶/۹$ و $۴۵/۳$ رسید. آزمون تی زوج نشان داد که در گروه آزمون، میانگین نمره شاخص سلامت جسمی و روحی، بعد از مداخله نسبت به قبل از مداخله افزایش معنادار داشته است (مقادیر P برابر با $۰/۰۰۱$ و $۰/۰۰۳$). میانگین نمره شاخص سلامت جسمی و روحی به ترتیب قبل از مداخله در گروه کنترل $۴۲/۶$ و $۳۵/۲$ بوده است و بعد از مداخله به $۴۰/۹$ و $۳۷/۷$ رسیده است. آزمون تی زوج نشان می دهد که میانگین نمره شاخص سلامت جسمی و روحی در گروه کنترل بعد از مداخله نسبت به قبل از مداخله، تفاوت معنادار آماری نداشته است. (مقادیر P به ترتیب برابر با $۰/۱۶$ و $۰/۱۲$) میانگین نمره شاخص سلامت جسمی بعد از مداخله در گروه کنترل $۴۰/۹$ و در گروه آزمون $۴۶/۹$ و میانگین نمره شاخص سلامت روحی بعد از مداخله در گروه کنترل، $۳۷/۷$ و در گروه آزمون $۴۵/۳$ بود. آزمون تی مستقل نشان داد که میانگین نمره شاخص سلامت جسمی و روحی و نیز شاخص سلامت روحی بعد از مداخله در گروه آزمون به صورت معناداری بیش از گروه کنترل است (مقادیر P به ترتیب برابر با $۰/۰۲$ و $۰/۰۰۱$).

جدول ۲. مقایسه شاخص بین سرپرستان خانوارهای روستایی قبل و بعد از استفاده از آموزه های طبیبی امام رضا علیه السلام

ردیف	گروه	گروه مداخله	گروه کنترل	میانگین	انحراف معیار	نتیجه آزمون تی مستقل P-value
	حیطه	میانگین	انحراف معیار	میانگین	انحراف معیار	
قبل از مداخله	شاخص سلامت جسمی	۳۸/۳	۹/۴	۴۲/۶	۸/۶	۰/۱
	شاخص سلامت روحی	۳۷/۹	۱۰/۸	۳۵/۲	۱۰/۲	۰/۳۷
بعد از مداخله	شاخص سلامت جسمی	۴۶/۹	۸/۶	۴۰/۹	۹/۹	۰/۰۲
	شاخص سلامت روحی	۴۵/۳	۱۰/۶	۳۷/۷	۱۰/۴	۰/۰۱

منبع: یافته‌های تحقیق

میانگین تغییرات نمره شاخص سلامت جسمی و روحی در دو گروه بعد از مداخله و استفاده از آموزه‌های طبیبی امام رضا علیه السلام از نظر آماری معنادار بود و میانگین تغییرات نمره شاخص سلامت روحی و جسمی پس از مداخله با انجام آزمون تی مستقل معنادار می‌باشد (جدول ۳)

جدول ۳. میانگین تغییرات نمره شاخص سلامت جسمی و روحی بعد از استفاده از آموزه‌های طبیبی امام رضا علیه السلام

متغیر	گروه مداخله Mean±SD	گروه مستقل	P-Value با استفاده از آزمون تی مستقل
شاخص سلامت جسمی	۴/۸±۷/۸	±۶ /۱ -۶/۵	۰<۰/۰۰۱
شاخص سلامت روحی	۲/۱۱±۴/۷	۱/۸±۶/۲	۰/۰۹

منبع: یافته‌های تحقیق

۷. نتیجه گیری

یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که استفاده از آموزه‌های طبّی امام رضا علیه السلام می‌تواند منجر به ارتقای شاخصه‌های سلامت جسمی و روحی گردد. نتایج تحقیق نشان داد طب اسلامی بر اهمیت نقش غذاها در درمان بیماران تاکید دارد و غذای مناسب برای مزاج بیمار را به وی توصیه می‌کند ولی در سیستم طب رایج برای آموزش رژیم‌های غذایی و دخالت دادن غذاها در امر درمان، جایگاه چندانی وجود ندارد و آن مقدار جزئی را که در دانشکده‌های پزشکی آموزش می‌دهند، بیشتر در مورد پرهیز است که در فلان بیماری چه غذایی نباید خورده شود، مثلاً می‌گویند که بیمار مبتلا به فشار خون، نمک نخورد یا بیمار مبتلا به دیابت مواد قندی مصرف نکند. کمتر بحث می‌شود که چه غذاهایی باید مصرف شود تا بیماری‌ها معالجه گردند.

یکی از ریشه‌های بی‌توجهی و روی آوردن به دارو با بروز کوچکترین مشکل جسمی و روحی، استعماری بودن ماهیت طب غربی می‌باشد چون تولید دارو در انحصار شرکت‌های بزرگ دارویی می‌باشد که آنها به سودجویی می‌اندیشند ولی مصرف عسل که خداوند متعال در قرآن کریم می‌فرماید در آن شفا قرار داده است را نمی‌توان انحصاری کرد و امام رضا علیه السلام نیز بر مصرف آن تاکید دارند و در روستاهای مورد مطالعه با عمل به آموزه امام رضا علیه السلام که فرموده‌اند: هر که می‌خواهد در همه زمستان از سرما خوردگی دور بماند، هر روز، سه لقمه شهد بخورد. مشاهدات میدانی نشان از کاهش محسوس سرما خوردگی با عمل به این آموزه طبّی وجود داشت.

در خصوص آموزه طبّی امام رضا علیه السلام در فواید سحر خیزی با توجه به نوع فعالیت اقتصادی روستاییان آثار محسوسی در سلامت جسم و روح روستاییان منطقه مطالعه در گروه کنترل و آزمون مشاهده گردید. در خصوص توصیه امام رضا علیه السلام بر فواید مسواک، نتایج استفاده از مسواک نشانگر تغییرات قابل توجهی در سلامت جسم و نشاط روحی ساکنان منطقه مورد مطالعه بعد از استفاده از مسواک وجود داشت که متوجه می‌شویم که علت تاکید پیشوایان ما بر اهمیت مسواک که آن را در حد واجبات مطرح و حتی روش صحیح و دفعات آن را تبیین کرده‌اند مشخص می‌شود. در خصوص سلامت روحی با عمل با تقویت آموزه‌هایی همچون نوع دوستی، انفاق،

گذشت و... شاهد کاهش محسوس استرس و آسیب های روحی در منطقه مورد مطالعه بودیم که حتی باعث کاهش بیماریهای جسمی نیز شده بود. فرضیه پژوهش مبنی بر ارتباط بین سطح سلامت جسمی و روحی با آموزه های طبیبی امام رضا علیه السلام تایید می گردد. از آنجا که فراگیری آموزه های طبیبی توسط پرستاران و اجرای این فعالیتها به هزینه چندان نیاز ندارد و پیشگیری بهتر از درمان است می توان با آموزش مستمر این فعالیتها و آموزه ها به سرپرستان خانوارهای روستایی باعث سلامت جسمی و روحی روستاییان گردیده و در خصوص بازتوانی و از سرگیری فعالیتهای خود بازگشت بیماران به مسیر زندگی عادی خود را تسهیل نمود.

همچنین آموزش پرستاران شاغل در مناطق روستایی می تواند موجب بهبود کیفیت زندگی بیماران و بهبود شاخص های سلامت جسمی و روحی آنان گردد. لذا به نظر می رسد که اجرای آموزه های طبیبی امام رضا علیه السلام در روستاها و مراکز درمانی روستایی می تواند در زمان بستری و پس از ترخیص به بهبود سلامتی این افراد کمک نماید. پیشنهاد می شود استفاده از آموزه های طبیبی امام رضا علیه السلام را گسترش داد تا بتوان در راستای ارتقای سلامت روستاییان گام برداشت و از بستری شدن بیماران و هزینه های ناشی از بستری شدن در بیمارستانها و مراکز درمانی جلوگیری نمود. نتیجه گیری نهایی اینکه با آموزه های طبیبی امام رضا علیه السلام می توان برای بهبود سلامت جسم و روح خانوارهای روستایی بهره برد.

منابع و مأخذ

القرآن الکریم

۱. آمار نامه جمعیت روستایی، سازمان مدیریت و برنامه ریزی استان زنجان، ۱۴۰۰.
۲. ابن سینا، حسین بن عبدالله، **قانون در طب**، ترجمه مسعودی، انتشارات مرسل، کاشان، ۱۳۸۶.
۳. اساسنامه سازمان جهانی بهداشت، <http://www.who.int>، ۲۰۲۰ م.
۴. امیرصادقی، نصیرالدین، **طب الرضا علیه السلام**، انتشارات معراجی، تهران، ۱۳۸۱.
۵. برقی، احمد بن محمد، **المحاسن**، انتشارات بوستان کتاب، تهران، ۱۴۰۱.
۶. بی آزار شیرازی، عبدالکریم، **رساله فقهی پزشکی**، انتشارات دفتر نشر فرهنگ اسلامی، تهران، ۱۳۷۵.
۷. حر عاملی، محمدبن حسن، **وسائل الشیعه**، مؤسسه آل البیت، قم، ۱۴۰۹ ق.
۸. حسینی، ابو القاسم، **اصول بهداشت روانی**، مشهد، ۱۳۸۳.
۹. راشدی، لطیف، **دایره المعارف طب جامع اهل بیت علیهم السلام**، انتشارات پیام عدالت، تهران، ۱۳۹۳.
۱۰. راوندی، قطب الدین، **الدعوات**، موسسه امام مهدی (عج)، قم، ۱۳۶۶.
۱۱. رجحان، محمد صادق، **میوه درمانی**، نشر علوی، تهران، ۱۳۹۶.
۱۲. فرزندوحی، جمال و دارابی، فرشته، **شاخص های بارز سلامت روان در فرهنگ رضوی**، بنیاد بین المللی فرهنگی هنری امام رضا (ع)، مشهد، ۱۳۹۲.
۱۳. صدوق، ابوجعفر محمدبن علی بن بابویه، **عیون اخبار الرضا علیه السلام**، انتشارات جهان، تهران، ۱۳۷۸.
۱۴. طباطبائی، محمد حسن، **تفسیرالمیزان**، مترجم: محمدباقر موسوی همدانی، دفتر انتشارات اسلامی، قم، ۱۳۷۴.
۱۵. طبرسی، فضل بن حسن، **مکارم الاخلاق**، انتشارات حبیب، تهران، ۱۳۸۶.
۱۶. عظیم زاده اردبیلی، فائزه و ذبیحی، عاطفه، مولفه های سلامت و بهداشت روان خانواده در روایت های رضوی، فصلنامه فرهنگ رضوی، خراسان رضوی، ۱۳۹۲.
۱۷. کلینی، محمد بن یعقوب، **اصول کافی**، انتشارات دارالحديث، تهران، ۱۴۰۱.
۱۸. مجلسی، محمدباقر، **بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار**، دارالکتب الاسلامیه، تهران، ۱۳۹۶.

۱۹. مرعشی، علی، *بهداشت روان و نقش دین*، انتشارات علمی و فرهنگی، تهران، ۱۳۸۷
۲۰. مصدق راد، علی محمد، *کلیات سازمان و مدیریت بهداشت و درمان*، انتشارات دیباگران تهران، ۱۳۹۴
۲۱. منسوب به امام رضا علیه السلام (۱۴۰۶)، *فقه الرضا*، انتشارات موسسه آل بیت، مشهد، ۱۴۰۶.
۲۲. مهرین، مهرداد، *اصول درمان طبیعی (گیاهان دارویی)*، انتشارات گنجینه، تهران، ۱۳۸۳
۲۳. هادیان حیدری، بابک، عوامل سلامت جسم در احادیث امام رضا (ع)، کنفرانس بین المللی فرهنگ و اندیشه دینی، تهران، ۱۳۹۶

بررسی نظریه سیستم ارزیابی گوردن آلپورت از منظر امام علی بن موسی الرضا علیه السلام و تبیین شاخص ارزشگذاری به انسان از منظر ایشان

علی طحانی^۱

چکیده

ارزشها جزء جدایی ناپذیر شخصیت و زندگی اجتماعی هستند و بدون وجود آنها زندگی انسان بدون ساختار است. ارزشها عباراتی هستند که نشان میدهند فرد تمایل دارد چه اوضاع و احوالی را در زندگیش تجربه کند. به خاطر مهم بودن این سیستم یا نظام ارزیابی در تمامی ابعاد وجودی و ساختاری انسان، مکاتب، نظامهای سیاسی و رژیمهای موجود در سراسر جهان در صدد تبیین و عملیاتی کردن نظامهای ارزشی خودشان هستند تا بتوانند انسانها را استثمار کنند و یا انسان را به کمال مطلوب برسانند. امروز کشورهایی که دم از دموکراسی و حقوق بشر میزنند، انسانها را با ملاک رنگ پوست، ثروت، فناوری، نژاد و غیره طبقه بندی میکنند؛ سیاه پوست، سفید پوست، جهان سوم، در حال توسعه، توسعه یافته. اما از نظر امام علی بن موسی الرضا علیه السلام رنگ پوست و ثروت و نژاد و مقام، ملاک ارزشگذاری نبوده، بلکه انسان در نظر ایشان محترم و عزیز است. حتی غلامان و سیاهان هم مورد عنایت ایشان بودند و با آنان به عنوان انسان رفتار میکردند. میتوان سیستم ارزشی که امام علی بن موسی الرضا علیه السلام مهر تأیید بر آن میزنند را چنین برشمرد: ارزشهای نظری و حیوانی، ارزش خدمتگزاری به مردم یا سیاست توحیدی، ارزش کار و تلاش، ارزشهای اجتماعی یا مردمداری که بیمنت و بی توقع است، ارزشهای دینی اعتقادی و مناسکی مبتنی بر اسلام انسان ساز و ارزش محبت به اهل بیت علیهم السلام.

کلیدواژه ها: امام رضا علیه السلام، روانشناسی شخصیت، سیستم ارزشی آلپورت

۱. دانش آموخته کارشناسی ارشد رشته روانشناسی، دانشگاه آزاد اسلامی، اصفهان، ایران.

۱- بیان مسئله

ارزشها جزء جدایی‌ناپذیر شخصیت و زندگی اجتماعی هستند و بدون وجود آنها زندگی انسان بدون ساختار است. در واقع وجود ارزشهاست که به زندگی انسانها جهت میدهد و بدون آن هیچ‌انگیزهای برای رسیدن به هدف وجود ندارد. واژه ارزش در اصطلاح عقیده یا باور نسبتاً پایداری است که فرد با تکیه بر آن یک شیوه رفتار خاص یا یک حالت غایی را شخص یا اجتماعی است، به یک شیوه رفتار خاص یا یک حالت غایی که نقطه مقابل حالت برگزیده قرار دارد، ترجیح میدهد. تعاریف متعددی از ارزش شده است. بروس کوئن مینویسد: ارزشها باورهای ریشه‌داریند که گروه اجتماعی به هنگام پرسش دربارهٔ خوبیها و بدیها و کمال مطلوب به آنها رجوع میکنند. (کوئن، ۱۳۹۰، ص ۸۵) هیز و همکاران (۱۹۹۹) ارزشها را این چنین تعریف کرده‌اند: پسایندهای مطلوب و فراگیر زندگی که به صورت کلامی شکل گرفته است. به عبارتی دیگر، ارزشها عباراتی هستند که نشان میدهند فرد تمایل دارد چه اوضاع و احوالی را در زندگی اش تجربه کند.

(Hayes&Stroschal&Wilson, ۱۹۹۹, p: ۲۰۶)

واژه ارزش یکی از واژگانی است که دارای غنی‌ترین، پیچیده‌ترین و مشکل‌ترین معناه‌هاست. ارزش از آن کلماتی است که از نظر معنایی بسیار غنی است و از این رو بسیار پیچیده است و به سختی میتوان تعریفی از آن ارائه کرد. ارزشها به امر یا حالت یا چیزی گفته میشود که از نظر اعضای جامعه با اهمیت و مهم باشد. نظام ارزشها به مجموعه ارزشهای مرتبط به هم میباشد که رفتارها و کارهای فرد را نظم میبخشد. آلپورت معتقد بود ارزشهای شخصی ما مبنای فلسفهٔ زندگی و وحدت بخشی ماست که یکی از شش ملاک شخصیت پخته و سالم است. ارزشهای ما صفات شخصیت هستند و تمایلات و انگیزه‌های نیرومند ما را نشان میدهند (شولتز و شولتز، ۱۳۸۹، ص ۲۹۶).

بیشتر شناخت ما از امام رضا علیه السلام، محدود به موارد زیر است: سفر ایشان از مدینه تا بلخ، ولیعهد مأمون بودن، مناظره با عالمان مذاهب دیگر، غریب‌الغربا بودن، رأفت و...؛ اما خیلی کمتر در مورد شاخص ارزشگذاری یا به عبارت دقیقتر سیستم ارزشی انسان مطالبی را از سیره ایشان، خوانده و یا شنیده‌ایم. در این مجال سعی داریم اولاً سیستم ارزشی گوردن آلپورت را معرفی و ثانیاً آن را با سیستم ارزشی امام رضا علیه السلام مقایسه کنیم و در نهایت به شاخص ارزش گذاری انسان از دید امام علی بن موسی

الرضاعلیه السلام بپردازیم. باشد که ان شاء الله محققان و اندیشمندان در حوزه روانشناسی دین در این مقوله بسیار مهم که در حال حاضر درمانهای مدرن روانشناسی مانند درمان مبتنی بر پذیرش و تعهد (اکت) در پی آن هستند، ورود کنند و سیستم ارزشی اسلام انسان‌ساز را تبیین کنند.

در تحقیق حاضر ابتدا سازه‌های سیستم ارزش گذاری آلپورت شناسایی شد و سپس به روایات امام رضا علیه السلام مراجعه گردید و سپس تطبیقی بین مفاهیم صورت پذیرفت و افزون بر آن، سعی شد سیستم ارزشی جدیدی طبق کلمات گهربار امام رضا علیه السلام تبیین شود. در استفاده از قرآن و تفاسیر و روایات سعی بر این بوده است که چیزی بر آن‌ها تحمیل نگردد و از ظاهر آیات و روایات که دلالت روشنی دارند، استفاده گردد؛ گوردون آلپورت^۱ در ایالت ایندیانا ای آمریکا متولد شد و تقریباً تمام دوران زندگی حرفه‌ایاش را در دانشگاه هاروارد سپری کرد. او دانش‌نامه دکتری خود را بر اساس نظریه‌ای تحت عنوان «یک مطالعه تجربی از صفات شخصیت» از همین دانشگاه دریافت کرد (شولتز و شولتز، ۱۳۸۹، ص ۲۸۱).

به نظر می‌رسد، آلپورت، بیش از آنکه به دلیل ارائه نظریه خاص در شخصیت معروف شده باشد، به دلیل موضوعات و اصولی که مطرح کرده، مورد توجه باشد. او در طول زندگی حرفه‌ای و پر بار خود، به جنبه‌های انسانی، سالم و سازمان یافته رفتار انسان توجه کرد. این طرز فکر در مقابل دیدگاهی است که انسان را موجودی زیستی، روان رنجور، تنش کاه و دارای رفتاری ماشینی تلقی می‌کند (لارنس، ۱۳۷۴، ج: ۲، ص: ۷).

آلپورت چهره مهمی در بسط مفهوم سلامت روان به حساب می‌آید. وی روانشناس معروفی است که به طور گسترده در مورد تعداد زیادی از حوزه‌های شخصیت از قبیل خویشتن، انگیزش، ارزشها و شخصیت سالم پژوهش کرده است. آلپورت به دلیل مطالعات گسترده‌اش در مورد شخصیت، لقب «پدر روان‌شناسی شخصیت» را به خود اختصاص داده است. شاید بتوان گفت: آلپورت اولین روان‌شناسی است که اظهار داشت: روان‌شناس نباید صرفاً به مطالعه علائم گوناگون و انواع مرض بپردازد، بلکه باید شخصیت سالم را مورد توجه قرار دهد. این در حالی بود که فروید و عده دیگری از روان‌شناسان فقدان علائم و فقدان تعارض را سلامت روان و وجود آنها را نشانه بیماری روانی به

۱. Gordon W. Allport (۱۸۹۷-۱۹۶۷)

حساب می‌آوردند. فروید همواره در درمان‌ها و روش درمانی خود، به دنبال کشف علائم و ریشه‌یابی و تحلیل آنها بود. فروید بر اساس مشاهده مشکلات روانی متنوع که در مراجعان خود می‌دید و صحبت کردن‌های زیاد با آنان در مورد گذشته و دوران کودکی‌شان، نظریه خود را در باب شخصیت بنیاد نهاد و آن را گسترش داد. به عقیده فروید، مرض و سلامت، و انسان سالم و انسان ناسالم فقط در کمیت - یعنی مقدار علائم بیماری روانی - با هم تفاوت دارند، اما از لحاظ کیفی هیچ‌گونه تفاوتی بین آنها وجود ندارد.

۲- نظام ارزشی آلپورت و بررسی آن در سیره و سخنان امام علی بن موسی الرضا علیه السلام

آلپورت شش نظام ارزشی اساسی را تعیین می‌کند. به عقیده وی تمام انسان‌های دنیا از این شش نظام استفاده میکنند و هیچ انسانی از این شش نظام خارج نیست و غیر از این نظام‌های ارزشی کلی و اساسی، نظام ارزش دیگری وجود ندارد. این نظام‌ها عبارت‌اند از ۱-۲. ارزشهای نظری^۱

در این نظام، به اعتقاد آلپورت فرد به علم و دانش، آن هم به جنبه نظری و انتزاعی آن و نه معنای عملی و عینی آن، بها می‌دهد. هدف عمده او تحقیق دانش و افزایش یافته‌های علمی است، به گونه‌ای که اصلاً با جنبه‌های کاربردی و عملی آنها کاری ندارد. وی تشنه علم و دانش است و صرفاً می‌خواهد که بخواند و بخواند (میردریگوندی، ۱۳۸۲، ص: ۷۹) معجزه پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله قرآن و کتابی است که سراسر پر از حکمت و معارف است. این خود نشان از اهمیت علم در اسلام دارد. دیگر ادیان توحیدی هم به علم اشاره دارند ولی در اسلام انسان‌ساز شروع، میانه و خاتمه راه و به طور کلی همه و همه چیز با علم و معرفت یا به عبارتی دیگر با دانش نظری مورد سنجش قرار می‌گیرد. قرآن سخن خود را با خواندن و علم آغاز کرده است و پیوسته مسلمانان را به تدبر و تفکر در هر چه آفریده شده است، فراخوانده است. اهمیت و عظمت علم در حدی است که خداوند متعال به پیامبرش در سوره مبارکه زمر آیه نهم دستور میدهد: «أَمَّنْ هُوَ قَانِثٌ أَنَاءَ اللَّيْلِ سَاجِدًا وَ قَائِمًا يُحَدِّثُ الْآخِرَةَ وَ يَرْجُو رَحْمَةَ رَبِّهِ قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ إِمَّا يَتَذَكَّرُ أُولَ الْأَنْبَاءِ» (آیا چنین کسی با ارزش است) یا کسی که در ساعات

۱. Theoretical value

شب به عبادت مشغول است و در حال سجده و قیام، از عذاب آخرت می‌ترسد و به رحمت پروردگارش امیدوار است؟! بگو: «آیا کسانی که می‌دانند با کسانی که نمی‌دانند یکسان‌اند؟! تنها خردمندان متذکر می‌شوند!»

یا در آیه دیگر در باب اهمیت فهم قرآن، آمده است: «أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَى قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا» و آیا در قرآن تدبّر نمی‌کنند یا بر دل‌های (آنان) قفل‌های (مخصوص) آن نهاده شده است (محمد/۲۴)»

در منابع اسلامی، امام هشتم، علینموسیاالرضا علیه السلام، به جهت برگزاری جلسات و مباحث علمی بسیار و توان علمی امام در آن عصر، عالم آل محمد صلی الله علیه و آله نامیده‌اند و این وجود مقدس از لحاظ علمی در مرتبه بالایی قرار داشتند. از منظر امام رضا علیه السلام، علم، جایگاه بالایی دارد و آن را باید آموخت. از دیدگاه امام علیه السلام: عقل شخص مسلمان تمام نیست مگر این که ده خصلت را دارا باشد و یکی از ده خصلت این است که مومن در عمر خود از علم طلبی خسته نشود؛ «لا يَتِمُّ عَقْلُ امْرِءٍ مُسْلِمٍ حَتَّى تَكُونَ فِيهِ عَشْرُ خِصَالٍ... وَ لَا يَمَلُّ مِنْ طَلَبِ الْعِلْمِ طَوْلَ دَهْرِهِ...» (ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴ ص ۴۴۳). از امام رضا علیه السلام روایتی است که خیلی صریح به ارزشهای نظری اشاره دارد:

«رَحِمَ اللَّهُ عَبْدًا أَحْيَا أَمْرَنَا فَقُلْتُ لَهُ وَ كَيْفَ يُحْيِي أَمْرَكُمْ قَالَ يَتَعَلَّمُ عُلُومَنَا وَ يُعَلِّمُهَا النَّاسَ فَإِنَّ النَّاسَ لَوْ عَلِمُوا مَحَاسِنَ كَلَامِنَا لَاتَّبَعُونَا؛ خداوند رحمت کند کسی که امر ما را زنده کند. راوی سؤال کرد: چگونه امر شما زنده میشود؟ امام علیه السلام در پاسخ به راوی فرمودند: کسی که علوم ما را فرا گیرد و آن را به مردم بیاموزد چون اگر مردم از سخنان زیبای ما آگاه شوند قطعاً از ما پیروی میکنند» (عیون أخبار الرضا علیه السلام، ج ۱، ص: ۳۰۷) در این روایت به طور خلاصه امام علی بن موسی الرضا علیه السلام به تعلیم و تعلم تأکید می‌فرمایند. در این روایت کلمه‌های که به نظر نگارنده این سطور مهم است، (علومنا) است؛ یعنی علوم ما و منظور از (نا) در این روایت گهربار، تمامی امامان معصوم علیهم السلام و پیامبر صلی الله علیه و آله است. و وقتی می‌فرمایند: (علوم)، کلمه علم را جمع بست‌هاند و از کلمه علوم استفاده کرده‌اند و این شامل تمامی علوم میشود؛ از علم خداشناسی شروع تا انسانشناسی و جهان بینی و جهان شناسی و پزشکی، نجوم، ریاضیات و تمامی علوم ائمه علیهم السلام و این علوم به وضوح در سیره ائمه اطهار علیهم السلام دیده

میشود. چه زیبا امام باقر علیه السلام فرمودند: «شَرْقًا وَ غَرْبًا فَلَا تَجِدَانِ عِلْمًا صَحِيحًا إِلَّا شَيْئًا خَرَجَ مِنْ عِنْدِنَا؛ اگر به شرق و غرب عالم هم بروید، هرگز به علم صحیح و درستی دست نمی‌یابید، مگر آن علمی که از نزد ما آل محمد بیرون می‌آید». (کشی، ۱۴۰۹ق، ص: ۲۰۹)

در این مجال سعی نگارنده این است که بیان شود چه ارزش نظری میتواند انسان را در مسیر صحیح خودش قرار دهد؟ پر واضح است علمی که صرفاً از طریق حس و تجربه و عقل به دست آمده باشد و به منبع نورانی وحی متصل نباشد، نمیتواند جزء ارزش نظری انسان قرار گیرد، چرا که اگر ارزش نظری تنها ملاک باشد، منجر به تولید بمب اتمی میشود که هزاران انسان بی‌گناه و زن و کودک را به خاک و خون میکشد و آب هم از آب تکان نمیخورد؛ پس از دید امام علی بن موسی الرضا علیه السلام باید گفت، ارزش نظری و حیانی میتواند جزء ارزشهای انسان قرار گیرد.

یکی از درمانهای مدرن و پرطرفدار روانشناسی، درمان مبتنی بر پذیرش و پای بندی است که کتابی هم به همین نام در سال ۲۰۱۱ نوشته شده است. فلکسمن و همکاران (۱۹۷۰) اشاره میکنند که صراحتاً تصدیق میکنیم برخی از نظریه‌های درمانی دیر یا زود به نفع نظریه‌هایی که مؤثرتر است کنار گذاشته خواهد شد. تمام نظریه‌هایی که انسان پایه‌گذاری کرده نادرست از آب درآمد، از سوی دیگر در خصوص نظریه‌هایی که در حال حاضر به آن استناد میکنیم، هنوز نمیدانیم که چگونه نادرست هستند. (فلکسمن و همکاران، ۱۳۹۴، ص: ۳۱ و ۳۲) بنابراین اگر نظریه‌های دیر یا زود کنار رود آیا ارزش این را دارد که فرد سیستم ارزشی خودش را روی آن متمرکز کند؟ پس باید گفت انسان باید دنبال ارزشهایی برود که از یک‌سو با گذر زمان تاریخ مصرفشان نگذرد و از سوی دیگر برای هر عصر و زمانی نو و تازه باشد.

۲-۲. ارزشهای سیاسی^۲:

در این نظام ارزشی، فرد به قدرت و سیاست ارزش و اهمیت می‌دهد. وی عقیده دارد که کسب قدرت و مهار دولت و ملت از مهمترین اهداف او در زندگی می‌باشند و هدف

۱ . Acceptance and Commitment Therapy (ACT)

۲ . Political Values

واقعی چنین فردی در زندگی، یادگیری شیوهها و فنون جدید سیاست و بالطبع، به دنبال راههای اعمال تئوریهای عالمان علم سیاست است که به تسلط پیدا کردن بر مقدرات سیاسی دیگران منجر می‌گردد. (میردریکوندی، ۱۳۸۲، ص: ۷۹) حال سؤالی که باقی میماند این است که آیا این ارزش اصلاً باید جزء سیستم ارزشی فرد قرار گیرد یا خیر؟ آیا امام رضا علیه السلام این سیستم ارزشی را میپذیرند؟

از خادم حضرت رضا علیه السلام نقل شده است: «قَالَ يَاسِرُ الْخَادِمِ فَبَيْنَا نَحْنُ عِنْدَهُ يَوْمًا إِذْ سَمِعْنَا وَفَعَ الْقُفْلَ الَّذِي كَانَ عَلَى بَابِ الْمَأْمُونِ إِلَى دَارِ أَبِي الْحَسَنِ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَقَالَ لَنَا الرَّضَا عَلَيْهِ السَّلَامُ...»

یاسر خادم گوید روزی ما در نزد آن حضرت بودیم که ناگاه شنیدیم الان مأمون وارد می‌شود. مأمون وارد شد و نوشته بلندی در دست او بود. شروع کرد به خواندن آن کتاب که در دست او بود و آن فتح نامه بود که بعضی از قریه های کابل را فتح کرده بودند و در آن نوشته بود که فتح کردیم قریه چنین و چنان را پس چون از خواندن آن فارغ شد حضرت رضا علیه السلام فرمودند: آیا خوشنود می کند تو را فتح قریه از قریه های اهل شرک. مأمون عرض کرد آیا در این فتح سرور نیست؟ حضرت رضا علیه السلام فرمود از خدا بترس در امت محمد (ص) و در این امر خلافت که حق تعالی تو را ولی گردانیده است و این امر را بخصوص تو ساخته است و تو امور مسلمانان را ضایع کردی و این امر را تفویض بغیر خود نمودی و در میان مردم بخلاف حکم خدا حکم می‌شود و در این شهرها نشستی و خانه هجرت و محل نزول وحی الهی را واگذاشتی و مهاجرین و انصار در نزد تو بر آنها ستم می‌شود یعنی در زمان تو بر آنها ظلم می شود و حکام تو در حق مؤمن نه ملاحظه خدا می کنند و نه ملاحظه بنده و بر مردم روزگاری می گذرد که خود در مشقت و تعب افتاده اند و از نفقه خود عاجزند و کسی را نمی یابند که حال خود را بر او شکایت کنند و دست آنها به تو نمی رسد. از خدا بترس در امور مسلمانان و برگرد به خانه نبوت و معدن مهاجرین و انصار آیا نمیدانی که والی مسلمانان مثل عمود است در وسط خیمه هر کس آهنگ آن خیمه کند عمود را می گیرد.

مأمون عرض کرد ای سید من پس رأی تو چیست حضرت فرمود: رأی من اینست که از این بلاد بیرون روی و این منزل را تغییر دهی و در مکان پدران و اجداد خود اقامت کنی و در امور مسلمانان نظر کنی و ایشان را به غیر خود وانگذاری زیرا که حقتعالی

سؤال کند تو را از آنچه بر آن ولی بودی پس مأمون برخاست و عرض کرد بلی ای سید من رأی پسندیده است. (عیون أخبار الرضا علیه السلام، ج ۲، ص: ۱۶۰۱) از این سخن امام رضا علیه السلام کاملاً مشخص است که امام علیه السلام ارزش سیاسی را به عنوان یک سیستم ارزشی طبق تعریف آلپورت نمیپذیرند. امام رضا علیه السلام در مورد ریاست‌طلبی میفرمایند:

«مَا ذُبَّانِ صَارِيَانِ فِي غَنَمٍ قَدْ تَفَرَّقَ رِعَاؤُهَا بِأَضْرَّ فِي دِينِ الْمُسْلِمِ مِنَ الرَّئِاسَةِ؛ دو گرگ درنده در گله بی چوپان، به اندازه ریاست‌طلبی در دین یک مسلمان زیان‌بار است.» (میرداماد، ۱۳۱۱ق، ص: ۶۶)

اگر ارزشهای سیاسی را طبق تعریف آلپورت بپذیریم، آن وقت مدیریت و مسئولیتهای سیاسی-اجتماعی طعمه و لقمه چرب و نرمی است، که عده‌های به خاطر شانس و پارتی به آن رسیدهند و عده‌های هم باید در زباله‌دانها به جستجوی غذا برای نان شب باشند. اما از منظر اسلام انسان‌ساز مسئولیتهای سیاسی و اجتماعی امانت‌سنگینی بر دوش صاحبان آنهاست. امام علی علیه السلام به فرماندار آذربایجان نوشتند: «وَإِنْ عَمَلَكَ لَيْسَ لَكَ بِطَعْمَةٍ وَ لَكِنَّهُ فِي عُنُقِكَ أَمَانَةٌ؛ عمل و حکمرانی طعمه و شکار تو نیست، بلکه امانت و سپرده‌های در گردن توست.» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج: ۳۳، ص: ۵۱۲).

لذا به نظر میرسد باید این ارزش را به ارزش خدمتگزاری به مردم و یا ارزش سیاسی توحیدی تغییر داد. بر همین اساس است که امام خمینی (ره) فرمود: «به من اگر خدمتگزار بگویند، بهتر از این است که رهبر.» (خمینی، ۱۳۸۹، ج: ۱۲، ص: ۱۹۲) و نیز فرمود: «حکومت اسلامی، حکومت خدمت است. پیغمبر اکرم (ص) با اینکه مقامش آن بود، ولی خدمتگزار بود، خدمت می کرد.» (بی‌آزارشیرازی، ۱۳۹۴، ج: ۴، ص: ۲۵۷)

یکی از ارزشهایی که فرد می تواند در سیستم ارزشی خودش وارد کند، ارزش خدمتگزاری به مردم است. چه زیبا امام حسین علیه السلام، افراد خدمتگزار را تشویق کرده و توفیق رفع نیازهای مردم را از جمله نعمتهای الهی شمرده و می فرمایند: «ان حَوَائِجَ النَّاسِ إِلَيْكُمْ مِنْ نِعَمِ اللَّهِ عَلَيْكُمْ فَلَا تَمْلُوا النِّعَمَ، همانا نیازمندی‌های مردم به شما از نعمت‌های خدا بر شماست، بنابراین، از این نعمتها خسته نشوید.» (حلوانی، ۱۴۰۸ق، ص: ۸۱).

کسی که یکی از نظامهای سیستم ارزشی اش سیاست توحیدی یا خدمتگزاری به

مردم است، اصلاً پست و مقامی برای خودش تصور نمیکنند و با همه بندگان خدا بر اساس کرامت انسانی برخورد خواهد کرد. مردم را به دلیل بالا یا پایین بودن جایگاه اجتماعی‌شان، از امتیاز خاصی بهره‌مند نمیکنند یا بی نصیب نمی‌سازد. سیره امام رضا علیه السلام بعد از آنکه ولایتعهدی صوری مأمون را پذیرفتند، میتواند الگوی رفتاری صحیح و درستی برای مسئولان جامعه ما باشد که در همین زمینه به چند روایت و سیره زندگی این وجود مقدس اشارهای گذرا خواهیم کرد. شیخ صدوق در این زمینه نقل کرده است: هیچگاه امام رضا علیه السلام به غلامان و بردگان خود بد نگفتند؛ بلکه هنگامی که سفره انداخته میشد، همه غلامان و خادمان، حتی دربان و میرآخور را به سفره غذا می‌نشانیدند. إِذَا جَلَسَ عَلَى الْمَائِدَةِ لَا يَدْعُ صَغِيرًا وَلَا كَبِيرًا حَتَّى السَّائِسِ وَالْحَجَّامِ إِلَّا أَقْعَدَهُ مَعَهُ عَلَى مَائِدَتِهِ (صدوق، ۱۳۷۸، ج: ۲، ص ۱۵۹) از عبدالله بن صلت نقل شده است که من در سفر امام رضا علیه السلام به خراسان، در خدمت ایشان بودم. دستور فرمودند که سفره غذا را پهن کنند. در کنار سفره ایشان، تمام غلامان آن حضرت از سیاهان و غیر آنها گرد آمدند. من به آن جناب عرض کردم: فدایت شوم. کاش برای اینها سفره جداگانهای انداخته میشد. امام علیه السلام فرمودند: إِنَّ الرَّبَّ تَبَارَكَ وَتَعَالَى وَاحِدٌ وَالْأُمَّ وَاحِدَةٌ وَالْأَبُّ وَاحِدٌ وَالْجَزَاءُ بِالْأَعْمَالِ، پروردگار ما، یکی است و پدر و مادر ما هم یکی، و پاداش همه بر اساس کردار است (قمی، ۱۴۱۴ق، ج: ۸، ص ۵۲۱).

در کتاب کشف الغمه در توصیف آن حضرت آمده است: «نشنیدم هیچ کس را که از امام رضا علیه السلام افضل باشد و دیده‌ام از او چیزها را که از هیچ کس ندیده‌ام، و هرگز اتفاق نیفتاد که امام رضا علیه السلام در سخن گفتن به کسی جفا کنند. هر که با ایشان گفت‌وگو میکرد، کلامش را قطع نمی‌کردند و فرصت می‌دادند تا آخرین سخن خود را بگویند. اگر کسی برای حاجتی نزد ایشان می‌آمد، در صورت امکان ابداً او را مأیوس نمی‌کردند. ندیدم در حضور کسی پایشان را دراز کنند و تکیه بزنند. سراغ ندارم که به غلامان و کنیزانشان ناسزا بگویند؛

لَا سَمِعْتُ بِأَحَدٍ أَفْضَلَ مِنْ أَبِي الْحَسَنِ الرَّضَا عَ وَ شَهِدْتُ مِنْهُ مَا لَمْ أَشْهَدْ مِنْ أَحَدٍ وَ مَا رَأَيْتُهُ جَافًا أَحَدًا بِكَلَامٍ قَطُّ وَ لَا رَأَيْتُهُ قَطَعَ عَلَى أَحَدٍ كَلَامَهُ حَتَّى يَفْرَعُ مِنْهُ وَ مَا رَدَّ أَحَدًا عَنْ حَاجَةٍ قَدَّرَ عَلَيْهَا وَ لَا مَدَّ رِجْلِيهِ بَيْنَ يَدَيِّ جَلِيسٍ لَهُ قَطُّ وَ لَا اتَّكَأَ بَيْنَ يَدَيْهِ جَلِيسٍ لَهُ قَطُّ وَ

لَا رَأَيْتَهُ يُشْرِكُ أَحَدًا مِنْ مَوَالِيهِ وَ مَمَالِيكِهِ» (كشف الغمّة في معرفة الأئمّة ج ۲، ص: ۳۱۶) ^۱
 یاسر، خادم آن حضرت علیه السلام نقل میکند که امام علیه السلام به ما فرمودند: «إِنْ
 قُمْتُ عَلَى رُؤُوسِكُمْ وَ أَنْتُمْ تَأْكُلُونَ فَلَا تَقُومُوا حَتَّى تَفْرُغُوا؛ اگر من بالای سر شما ایستادم
 و شما در حال غذا خوردن بودید، بلند نشوید». (بحرانی اصفهانی، ۱۴۱۳ق، ج: ۲۲،
 ص: ۱۷۵)

۲-۳. ارزشهای هنری و زیبایی شناختی ^۲

در این نظام، فرد عقیده دارد که زیبایی، مهمترین و ارزشمندترین مفهوم در زندگی است.
 هدف اصلی وی در زندگی رشد توانایی‌های هنری خود و درگیر شدن با اعمال و حرکاتی
 است که زیبایی را در سطح عمومی و خصوصی افزایش می‌دهد. (میردریگوندی، ۱۳۸۲،
 ص: ۷۹) قطعاً از منظر اسلام انسان‌ساز، ارزشهای هنری و زیبایی شناختی مهم است. حال
 سؤالی که در اینجا مجدداً باید مطرح شود این است که چه ارزش هنری و زیبایی شناختی
 منظور است؟ و آیا بدون شناخت انسان میتوان ارزش هنری و زیبایی شناختی برای فرد
 مطرح کرد؟ آیا به خودی خود، ارزشهای هنری و زیبایی شناسی اصالت دارد یا خیر؟
 تبیین و عملیاتی کردن سیستم ارزشی فرد، شدیداً تحت تأثیر نوع نگاه به انسان است.
 مثلاً تفاوت نسخه‌هایی که خالق برای شادی و آرامش میدهد با نسخه‌های بعضی از
 روانشناسان غربی، به علت نگاه متفاوت به انسان است. خداوند متعال و ائمه معصومین
 علیهم السلام انسان را کامل می‌شناسند و سه بُعد انسان را که عبارت است از جسم، روح
 و نفس، در نظر میگیرند و در نتیجه نسخه‌هایی تجویز میکنند که در نهایت به تقویت
 نفس منجر میشود، ولی بعضی از روانشناسان، چون درک عمیق و صحیحی از انسان
 ندارند، نسخه‌های به ظاهر خوب ولی در حقیقت آسیب‌رسان تجویز میکنند. مثلاً آلان
 کار، برای افزایش شادی توصیه میکند که با گروهی از دوستان به فعالیتهای تفریحی
 مشترک بپردازید، مثل: موسیقی، رقص، پروژه‌های کار بدنی، و فعالیتهای هوازی مثل
 قایقرانی، موجسواری. (کار، ۱۳۸۷، ص ۹۰)

بعضی از روانشناسان برای درمان افسردگی پسرها، توصیه میکنند که با جنس مخالف

۱ سوره زمر، آیه ۵۳.

۲ Aesthetic Values.

دوست شوند و متأسفانه خود ارضایی را امری عادی تلقی میکنند. این خطاها ناشی از درک نادرست انسان است. در صورتی که اسلام انسانساز، یاد خداوند متعال، توبه و استغفار ۷، نماز ۸، صلح رحم، همسر شایسته ۹، استفاده از رنگ زیبا ۱۰، سوار کاری ۱۱، نگاه به سبزه، پیاده روی ۱۲ و خوردن عسل ۱۳ را باعث شادی و نشاط میداند. برای نمونه به یک روایت از امام علی بن موسی الرضا علیه السلام در مورد شادی (ارزشهای هنری و زیبایی شناختی) اشاره‌های گذرا خواهیم کرد:

«اجْتَهِدُوا فِي أَنْ يَكُونَ زَمَانُكُمْ أَرْبَعِ سَاعَاتٍ سَاعَةً لِمُنَاجَاةِ اللَّهِ وَ سَاعَةً لِأَمْرِ الْمَعَاشِ وَ سَاعَةً لِمُعَاشَرَةِ الْإِخْوَانِ وَ الثَّقَاتِ الَّذِينَ يَعْرِفُونَكُمْ عِيُوبَكُمْ وَ يُخْلِصُونَ لَكُمْ فِي الْبَاطِنِ وَ سَاعَةً تَخْلُونَ فِيهَا لِلذَّاتِكُمْ فِي غَيْرِ مُحَرَّمٍ وَ يَهْدِي السَّاعَةَ تَقْدِرُونَ عَلَى الثَّلَاثَةِ سَاعَاتٍ؛

بکوشید تا اوقات شما چهار زمان باشد؛ زمانی برای عبادت و خلوت با خدا؛ تأمین معاش؛ معاشرت با برادران مورد اعتماد و کسانی که شما را به عیبهایتان واقف میسازند و در باطن به شما خلوص و صفا دارند و چهارم وقتی را هم به تفریحات و لذایذ خود اختصاص دهید و از ساعت‌های تفریح و شادی، نیروی لازم را برای عمل به وظایف خود، ذخیره کنید». (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۵، ص ۳۲۱)

همانطور که از این روایت نورانی مشخص است، نمیتوان به ارزشهای هنری اصالت داد، مگر آنکه این ارزش موجب احقاق حق یا تبلیغ شریعت مقدس باشد، در این صورت میتوان گفت ارزشهای هنری و زیبایی شناختی برای تبلیغ دین و احقاق حق، باید جزء سیستم ارزش انسان قرار گیرد.

۲-۴. ارزشهای اقتصادی (پول و ثروت): ۱۴

در این نظام ارزشی، فرد به پول و ثروت بها می‌دهد. هدف اصلی او در زندگی جمع‌آوری پول و ثروت زیاد تا جایی است که امکان دارد. او به هیچ‌چیز غیر از پول و ثروت نمی‌اندیشد. حتی ممکن است از خواب و خوراک و خانواده خود بگذرد تا به پول بیشتر برسد. (میردریگوندی، ۱۳۸۲، ص: ۷۹)

در این سیستم ارزشی، سؤالی که مطرح میشود این است که از منظر امام علی بن موسی الرضا علیه السلام آیا اصلاً میتوان ارزشهای اقتصادی را جزء سیستم ارزشی فرد قرار داد؟ آیا این سیستم ارزشی از منظر امام علی بن موسی الرضا علیه السلام اصالت دارد؟ اگر

سیستم ارزشی جزء اولین نظام ارزشی انسان قرار گیرد چه خواهد شد؟ مسئله اقتصاد تا چه اندازه مهم است؟

بر همه کس روشن است که آسایش و آرامش زندگی خانوادگی تا حدی مرهون موضوع اقتصاد است و تا این مسئله تأمین نشود، اعضای خانواده روی خوشی و راحتی را نخواهند دید، چه بسیار آشفته‌گی‌های روانی و بروز کینه‌ها در اثر نابسامانی‌های مالی به ساحت مقدس خانواده راه می‌یابد و حریت، آزادی و توان انجام بسیاری از کارها را از آنها می‌گیرد. اما مارکس معتقد بود: اقتصاد به‌طور کلی، سرچشمه همه امور اجتماعی و حتی زیربنای مسائل سیاسی، علمی، اخلاقی و اعتقادی فرد و اجتماع است. (مرکز تحقیقات اسلامی، ۱۳۷۶، ج ۲، ص ۱۲) باید گفت این چنین که مارکس ادعا میکند صحیح نیست. چون دقیقاً سیستم ارزشی مارکس اصالت را به اقتصاد می‌دهد.

پر واضح است که اگر افرادی اصالت را به اقتصاد و پول و ثروت بدهد، سرنوشتی جزء طغیان ۱۵، آرزوهای طولانی ۱۶، غفلت از یاد خدا ۱۷ و زیاد شدن گناه ۱۸ در انتظارشان نیست. اما نمیتوان منکر این موضوع شد که اقتصاد تأثیر عمیق و اساسی در ایجاد بسیاری از رسوم، آداب، فرهنگ، اخلاق و جریانهای روزمره زندگی افراد و ملتها دارد. اقتصاد از اهمیت زیادی برخوردار است، زیرا استقبال جامعه و قدرت مقاومت آن در مقابل حوادث طبیعی و اجتماعی، همچنین شکوه و عظمت یک جامعه در مقابل جوامع دیگر و ثبات سیاسی آن، بستگی به حل مشکلات و رفع کمبودهای اقتصادی آن جامعه دارد.

مرحوم علامه طباطبایی در رابطه با اهمیت اقتصاد می‌نویسد: «مهم‌ترین چیزی که مجتمع بشری را بر اساس خود پایدار می‌دارد، اقتصادیات جامعه است که خدا آن را مایه قوام اجتماعی قرار داده است، و ما اگر انواع گناهان و جرائم و جنایات و تعدیات و مظالم را دقیقاً آمارگیری کنیم، و به جستجوی علت آن بپردازیم، خواهیم دید علت بروز تمامی آنها یکی از دو چیز است: ۱- فقر مفرطی که انسان را به اختلاس اموال مردم از راه سرقت و راهزنی و آدمکشی و گران‌فروشی و کم‌فروشی و غصب و سایر تعدیات وا می‌دارد. ۲- ثروت بی‌حسابی که انسان را به اسراف در خوردن و نوشیدن و پوشیدن و تهیه مسکن و همسر، و بی‌بندوباری در شهوات و هتک حرمتها و شکستن قرنها و تجاوز در جان و مال دیگران وادار می‌کند.» (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۹، ص ۳۳۰)

البته باید به این نکته تأکید شود که امام رضا علیه السلام از یکسو رهبانیت و سختگیری بر خانواده را تقبیح، و از سوی دیگر اسراف را جایز نمیدادند. امام علی بن موسی الرضا علیه السلام مردان را به توسعه در زندگی با خانواده سفارش میفرمایند:

«لِلرَّجُلِ أَنْ يُوسَعَ عَلَى عِيَالِهِ كَيْلًا يَتَمَنَوْنَ مَوْتَهُ؛ سزاوار است مرد غنی و متمکن به زندگی خانواده خود توسعه دهد و آنان را از رفاه و آسایش کافی برخوردار کند تا آنان به علت سختگیری او و محرومیت خودشان، تمنای مرگ وی را نمایند». (کلینی، ۱۳۶۲، ج ۴، ص ۱۱) همچنین فرمودند: «صَاحِبُ النِّعْمَةِ يَجِبُ عَلَيْهِ التَّوَسُّعُ عَنِ عِيَالٍ؛ بر صاحبان نعمت واجب است که بر افراد تحت سرپرستی خود، توسعه دهند و به زندگی آنان گشایش بخشند». (مجلسی، ۱۴۰۴، ج ۱۱، ص ۱۳۷)

راوی میگوید: از حضرت امام رضا علیه السلام در مورد هزینه‌های خانواده‌ها طلب اذن نمودم؛ فرمودند: حد وسط بین دو چیزی که ناپسند است (افراط و تفریط). گفتیم: فدایت شوم به خدا سوگند که دو چیز مبعوض را نمیشناسم. فرمودند: خدا تو را رحمت کند. مگر نمیدانی که خدا دشمن میدارد زیاده‌روی و سخت‌گیری را. سپس آیه شریفه زیر را تلاوت فرمودند: بندگان خاص خداوند رحمان، کسانی هستند که هرگاه انفاق کنند، نه اسراف می‌نمایند و نه سخت‌گیری بلکه در میان این دو (اسراف و بخل) حد اعتدالی دارند. (بروجردی، ۱۳۸۶، ج ۲۲، ص: ۲۵۴)

همانطور که ذکر شد، اگر اصالت را به ارزشهای اقتصادی بدسیم، دقیقاً همان چیزی میشود که مارکس به آن اشاره داشت. اما امام علی بن موسی الرضا علیه السلام این سیستم ارزشی را نمیپذیرند. در روایتی ریشه‌ها و انگیزه‌های زراندوزی را چنین بیان می‌فرمایند:

«لا یجتمع المال الا بخمس خصال: بخل شدید و امل طویل، و حرص غالب، و قطیعة رحم، و إیثار الدنيا علی الاخرة؛ ثروت انباشته نمی‌شود مگر به سبب پنج چیز: بخل شدید، آرزوی طولانی، حرص زیاد، قطع رحم و ترجیح دادن دنیا بر آخرت». (عروسی الحویزی، ۱۴۱۵، ج: ۵، ص ۶۶۸) یکی از پیروان امام رضا علیه السلام که تاجر دین‌داری بود و وضعیت مالی بسیار خوبی داشت در فارس زندگی می‌کرد همواره خود را شیعه وفادار به اهل بیت علیهم السلام معرفی می‌کرد البته گفتار و عمل او چندان یکسان نبود و از دادن خمس طفره می‌رفت. وی نامه‌ای به امام رضا علیه السلام نوشت و از ایشان خواست که

خمسش را نپردازد. امام علیه السلام نامه او را خواندند و پاسخ فرمودند:

«بسم الله الرحمن الرحيم، إن الله واسع كريم، ضمن على العمل الثواب، و على الضيق الهم، لا يخل مال إلا من وجه أحله الله، و إن الخمس عوننا على ديننا و على عيالاتنا و على موالينا، و ما نبذله و نشترى من أعراضنا، ممن نخاف سطوته؛

به نام خداوند بخشنده مهربان، همانا خدا وسعت دهنده و کریم است، در مورد عمل و کار، ضامن ثواب است و در تنگی، ضامن غم و اندوه. هیچ مالی حلال نیست جز از راهی که خدا آن را حلال کرده و خمس موجب کمک ماست بر دین ما و عیالات ما و پیروان ما و آنچه میبخشیم و آبرویی که میخریم از کسانی که از قهر و زورش میترسیم پس آن را از ما دریغ ندارید و تا میتوانید خود را از دعای ما محروم نکنید. زیرا دادن خمس کلید روزی شما و مایه پاک شدن گناهان شماست و چیزی است که برای روز بیچارگی خود آماده میکنید و مسلمان کسی است که به عهدهی که خدا با او کرده وفا کند، مسلمان آن نیست که با زبان بپذیرد و با دل مخالفت کند و السلام». (عطار دی، ۱۴۰۶ق، ج: ۲، ص: ۲۱۱)

اگر به سبک زندگی اقتصادی امام رضا علیه السلام مراجعه کنیم، متوجه میشویم که ایشان به جای تأکید به ارزشهای اقتصادی به ارزش کار و تلاش اشاره میفرمایند. کار و کوشش، قانون عام آفرینش برای شکوفایی اقتصادی و دستیابی به اهداف و آرزوهای بلند است. هر که این قانون را به درستی به کار گیرد، دنیای او رونق میگیرد. امام علی بن موسی الرضا علیه السلام میفرمایند:

«إن الذي يَطلبُ من فَضلِ يَكْفٍ به عياله أعظم أجراً من المُجاهدِ في سبيلِ الله؛ آنکه با کار و کوشش، در جستجوی مواهب زندگی برای تأمین خانواده خویش است، پاداشی بزرگتر از مجاهدان راه خدا دارد». (ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴ق، ص ۴۴۵)

آنگاه با چنین سیستم ارزشی است که میتوان گفت: «دنیا مانند صحنهٔ تئاتر است که هر فردی در آن نقشی را بر عهده دارد؛ یکی ثروتمند است و دیگری فقیر، یکی سالم است و دیگری بیمار. مهم نیست چه نقشی داشته باشیم، مهم این است که در نقش خود به بهترین نحو بازی کنیم. خداوند متعال در آیهٔ بیست و سوم سورهٔ مبارکهٔ حدید میفرماید: «لِكَيْلَا تَأْسَوْا عَلَى مَا فَاتَكُمْ وَ لَا تَفْرَحُوا بِمَا آتَاكُمْ وَ اللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ؛ این به خاطر آن است که برای آنچه از دست دادهاید تأسف نخورید و به آنچه به

شما داده است دل بسته و شادمان نباشید و خداوند هیچ متکبر فخر فروشی را دوست ندارد». ناگفته پیداست تنها در صورتی می‌توانیم در این نقشها مسئولیت خودمان را به نحو احسن بپذیریم و عمل ارزشمند انجام دهیم که سیستم ارزشی ما ارزشهای اقتصادی نباشد بلکه کار و تلاش باشد.

چنین فردی که سیستم ارزشیاش کار و تلاش است میتواند قناعت کند، بین افراد جامعه از لحاظ ثروت تفاوتی نگذارد و انفاق و بخشش کند. در این زمینه امام علی بن موسی الرضا علیه السلام می‌فرمایند:

«قَالَ اللَّهُ سُجَّاتُهُ أَرْضٌ مِمَّا آتَيْتُكَ تَكُنُّ مِنْ أَعْنَى النَّاسِ وَ أَرْوَى مَنْ قَنَعَ شَيْعَ وَ مَنْ لَمْ يَفْتَحْ لَمْ يَشْبَعْ؛ خداوند متعال می‌فرماید: تو به آنچه روزیت کرده‌ام خوشنود باش تا از بی‌نیازترین مردم باشی و من روایت میکنم که هر کس قناعت پیشه داشت سیر است و هر که قانع نباشد سیر نمیشود». (نوری، ۱۴۰۸ ق، ج: ۱۵، ص ۲۲۵) حضرت امام رضا علیه السلام، همواره پیروانشان را به رضایت به رزق اندک توصیه میکردند و از فرمایشات ایشان است:

«مَنْ رَضِيَ عَنِ اللَّهِ تَعَالَى بِالْقَلِيلِ مِنَ الرِّزْقِ رَضِيَ اللَّهُ مِنْهُ بِالْقَلِيلِ مِنَ الْعَمَلِ؛ هر کس به رزق و روزی کم از خدا راضی باشد، خداوند از عمل کم او راضی است». (ابن مکی، ۱۳۷۴، ص ۳۰) ایشان همچنین می‌فرمایند: «مَنْ لَقِيَ فَقِيرًا مُسْلِمًا فَسَلَّمَ عَلَيْهِ خِلَافَ سَلَامِهِ عَلَى الْأَغْنِيَاءِ لَقِيَ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَ هُوَ عَلَيْهِ غَضَبَان؛ هر کس به مسلمان فقیر طوری سلام دهد که با سلامش به ثروتمندان متفاوت باشد، خداوند را در روز قیامت به گونه ای ملاقات می‌کند که بر او خشمناک است». (شریف قریشی، ۱۳۸۰، ج: ۲، ص: ۷۶).

الیسع بن حمزه میگوید:

در مجلس ابوالحسن رضا علیه السلام بودم. مردم بسیاری گرد آن حضرت حلقه زده بودند و از وی درباره حلال و حرام میپرسیدند که ناگهان مردی بلندقامت و گندمگون داخل شد و گفت: السلام علیک یا ابن رسول الله. من یکی از دوستداران تو و پدران و نیاکان شما هستم، من از حج باز می‌گردم و خرجی خود را گم کرده‌ام و با آنچه همراه من است نمی‌توانم به یک منزل هم برسم، پس اگر صلاح بدانید که مرا به دیارم روانه کنید، برای خدا به من نعمتی بدهاید و اگر به شهرم رسیدم آنچه را از شما گرفتم صدقه می‌دهم. امام رضا علیه السلام به او فرمودند: «بنشین، خدا تو را رحمت کند.»

آنگاه دوباره با مردم به گفتگو پرداختند تا آنان پراکنده شدند و تنها سلیمان جعفری و خیمه و من مانده بودیم. پس امام علیه السلام فرمودند: «جازه می‌دهید به اتاقم بروم؟» سلیمان گفت: «خداوند فرمان شما را مقدم داشت.» پس امام علیه السلام برخاستند و به اتاقشان رفتند و بعد از مدتی کوتاه بازگشتند و در را باز کردند و دستشان را از بالای در بیرون آوردند و پرسیدند: «آن خراسانی کجاست؟» پاسخ داد: «من اینجایم.» فرمودند: «این دویست دینار را بگیر و در مخارجت از آن استفاده کن و نمیخواهد از طرف من نیز صدقه دهی! اکنون برو که نه من تو را ببینم و نه تو مرا.» مرد بیرون رفت. سلیمان به حضرت عرض کرد: فدایتان شوم بخشش بزرگی کردید، پس چرا چهره‌تان را از او پوشانید؟ امام رضا علیه السلام فرمودند: از ترس آنکه مبدا شرمساری درخواست را در چهره او ببینم. (امین عاملی، ۱۳۷۶، ج: ۶، ص: ۱۵۰)

۲-۵. ارزشهای اجتماعی: ۱۹

در این نظام، فرد به افراد و ارتباط بین آنان اهمیت می‌دهد. هدف اصلی وی در زندگی، رشد و گسترش ارتباطات دلسوزانه و محبت‌آمیز با دیگران است. همچنین ممکن است چنین فردی درصدد یافتن راه‌هایی باشد تا از طریق آنها رفاه و آسایش عمومی مردم را بالا ببرد. چنین فردی همواره به دنبال کسب رضایت مردم و کسب وجهه و موقعیت اجتماعی است. (میردریگوندی، ۱۳۸۲، ص: ۷۹)

مانند سایر ارزشهایی که بررسی کردیم پنجمین ارزش از سیستم ارزشی آلپورت را هم از منظر امام علی بن موسی الرضا علیه السلام بررسی خواهیم کرد و به این سؤال می‌پردازیم که آیا امام رضا علیه السلام چنین ارزشی را تأیید میکنند؟ اگر پاسخ مثبت است حدود آن کدام است؟

یکی از مسائل مهم در زندگی برقراری پیوند دوستی و صمیمیت با دیگران بوده و در اسلام نیز روابط اجتماعی بر پایه دوستی بنا شده است. مردم دوستی و مردم داری از نظر اسلام یکی از جلوه‌های خدادوستی و تکامل عقل است. یکی از نتایج طبیعی مردم دوستی و مردم‌داری این است که دیگران نیز انسان را دوست میدانند. امام رضا علیه السلام میفرمایند:

«التَّوَدُّ إِلَى النَّاسِ نِصْفُ الْعُقُلِ؛ دوستی با مردم، نیمی از خردورزی است.» (فلسفی،

۱۳۶۸، ج: ۲، ص: ۴۲) مردمداری به معنای خوش رفتاری، ملامت، مماشات و مهربانی با مردم است. (دهخدا، ۱۳۷۳، ص ۱۴۴) مردمداری یکی از خلق های نیکوی انسانی و کلید سعادت زندگی اجتماعی است و با گسترش و تقویت آن جامعه انسانی چهرهای زیبا به خود می‌گیرد و زندگی شیرین می‌شود. انسانها در واقع، برترین آفریدگان خدا هستند که باید با برترینها بهترین رفتار را داشت به گونهای که هر برخوردی نفع رساننده باشد نه نفع طلبانه، به فرموده امام رضا علیه السلام «مَنْ فَرَجَ عَنْ مُؤْمِنٍ فَرَجَ اللَّهُ عَنْ قَلْبِهِ يَوْمَ الْقِيَمَةِ؛ هر کس اندوه و مشکلی را از مؤمنی برطرف نماید، خداوند در روز قیامت اندوه را از قلبش برطرف سازد». (صابری یزدی، ۱۳۶۵، ص ۴۰۸)

مردمداری ناشی از یک نحوه تفکر درباره مردم است؛ یک تفکر درباره مردم این است که دیگران ابزار کار «من» هستند، در این تفکر، مردم ارزش مستقل ندارند بلکه دارندگان چنین اندیشه‌های تا آنجا به مردم احترام می‌گذارند و حقوقشان را پرداخت می‌کنند که برایشان سودآور باشد و اگر روزی احساس کنند که فرد یا گروهی برایشان نفعی ندارد، هیچ‌گونه ارزشی برایش قائل نمی‌شوند و بسان ابزار فرسودهای طردشان می‌کنند. امام رضا علیه السلام در رد این تفکر میفرماید:

«إِنَّ شَرَّ النَّاسِ مَنْ مَنَعَ رِفْدَهُ وَ أَكَلَ وَحْدَهُ وَ جَلَدَ عَبْدَهُ؛ به راستی که بدترین مردم کسی است که یاریاش را [از مردم] باز دارد و تنها بخورد و زبردستش را بزند». (ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴ق، ص ۴۴۸). امام رضا علیه السلام به مهمانی که شبی در محضر ایشان بود و پس از کم نور شدن چراغ، در صدد درست کردن آن برآمده بود، فرمودند: «إِنَّا قَوْمٌ لَا نَسْتَعْدِمُ أَضْيَافَنَا؛ ما مردمی هستیم که از مهمان خود کار نمیکشیم». بنابراین، مهمان‌شان را از این کار بازداشته و شخصاً به درست کردن چراغ پرداختند. (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج: ۴۹، ص: ۱۰۲). تفکر دیگر این است که انسان‌ها مستقلاً -چه برای من سود داشته باشند یا نداشته باشند- ارزش دارند، باید با آنها زندگی کرد، برایشان ارزش قائل شد، و با اخلاق و سلیقه‌های متفاوت آنان را پذیرفت و با هر کسی در حد ظرفیت فکری خودش، برخورد کرد. امام رضا علیه السلام در تأیید این تفکر فرمودند:

«لَا يَكُونُ الْمُؤْمِنُ مُؤَمِّمًا حَتَّى تَكُونَ فِيهِ ثَلَاثُ خِصَالٍ: سُنَّةٌ مِنْ رَبِّهِ وَ سُنَّةٌ مِنْ نَبِيِّهِ وَ سُنَّةٌ مِنْ وَلِيِّهِ. فَأَمَّا السُّنَّةُ مِنْ رَبِّهِ فَكَيْتَمَانُ سِرِّهِ. وَ أَمَّا السُّنَّةُ مِنْ نَبِيِّهِ فَمُدَارَاةُ النَّاسِ. وَ أَمَّا السُّنَّةُ مِنْ وَلِيِّهِ فَالصَّبْرُ فِي الْبِئْسَاءِ وَ الضَّرَاءِ؛ مؤمن، مؤمن واقعی نیست، مگر آنکه سه خصلت در او

باشد: سنتی از پروردگارش و سنتی از پیامبرش و سنتی از امامش. اما سنت پروردگارش، پوشاندن راز خود است، اما سنت پیغمبرش، مدارا و نرم رفتاری با مردم است، اما سنت امامش، صبر کردن در زمان تنگدستی و پریشان حالی است.»

در مورد دومین تفکر در مردم‌داری بی منت و بی توقع، در منطق و رفتار امام رضا علیه السلام به گونه‌ای است که علاوه بر پذیرایی، امنیت و آسایش روانی میهمانان را نیز مد نظر قرار داده و از این رو، حتی در زمانی که آن حضرت، مسموم شده و در معرض شهادت قرار داشتند، پس از آنکه نماز ظهر را به جای آوردند، از وضعیت میهمانان خویش که گویا جویای سلامتی ایشان بودند، پرسیدند و ضمن اینکه خود بر سر سفره نشستند، مردم را نیز به سفره غذا دعوت کرده و یکایک را مورد محبت و مهر خویش قرار دادند. هنگامی که همگان غذای خود را خوردند، از فرط مسمومیت بی‌هوش شدند. (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج: ۴۹، ص: ۲۹۹).

پس میتوان گفت ارزشهای اجتماعی طبق تعریف آلپورت با یک شرط مورد تأیید امام علی‌نموسالرضا علیه السلام است و آن قید این است، ارزشهای اجتماعی یا مردم‌داری باید بیمنت و بیتوقع باشد و نه برای کسب شهرت و یا استفاده ابزاری از مردم.

۲-۶. نظام ارزشی دینی: ۲۰

در این نظام، فرد اعتقاد دارد که ارزش‌های دینی، بالاترین، مقدم‌ترین و ضروری‌ترین ارزش‌ها هستند. هدف اصلی او در زندگی این است که زندگی‌اش را به شیوه‌های عملی کند که با باورهای دینی‌اش متحد و سازگار باشد. (میردریگوندی، ۱۳۸۲، ص: ۸۰)

آلپورت معتقد است که نظام ارزش دینی به تنهایی قادر است شخصیت را سازمان دهی کند. عملکرد یک نظام ارزشی وحدت بخشی به شخصیت و یکپارچه ساختن آن است. به عقیده آلپورت، همه این نظام‌های ارزشی کلی به صورت مساوی قادر به یکپارچه سازی شخصیت نیستند. وی معتقد است: نظام ارزشی دینی تنها نظامی است که می‌تواند به صورت کامل و مستمر به شخصیت، وحدت و یکپارچگی ببخشد. نظام ارزشی دینی به دو دلیل عمده و اساسی، قادر به انجام این کار است:

دلیل اول اینکه دین با تمام جنبه‌های زندگی انسان سروکار داشته، در هر بخشی از زندگی، حرفی برای گفتن دارد. دین می‌تواند فرد را در تمام تعاملاتش با دنیا، در تمام

جنبهها راهنمایی و یاری کند. در بین تمام نظام‌های ارزشی، فقط نظام ارزشی دینی می‌تواند در تمام جنبهها و در تمام زندگی راهنمای انسان باشد. آلپورت اشاره می‌کند که دین یک احساس بزرگ و عمده است که می‌تواند تمام حقایق و تمام نظام‌های ارزشی دیگر را ارزیابی نموده، چهارچوب آنها را در زندگی مشخص نماید. به همین دلیل، وی اصطلاح احساس بزرگ، عقیده عمده ۲۱ را در مورد دین به کار می‌برد.

دلیل دوم اینکه دین پدیده‌ای است که با عالم بالا یعنی عالم غیرمادی نامحدود فوق طبیعی، مرتبط است. مولای متقیان علی‌بن‌ابی‌طالب علیه السلام می‌فرماید: «اعْلَمُوا أَنَّ مَلَكَ أَمْرِكُمُ الدِّينُ؛ بدانید که پایه و اساس کار شما دین است». (هاشمی خویی، ۱۴۰۰ ق، ج: ۲۱، ص: ۵۲۳)

نظام ارزشی دینی ساخته دست بشر نیست اما سایر نظام‌های ارزشی دیگر ساخته و پرداخته دست بشر هستند. این نظام‌ها مجموعهای از باورها هستند که افراد بشر خودشان آنها را خلق کرده و طرح‌ریزی نموده‌اند. این نظام‌های مصنوعی محدود و ناقص هستند زیرا خالق آنها خود، محدود و ناقص است. ولی به دلیل آنکه نظام ارزشی دینی از منبع وحی و عالم بالا سرچشمه می‌گیرد، می‌تواند فهم انسان را بالا ببرد و به انسان کمال و تعالی ببخشد و بنابراین، قادر است به صورت کامل و تمام عیار انسان را درک کند و نیازها و خواسته‌های او را ارضا نماید. نظام ارزشی دینی می‌تواند به صورت دائم انسان را با عالم بالا پیوند دهد. اما نظام‌های ارزشی دیگر علاوه بر اینکه ناقص و محدودند، موقتی نیز هستند؛ زیرا بر چیزهایی تأکید می‌کنند که موقتی و زایل‌شدنی هستند؛ مثل زیبایی، پول، ثروت، قدرت و شهرت که همگی محدود و موقتی می‌باشند و سرانجام، با فروریختن آنها، این نظام‌های ارزشی نیز فرو می‌ریزند و انسان نیز در مرحله‌ای از زندگی به جایی می‌رسد که آنها را دور می‌ریزد و حتی گاهی از آنها متنفر می‌شود. وقتی یک نظام ارزشی فرو می‌ریزد انسان معتقد به آن نظام نیز سرخورده، ناامید و متلاشی می‌شود حتی ممکن است که اقدام به خودکشی کند و رفتارهای خود ویرانگر داشته باشد. (میردریگوندی، ۱۳۸۲، ص: ۸۰)

بسیاری از تحقیقات این اعتقاد آلپورت را که داشتن یک نظام ارزشی دینی بخش مهمی از سلامت روان به حساب می‌آید، مورد تأیید و حمایت قرار داده‌اند. آرگایل معتقد است مذهبی بودن میتواند آثار فشار روانی را خنثی کند و همچنین تصریح میکند که دعا

و نماز، باعث افزایش شادکامی و سلامت وجودی میشود. (آرگایل، ۱۳۸۲، ص: ۲۶۹ و ۲۷۰)

استرلینگ سی هیلتون، ژیلبرت دلبیو فیلینگم و ژوزف ال لیون ۲۲ در تحقیقی «رابطه میان میزان خودکشی و پایبندی به مذهب در نوجوانان پسر» را مورد بررسی قرار دادند. این گزارش میزان خودکشی نوجوانان پسر را که در رده سنی ۱۵-۳۴ سال، بر اساس عضویت و پایبندی‌شان به کلیسای عیسی مسیح در روز مقدس طبقه‌بندی شده‌اند را بررسی می‌کند. همه اشکال مرگ گزارش شده برای نوجوانان پسر با گزارشات عدم رابطه با کلیسا، تطبیق داده شدند. نتیجه این پژوهش نشان می‌داد که سطوح بالای دین‌داری رابطه معکوسی با میزان خودکشی داشته است. (Hilton & Fellingham & Lyon, ۲۰۰۲, p: ۴۱۳)

آلپورت به یک نکته مهم و اساسی اشاره می‌کند و با همین نکته است که جواب معترضان و منتقدان به دین را می‌دهد. او معتقد است که نظام ارزشی دین بهترین نظامی است که به شخصیت وحدت و یکپارچگی می‌بخشد، ولی چنین نیست که هر نوع از اعتقاد دینی بتواند از عهده چنین کاری برآید. آلپورت خود متوجه بود که بسیاری از افراد ادعا می‌کنند که به خدا اعتقاد دارند و از دین نیز پیروی می‌نمایند. همچنین متوجه بود که همه این افراد سالم نیستند و از آن وحدت و یکپارچگی شخصیت، که بخشی از شخصیت سالم و کامل به حساب می‌آید، برخوردار نیستند. (Allport & Ross, ۱۹۷۶, p: ۴۳۴)

حال سؤال این است که آیا عیب از دین است یا از افرادی که ادعای دین‌داری می‌کنند؟ پس از انجام تحقیقات در زمینه رابطه بین بی‌دینی و بیماریهای روانی، آلپورت کشف کرد که دو نوع اعتقاد دینی وجود دارد: اعتقاد دینی ظاهری و اعتقاد دینی باطنی. (Allport & Ross, ۱۹۷۶, p: ۴۳۵) اعتقاد دینی ظاهری یک تعهد کاذب و عهد و پیمان دروغین نسبت به خدا و دین است که در آن شخص از دین استفاده می‌کند تا به دیگر اهداف خود برسد. فردی که دارای جهت مذهبی ظاهری است، دارای ایمانی منافقانه نسبت به خدا و تعهدی ریاکارانه نسبت به دین می‌باشد. چنین فردی ادعا می‌کند که مهم‌ترین ارزش در زندگی او، پرستش و عبودیت خداوند از مجرای دینش می‌باشد. اما حقیقت امر این است که سایر ارزش‌های غیردینی برای او مهم‌ترند. وی از

دین به عنوان یک ابزار استفاده می‌کند تا به اهداف غیر خدایی - یعنی اهدافی که با سایر ارزش‌ها مرتبط هستند - برسد. شخصی که دارای یک تعهد مذهبی ظاهری است، دین را به کار می‌گیرد تا از طریق آن منافعی را کسب نماید، اعمال و گفتار و نیات مذهبی از خود بروز می‌دهد تا از این طریق، منافع انسانی و حتی گاهی شیطانی خود را تأمین نماید. چنین شخصی در واقع، زیر لوای دین و با نام دین، سعی و تلاشش و هم‌وغمش این است که به اهداف سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، هنری یا علمی برسد.

به اعتقاد آلپورت، چنین جهتی و چنین اعتقادی نه تنها نمی‌تواند به شخصیت وحدت و یکپارچگی ببخشد، بلکه می‌تواند منشأ بیماری روانی نیز باشد. نوع دیگر اعتقاد دینی، اعتقاد دینی باطنی یا به تعبیر دیگر، جهت مذهبی باطنی، یک عهد و پیمان کامل و خالصانه نسبت به خدا و نسبت به شیوه مذهبی زندگی است. به عقیده آلپورت، جهت مذهبی باطنی یک جهت زنده و پویاست که در تمام زندگی وجود دارد، نه اینکه به صورت عادت درآمدی باشد. (Fulton, 1997, p: 61).

آلپورت بیان می‌دارد: شخصی که دارای جهت مذهبی باطنی است، بیش‌تر علاقه‌مند است به دین خودش خدمت کند تا اینکه آن را به خدمت بگیرد. چنین جهتی یک پیمان جامع و کامل به حساب می‌آید که از طریق آن، چیزهای دیگر در زندگی به دست آمده، به نتیجه می‌رسند. به عقیده وی، جهت مذهبی باطنی نمی‌تواند برای هیچ هدف دیگری، حتی هدف رسیدن به سلامت روان، مورد استفاده قرار بگیرد؛ زیرا چنین جهتی یک جهت کاملاً خالصانه است که فقط در جهت رسیدن به خدا مورد استفاده قرار می‌گیرد.

به عبارتی دیگر، می‌توان گفت: قصد و نیت افراد در جهت مذهبی آنان مهم است. اگر این نیت یک نیت خالصانه خدایی باشد، جهت دینی آنان نیز باطنی و خالصانه خواهد بود و اگر این نیت یک نیت ریاکارانه باشد، جهت دینی نیز ظاهری و ریاکارانه خواهد بود. به عقیده آلپورت، اگر شخصی تصمیم بگیرد مذهبی باشد تا از این طریق به سلامت روان برسد، جهت مذهبی او یک جهت مذهبی خالصانه نخواهد بود؛ زیرا وی در حال استفاده از دین است برای رسیدن به هدفی (به دست آوردن سلامت روان)، که این هدف، غیر خداست.

از دیدگاه آلپورت، حتی چنین شخصی نیز در حقیقت، دارای جهت مذهبی ظاهری

بوده، در نهایت از لحاظ روان‌شناختی بیمار به حساب می‌آید. با وجود این، خود آپورت بیان می‌دارد، اگر شخصی دارای گرایش و جهت مذهبی خالصانه باشد، محصول جانبی این جهت خالصانه آن خواهد بود که دین چنین شخصی را حفظ کرده، از او مراقبت می‌نماید و سلامت و روان را برای او به ارمغان می‌آورد. آپورت اعتقاد دارد که تمام این انتقادات و تمام این ایرادات درست هستند، منتهی فقط موقعی که جهت دینی فرد یک جهت دینی ظاهر باشد اما اگر جهت دینی فرد یک جهت دینی باطنی و خالصانه باشد، نه تنها این انتقادات وارد نیستند، بلکه دقیقاً عکس آنها در مورد دین و فرد دینی صدق خواهد کرد. (میردریگوندی، ۱۳۸۲، ص: ۸۰)

شیخ صدوق با اسناد خود از حضرت رضا علیه السلام چنین نقل می‌کند: «لَا تَنْظُرُوا إِلَى كَثْرَةِ صَلَاتِهِمْ وَ صَوْمِهِمْ وَ كَثْرَةِ الْحَجِّ وَ الْمَعْرُوفِ وَ طُنْطُنْتِهِمْ بِاللَّيْلِ انظُرُوا إِلَى صِدْقِ الْحَدِيثِ وَ آدَاءِ الْأَمَانَةِ؛ به نمازها و روزه‌ها و حج‌های زیاد و حتی انجام معروف و عبادت‌های شبانه توسط افراد، توجه نکنید و لکن معیار ایمان افراد را در راست‌گویی و ادا امانت قرار دهید» (بابویه‌قمی، ۱۴۰۰ق، ص: ۳۰۳) در حدیث دیگری حضرت رضا علیه السلام می‌فرمایند: «لیس العبادة كثرة الصلاة و الصوم، إنما العبادة التفکر فی أمر الله عز و جل؛ عبادت، زیاد نماز خواندن و روزه گرفتن نیست، بلکه عبادت، زیاد فکر کردن در امر خداست.» (حرعاملی، ۱۳۸۰، ص: ۵۵)

آنچه از این دو روایت به ذهن می‌آید این است که معیار مسلمانی و دین‌داری واقعی در انجام دادن ظاهری یکسری احکام فقهی و عبادت‌های شریعتمدار نیست. گرچه نماز و روزه و حج در جای خود بسیار مورد احترام است اما به تنهایی نمی‌تواند معرف دین‌داری انسان مؤمن باشد. حضرت علیه السلام ما را به سه حوزه دینداری مغفول و فراموش شده در زندگی‌هایمان توجه داده و آنها را معیار اصلی ایمان و صلاح افراد دانسته‌اند. اولین معیار راست‌گویی است؛ راستی در کسب و تجارت، در تبلیغ دین، در سیاست، در خانواده، در تربیت، در اجتماع و خلاصه در تک تک لحظه‌های زندگی‌مان. دومین سفارش حضرت، ادای امانت است و چه امانتی مهم‌تر از نظام اسلامی و مسئولیت‌های این نظام که با ریختن خون بهترین جوانان این میهن به عنوان امانت به دست ما رسیده است؟

و آخرین معیار دینی در کلام آن حضرت تفکر است. جامعه‌ای که فکر کردن را سرلوحه‌ی

امور خویش قرار دهد و در آن متفکرین و ثمره تفکرشان مورد احترام قرار گیرد (ولو در اثر تفکر، فرد به مطلب باطلی رسیده باشد)، راه سعادت را سرانجام طی خواهد کرد پس میتوان نتیجه گرفت، ارزشهای دینی که آپورت آن را جزء مهم‌ترین ارزش انسانی برمی‌شمارد از منظر امام رضا علیه السلام عبارت‌اند از: ارزشهای دینی اعتقادی و مناسکی مبتنی بر اسلام انسان‌ساز.

ارزش دیگری که امام علی‌بن‌موسی‌الرضا علیه السلام به آن اشاره میکنند:

ارزش محبت به اهل بیت علیهم السلام

احمد بن عمر حلبی می‌گوید: «در منا به خدمت امام رضا علیه السلام رسیدم و عرض کردم: فدایتان شوم، خانواده ما در ناز و نعمت و خوشی بودند و ما از این نعمتها به دیگران نیز میبخشیدیم. خدا همه آن نعمتها را از ما گرفت تا آنجا که حالا محتاج کسانی شده‌ایم که روزی به ما نیازمند بودند.» امام رضا علیه السلام فرمودند: «ای احمد، چه سعادت‌مندی تو و چه حال خوبی داری.» من گفتم: «فدایتان شوم، حال من چنان بود که به شما عرض کردم.» امام رضا علیه السلام فرمودند: «ای احمد، آیا دوست داشتی دنیایی پر از طلا از آن تو باشد ولی به جای این جباران باشی و حال و وضع آنها را داشته باشی؟» عرض کردم: «نه به خدا، ای فرزند رسول خدا صلی الله علیه و آله.» حضرت تبسمی کردند و فرمودند: «چه کسی حالش از تو بهتر است؟ چون تو چیزی داری که آن را با دنیای پُر از طلا معامله نمیکنی و آن محبت به ما اهل‌بیت علیهم السلام است.» (معروف‌الحسینی، ۱۳۸۲، ج: ۲، ص: ۴۳۰)

همه ما انسانها آمیزه‌های از داشته‌ها و نداشته‌ها هستیم و حال ما بستگی به داشته‌ها و نداشته‌هایمان ندارد، بلکه حال ما به نحوه توجه به آنها و میزان ارزش آنها بستگی دارد. فرض کنید ظرفی پر از آجیل مخلوط داریم. اگر بر نخودچیهای ریز و خراب آن تمرکز کنیم، حالمان بد میشود. چون کل آجیل را همان نخودچیها میبینیم. اما اگر بادام و پسته و فندق و تخمه را ببینیم، حالمان بهتر خواهد شد. احمد بن عمر حلبی به ثروت عظیم محبت به اهل‌بیت علیهم السلام توجه نداشت و امام رضا علیه السلام این ثروت عظیم را به او یادآور شدند.

میتوان گفت این سیستم ارزشی، هویت شیعه است و این سیستم ارزشی مورد تهاجم بیشمار دشمنان خدا قرار گرفته است.

بسیاری از کشورها برای القای اندیشه‌ها و نگرش‌های خود به مردم، شخصیت‌هایی را به عنوان انسان تراز طراحی میکنند و سپس، متناسب با آن، به ساخت انیمیشن و فیلم‌های متعدد و متنوع در سال‌های متمادی می‌پردازند. چون تأثیرپذیری انسان در کودکی بیشتر است، بیشتر شخصیت‌های تراز را برای کودکان طراحی میکنند.

نتیجه‌گیری:

هدف این نوشتار آن بود که به صورت بسیار کوتاه و موجز به بررسی سیستم ارزیابی آلپورت با اندیشه‌ها و سخنان حجت هشتم الهی، حضرت رضا علیه السلام بپردازیم. گوردن آلپورت پدر روانشناسی شخصیت، شش نظام عمده را مطرح میکند که عبارت‌اند از: ارزشهای نظری، ارزشهای سیاسی، ارزشهای هنری و زیبایی‌شناختی، ارزشهای اقتصادی (پول و ثروت)، ارزشهای اجتماعی و نظام ارزشهای دینی.

در سخنان و اندیشه‌های گهربار حضرت رضاعلیه السلام به غیر از دو نظام ارزیابی که میتوان گفت با یکسری از قیود و مختصات مورد پذیرش امام علیه السلام است و بقیه این سیستم ارزیابی را قاطعانه رد میکنند. سیستم‌های ارزیابی که میتوان در کلمات و اندیشه‌های آن حضرت برشمرد عبارت‌اند از: ارزشهای نظری و حیانی، ارزش خدمتگزاری به مردم یا سیاست توحیدی، ارزش کار و تلاش، ارزشهای اجتماعی یا مردم‌داری که بیمنت و بیتوقع است، ارزشهای دینی اعتقادی و مناسکی مبتنی بر اسلام انسان‌ساز و ارزش محبت به اهل‌بیت علیهم السلام.

یک سیستم ارزیابی که در جای‌جای سخنان ائمه معصومین علیهم السلام میتوان دید اما در سخنان امام رضا علیه السلام پررنگ‌تر است، سیستم ارزیابی محبت به اهل‌بیت علیهم السلام است که این سیستم میتواند همچون موتور محرک در سختیها و مشکلات در روان شیعیان عمل کند. میتوان گفت از بین سیستم‌هایی که از دید امام علی بن موسی‌الرضا علیه السلام برشمردیم، این سیستم ارزیابی آماج حملات دشمنان قرار گرفته است، چون خوب میدانند که اگر این سیستم ارزیابی را مورد تهاجم و هجمه قرار دهند، میتوانند هویت شیعه را نابود سازند.

منابع و مآخذ

منابع فارسی:

۱. ناصر مکارم شیرازی، **قرآن کریم**، قم، دارالقرآن الکریم، چاپ دوم، ۱۳۷۳ ش.
۲. ابن بابویه محمد بن علی، **عیون أخبار الرضا علیه السلام**، تهران، چاپ اول، ۱۳۷۸ ق.
۳. ابن شعبه حرانی حسن بن علی، **تحف العقول عن آل الرسول**، محقق: علی اکبر غفاری، قم، جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، چاپ دوم، ۱۴۰۴ ق.
۴. ابن مکی محمد (شهید اول)، **چهل حدیث**، قم، نهانندی، چاپ اول، ۱۳۷۴ ش.
۵. امین عاملی سید محسن، **سیره معصومان**، ترجمه: علی حجتی کرمانی، تهران، سروش، چاپ دوم، ۱۳۷۶ ش.
۶. آرگایل مایکل، **روان شناسی شادی**، ترجمه: مسعود گوهری و همکاران، اصفهان، جهاد دانشگاهی، چاپ اول، ۱۳۸۲ ش.
۷. بابویه قمی ابی جعفر بن محمد بن علی بن حسین، **أمالی الصدوق**، بیروت، علمی، چاپ پنجم، ۱۴۰۰ ق.
۸. بحرانی اصفهانی عبدالله، **عوالم العلوم و المعارف و الحوالم من الآیات و الأخبار** (حضرت زهرا سلام الله علیها تا امام جواد علیه السلام)، قم، مؤسسه الإمام مهدی علیه السلام، چاپ اول، ۱۴۱۳ ق.
۹. برقی احمد بن محمد بن خالد، **المحاسن**، محقق: جلال الدین محدث، قم، دارالکتب الاسلامیه، چاپ دوم، ۱۳۷۱ ق.
۱۰. بروجردی آقا حسین، **جامع أحادیث الشیعه**، تهران، انتشارات فرهنگ سبز، چاپ اول، ۱۳۸۶ ش.
۱۱. بی آزار شیرازی عبدالکریم، **رساله نوبین** (احکام و موضوعات اقتصادی ترجمه بخش هایی از تحریر الوسیله حضرت امام)، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، چاپ هفدهم، ۱۳۹۴ ش.
۱۲. پاینده ابوالقاسم، **نهج الفصاحه**، تهران، دنیای دانش، چاپ چهارم، ۱۳۸۲ ش.
۱۳. تمیمی آمدی عبدالواحد بن محمد، **غرر الحکم و درر الکلم**، محقق: سیدمهدی رجائی، قم، دارالکتب الإسلامی، چاپ دوم، ۱۴۱۰ ق.
۱۴. حرعاملی محمد بن حسن، **جهاد النفس وسائل الشیعه**، ترجمه: علی افراسیابی، قم، نهانندی، چاپ اول، ۱۳۸۰ ش.

۱۵. حر عاملی محمد بن حسن، *وسائل الشیعه*، قم، موسسه آل البيت عليهم السلام، چاپ اول، ۱۴۰۹ق.
۱۶. حلوانی حسین بن محمد بن حسن بن نصر، *نزهة الناظر و تنبيه الخاطر*، قم: مدرسه امام المهدي عليه السلام، چاپ اول، ۱۴۰۸ق.
۱۷. خمینی روح الله، *صحیفه امام* (بیانات، پیام ها، مصاحبه ها، احکام، اجازات شرعی و نا مهها)، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، چاپ پنجم، ۱۳۸۹ش.
۱۸. دهخدا علی اکبر، *لغت نامه دهخدا*، تهران، روزنه، چاپ اول، ۱۳۷۳ش.
۱۹. شریف قرشی باقر، *حیاء الإمام رضا علیه السلام*، قم، سعید بن جبیر، چاپ دوم، ۱۳۸۰ش.
۲۰. شولتز دوان و شولتز سیدنی الن، *نظریه های شخصیت*، ترجمه: یحیی سید محمدی، تهران، نشر ویرایش، ویراست هشتم، ۱۳۸۹ش.
۲۱. صابری یزدی علیرضا، *الحکم الزاهره*، ترجمه: محمدرضا انصاری محلاتی، قم، مرکز چاپ و نشر سازمان تبلیغات اسلامی، چاپ دوم، ۱۳۶۵ش.
۲۲. صدوق محمد بن علی، *عیون اخبار الرضا علیه السلام*، تهران، نشر جهان، ۱۳۷۸ش.
۲۳. طباطبایی سید محمد حسین، *ترجمه تفسیر المیزان*، ترجمه: سید محمد باقر موسوی همدانی، قم، انتشارات جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، چاپ پنجم، ۱۳۷۴ش.
۲۴. العروسی الحویزی عبد علی بن جمعه، *تفسیر نورالثقلین*، تحقیق: سید هاشم رسولی محلاتی، قم، اسماعیلیان، چاپ چهارم، ۱۴۱۵ق.
۲۵. عطاردی عزیز الله، *مسند الإمام الرضا علیه السلام*، مشهد مقدس، آستان قدس رضوی، چاپ اول، ۱۴۰۶ق.
۲۶. فلسفی محمد تقی، *الحديث روايات تربیتی*، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۶۸ش.
۲۷. فلکسمن پُلا و بلک لج جت و باند فرانکو، *درمان مبتنی بر پذیرش و پای بندی*، ترجمه: مصلح میرزایی و سامان نونهال، تهران، ارجمند، چاپ اول، ۱۳۹۴ش.
۲۸. قمی عباس، *سفینه البحار*، قم، اسوه، چاپ اول، ۱۴۱۴ق.
۲۹. کار آلان، *روان شناسی مثبت*، ترجمه: دکتر حسن پاشا شریفی و دکتر جعفر نجفی زند، تهران، سخن، چاپ دوم، ۱۳۸۷ش.
۳۰. کراجی محمد بن علی، *معدن الجواهر و ریاضة الخواطر*، محقق: احمد حسنی، تهران، مکتبه المرتضویه، چاپ دوم، ۱۳۹۴ق.

۳۱. کشی محمدبن عمر، *إختیار معرفة الرجال (رجال کشی)*، محقق: محمد بن الحسن طوسی حسن مصطفوی، مشهد مقدس، مؤسسه نشر دانشگاه مشهد، چاپ اول، ۱۴۰۹ق.
۳۲. کلینی محمدبن یعقوب، *الکافی*، تهران، اسلامیه، چاپ دوم، ۱۳۶۲ش.
۳۳. کلینی محمدبن یعقوب، *گزیده کافی*، ترجمه محمدباقر بهبودی، تهران، مرکز انتشارات علمی و فرهنگی، چاپ اول، ۱۳۶۳ش.
۳۴. کوئن بروس، *مبانی جامعه شناسی*، ترجمه: دکتر غلامعباس توسلی و دکتر رضا فاضل، تهران، سمت، ۱۳۹۰ش.
۳۵. لارنس ای، *روان شناسی شخصیت (نظریه و تحقیق)*، ترجمه محمدجعفر جوادی و پروین کدیور، تهران، رسا، ۱۳۷۴ش.
۳۶. مجلسی محمدباقر، *مرآت العقول فی شرح أخبار آل الرسول*، تحقیق: سیدهاشم رسولی محلاتی، تهران، دارالکتب الاسلامیه، چاپ دوم، ۱۴۰۴ق.
۳۷. مجلسی محمدباقر، *بحار الانوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار*، بیروت، دار احیاء التراث العربی، چاپ دوم، ۱۴۰۳ق.
۳۸. مرکز تحقیقات اسلامی نمایندگی ولی فقیه در سپاه، *اخلاق اقتصادی*، تهران، اداره آموزش های عقیدتی سیاسی نمایندگی ولی فقیه در سپاه، چاپ اول، ۱۳۷۶ش.
۳۹. معروف الحسنی هاشم، *زندگانی دوازده امام علیهم السلام*، ترجمه: محمد مقدس، تهران، امیرکبیر، چاپ چهارم، ۱۳۸۲ش.
۴۰. میرداماد محمد بن باقر بن محمد، *الرواشح السماویة فی شرح الأحادیث الإمامیه*، قم، دارالخلافة، چاپ اول، ۱۳۱۱ق.
۴۱. میردیکوندی رحیم، *رابطه شخصیت با نظام های ارزشی از دیدگاه آپورت*، معرفت، ۱۳۸۲ش، ۶۴.
۴۲. نراقی محمد مهدی، *جامع السعادات*، مصحح: سید محمد کلانتر، قم، دآوری، ۱۳۸۳ق.
۴۳. نوری حسین بن محمد تقی، *مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل*، قم، موسسه آل البيت، چاپ اول، ۱۴۰۸ق.
۴۴. هاشمی خویی میرزا حبیب الله، *منهاج البراعة فی شرح نهج البلاغه*، مترجم: حسن حسن زاده آملی و محمدباقر کمره ای، محقق: ابراهیم میانجی، تهران، مکتبه الاسلامیه، چاپ چهارم، ۱۴۰۰ق.

منابع لاتین:

٤٥. Allport, G.W. & Ross, M.J.Jr. (١٩٦٧). Personal religious orientation and prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, ٥.
٤٦. Fulton, Aubyn. S. (١٩٩٧) "Identity status, Religious- Orientation and Prejudice". *Journal of Youth and Adolescence*, ١)٢٦).
٤٧. Hayes, S.C, Strosahl, K.D & Wilson, K.G.(١٩٩١) *Acceptance and Commitment Therapy: An Experiential Approach to Behavior Change*. New York: Guilford press.
٤٨. Hurka, Slavek J. (١٩٨٠) "Business Administration Students in Five Canadian Universities: A Study of Value", *The Canadian Journal of Higher Education*.
٤٩. Sterling, C. Hilton, Gilbert W. Fellingham, Joseph L. Lyon. (٢٠٠٢) "Suicide Rates and Religious Commitment in Young Adult Males in Utah", *American Journal Epidemiology*, ٥)١٥٥).

